

(ร่างสุดท้าย Final Draft)

สารานุกรม

แนะนำหนังสือดีที่คนไทยควรอ่าน

สรุปจากโครงการวิจัยเรื่องคัดเลือกและแนะนำหนังสือดีที่คนไทยควรอ่าน

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

โดย วิทยากร เชียงกุด และคณะ

มีนาคม 2541

สารบัญ

คำนำ

บันทึกความเห็นเกี่ยวกับการสำรวจและคัดเลือกหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์

ลำดับเหตุการณ์สำคัญทางการเมือง

รายชื่อหนังสือดี 100 เล่ม

แนะนำเชิงวิจารณ์หนังสือดี 100 เล่ม

รายชื่อผู้มีส่วนในการให้ความคิดเห็นเรื่องหนังสือ

บรรณานุกรม

สารานุกรมแนะนำหนังสือดีที่คนไทยควรอ่าน (พ.ศ.2408-2519)

คำนำ

สารานุกรมฉบับนี้เป็นผลงานชิ้นสุดท้ายของโครงการวิจัยคัดเลือกและแนะนำหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยในช่วงปีพ.ศ. 2540

รายงานนี้แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ 1 คำนำ 2. บทแนะนำเชิงวิจารณ์หนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน 100 เล่ม และ 3. บรรณานุกรมและภาคผนวก (รายชื่อผู้ร่วมแสดงความคิดเห็น, รายชื่อหนังสือที่เข้ารอบ ฯลฯ)

คำนำนี้แบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกว่าด้วยเหตุผลที่มา, กระบวนการทำงานวิจัยชิ้นนี้ ส่วนที่ 2 ว่าด้วยภาพรวมของหนังสือทั้งร้อยเล่มที่เราได้คัดเลือกมา ที่แยกเป็น 2 ส่วนก็เพื่อจะแยกการลำดับเรื่องที่มีลักษณะต่างกันให้ชัดเจน และเพื่อที่ผู้สนใจเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งจะเลือกพลิกอ่านได้สะดวก

1. เหตุผลที่มา, กระบวนการคัดเลือก

โครงการวิจัยชิ้นนี้เกิดขึ้นมาด้วยความริเริ่มของคณะผู้วิจัยประกอบไปด้วยบุคคลเหล่านี้คือ คณะผู้วิจัย อาจารย์วิทยากร เชียงกูล, คุณทวีป วรดิศก, ดร.ชลธิรา สัตยวัฒนา, ดร.ไชยันต์ รัชชกูล, รศ.พรภิรมณ์ เชียงกูล, คุณธรรมเกียรติ กันอริ, คุณธัญญา ผลอนันต์, คุณพิทยา ว่องกุล, คุณกมล กมลตระกูล, คุณพรพิไล เลิศวิชา, อาจารย์พิมล เมณสวัสดิ์ คณะกรรมการชี้ทิศทาง ดร.เจตนา นาควัชระ, คุณคำสิงห์ ศรีนอก, ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ดร.ชัยวัฒน์ คุประตกุล, อาจารย์นิตยา มาสะวิสุทธิ์, อาจารย์อำพล สุวรรณธาดา

คนที่เป็นแกนกลางในการประสานให้กลุ่มคนเหล่านี้เข้ามาทำงานวิจัยร่วมกันคือ อ.วิทยากร เชียงกูล และคนที่ทำให้งานชิ้นนี้เกิดขึ้นได้คือ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ผู้ได้ให้ทุนสนับสนุนเราทำการวิจัยในช่วงปลายปี 2539 ถึงต้นปี 2541 คำว่าคณะกรรมการชี้ทิศทางเป็นคำที่สกว.ใช้ หน้าที่ก็คล้าย ๆ กับที่ปรึกษานั้นเอง

เหตุผลที่มาของโครงการนี้คือ เราเห็นว่าคนไทยโดยทั่วไป ยังสนใจ การอ่านหนังสือ และการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองน้อย แม้คนที่มีโอกาสได้รับการศึกษาสูง ขึ้นมหาวิทยาลัยก็มักจะอ่านเฉพาะตำรา, เอกสารประกอบคำบรรยายในช่วงที่กำลังศึกษาอยู่เท่านั้น นอกจากนี้แล้วผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับสูงจำนวนหนึ่ง มุ่งอ่านเฉพาะตำราหนังสือจากตะวันตก เพราะมักมีทัศนคติว่าวิชาการความรู้มาจากตะวันตก หรือประเทศที่เจริญกว่าเท่านั้น รวมทั้งหลายคน ก็อ่านเฉพาะหนังสือในสาขาวิชา

เฉพาะทางของตน ไม่ได้สนใจอ่านหนังสืออื่นๆ กล่าวโดยภาพรวม ก็คือ ผู้ที่เรียนถึงขั้นมหาวิทยาลัยจำนวนมากไม่ได้อ่านหนังสือชั้นดีที่ควรจัดได้ว่าเป็นคลาสสิก หรือ โมเดิร์นคลาสสิกของไทย เช่น พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, สมเด็จพระนิพนธ์ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, งานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, พระยาอนุমানราชธนะ, ปรีดี พนมยงค์, ศรีบูรพา, หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง, ดอกไม้สด, มาลัย หุพินิจ, ป่วย อิงภากรณ์, สัมกร บุราวาศ, พุทธทาส, พระธรรมปิฎก ฯลฯ ผู้มีการศึกษาดิบบางคนที่ใช้เวลาเรียนในต่างประเทศส่วนใหญ่ อาจไม่คิดว่าเมืองไทยมีหนังสือคลาสสิกหรือหนังสือดี ๆให้อ่านด้วยซ้ำ

นอกจากนี้การจัดการศึกษาในประเทศไทยปัจจุบันก็ไม่เน้นการส่งเสริมให้นักเรียนนักศึกษาอ่านหนังสือไทยดี ๆ นักเรียนนักศึกษามักจะถูกกำหนดให้อ่านแต่ตำราหรือแบบเรียนที่คัดตอนมาจากหนังสือบางเล่มที่เรียบเรียงขึ้นใหม่ มีลักษณะเป็นโปรแกรมสำเร็จรูป และ/หรือมักได้อิทธิพลจากแบบเรียนจากต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ การศึกษาในสถาบันการศึกษาโดยทั่วไป ยังไม่ทำให้คนรุ่นปัจจุบันรู้สึกว่ สนุกหรือมีความจำเป็นที่จะต้องอ่านต้องศึกษาค้นคว้าหนังสือด้วยตัวเอง ความสนใจและการศึกษาวิจัยของค้ความรู้ด้านไทยศึกษา และการแสวงหาภูมิปัญญาแบบไทย ๆ ก็ยังอยู่ในคนกลุ่ม เล็ก ๆ ที่ไม่ค่อยขยายตัวไปสู่วงกว้าง เนื่องจากบางครั้งกลุ่มนักวิชาการด้านนี้มองแบบอคติ หรือ เน้นการวิจัยค้นคว้าแบบเจาะลึกเชี่ยวชาญเฉพาะด้านมากเกินไป และยังไม่ค่อยมีการเชื่อมโยงงานวิจัยด้านไทยศึกษากับสหวิทยาการและสภาพและปัญหาของสังคมยุคใหม่ในปัจจุบันอย่างรอบด้าน

ในปี 2539 อ.วิทยากร เชียงกุล ได้ร่างข้อเสนอเค้าโครงการวิจัยนี้ขึ้นมาเสนอขอทุนวิจัย จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย โดยตั้งเป้าหมายว่าการส่งเสริมให้คนหันกลับไปพิจารณาและอ่าน หนังสือต้นฉบับคลาสสิกจริงๆ ที่มีทั้งเนื้อหาและวิญญูณที่โครงการนี้มุ่งจะทำ น่าจะทำให้เกิดการสร้างความสนใจและความรู้พื้นฐานที่ดีที่จะทำให้เกิดความตื่นตัวในเรื่องการอ่านหนังสือ การแสวง หาสิ่งที่เรียกว่า"ภูมิปัญญาไทย" มีโอกาสพัฒนาต่อไป เมื่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยตอบรับว่าสนใจที่จะพิจารณาการให้ทุนสนับสนุนโครงการวิจัยโครงการนี้ อ.วิทยากร จึงได้ชักชวนเพื่อนนักวิจัยที่สนใจและมีเวลาที่จะทำงานโครงการนี้เข้ามาช่วยกันทำงานวิจัย และทางสำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้เสนอว่าควรจะมีที่ปรึกษา หรือที่สกว.ตั้งชื่อว่า คณะกรรมการชี้ทิศทาง จำนวนหนึ่ง โดยให้ทางนักวิจัยเสนอชื่อให้สกว.อนุมัติ นี่คื้ที่มาของกลุ่มผู้ทำงานวิจัยและคณะที่ปรึกษา

คณะนักวิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ดังต่อไปนี้คือ

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อผลิตและประชาสัมพันธ์ "สารานุกรมแนะนำหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน" ที่จะกระตุ้นให้คนไทยมองเห็นว่ามีหนังสือดีที่ น่าจะอ่าน และรักการอ่านหนังสือ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาความรู้สติปัญญา และยกระดับสนิยมและจิตใจ
2. เพื่อสนับสนุนการศึกษาด้วยตนเอง การอ่านอย่างวิเคราะห์ และการคิดอย่างสร้างสรรค์
3. เพื่อให้เกิดแหล่งข้อมูลข่าวสารที่เป็นองค์ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับ "ไทยศึกษา" ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี ของสังคมไทยและสิ่งที่คนไทยคิดและเขียนไว้

คณะผู้วิจัยและคณะกรรมการชี้ทิศทาง ได้ร่วมประชุมปรึกษาหารือและได้วางหลักเกณฑ์พิจารณาคัดเลือกหนังสือที่ดีที่ผู้วิจัยคิดว่าคนไทยน่าจะได้อ่าน ดังต่อไปนี้คือ

หลักเกณฑ์พิจารณาคัดเลือกหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน

1. เป็นหนังสือภาษาไทยที่เขียนขึ้นในช่วงประมาณสมัยรัชกาลที่ 5 พ.ศ.2411 ถึงปี พ.ศ. 2519 ในสาขาวิชาความรู้ต่าง ๆ และวรรณกรรมที่ดีเด่น, สำคัญ, เป็นแบบฉบับ จัดเป็นหนังสือ ประเภทคลาสสิก หรือโมเดิร์นคลาสสิกที่มีค่าควรอ่านได้ทุกยุคสมัย โดยควรเป็นหนังสือวรรณกรรม หรือสารคดีให้ความรู้พื้นฐานที่คนทั่วไปอ่านเข้าใจได้ไม่ยากเกินไป ไม่ใช่หนังสือวิชาการเฉพาะด้านระดับสูงที่อ่านเข้าใจเฉพาะผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น

ที่เลือกช่วงระยะเวลาดังต้นดังกล่าว เพราะเห็นว่าช่วงรัชกาลที่ 5 เป็นยุคที่เริ่มพัฒนาประเทศแบบสมัยใหม่ที่ย้อนกลับไปจากยุคปัจจุบันไม่ไกลนัก และเป็นช่วงที่เราเริ่มเขียนหนังสือแบบร้อยแก้ว นิยาย, เรื่องสั้น แบบตะวันตก จึงเป็นหนังสือในยุคที่คนอ่านรุ่นปัจจุบันจะสามารรถ nderstand ความเชื่อมโยงสอดคล้องกับสังคมปัจจุบันได้มากกว่าหนังสือที่เก่าไปกว่านั้น ซึ่งจัดว่าเป็นหนังสือคลาสสิกรุ่นเก่า ที่โบราณคดีสโมสร ในสมัยรัชกาลที่ 5 และวรรณคดีสโมสรในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้เคยประกาศชื่อไว้แล้ว (เช่น ลิลิตยวนพ่าย, โคลงท้าวทศมาศ, ลิลิตพระลอ, ขุนช้าง ขุนแผน, สมุทรโฆษคำฉันท์, มหาชาติกลอนเทศน์, อิเหนา ฯลฯ)

ส่วนที่กำหนดไว้เพียงแค่ปี 2519 ก็เพราะเห็นว่าควรที่จะเลือกจากหนังสือเก่ากว่า ยุคปัจจุบันเกิน 20 ปี ขึ้นไปเพื่อให้แน่ใจว่าเป็นหนังสือดีข้ามยุค ไม่ใช่หนังสือที่เด่นดังแค่ 2-3 ปีแล้วก็พินาศ หรือล้าสมัยไป และที่เลือกปี 2519 ก็เป็นเพราะว่าปีนั้นเป็นปีเปลี่ยนผ่านทางการเมืองที่สำคัญปีหนึ่ง คือ เกิด

เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ซึ่งเป็นการปิดฉากยุคเสรีภาพประชาธิปไตยและเปิดฉากการปิดกั้นเสรีภาพในการเขียนและการพิมพ์ครั้งสำคัญครั้งหนึ่ง

การเลือกหนังสือจะเลือกจากช่วงเวลาที่งานชิ้นนั้นผลิตขึ้นเป็นสำคัญเพราะงานเขียนจำนวนมากจะทยอยพิมพ์ในหนังสือพิมพ์และนิตยสารก่อน แม้ว่าจะมีการรวมเล่มภายหลังปี 2519 แต่ก็ถือว่าเป็นงานที่เขียนขึ้นในยุคที่เราตั้งเกณฑ์ไว้

2. เป็นหนังสือที่มีศิลปะในการเขียนและการใช้ภาษาที่ดี ถ้าเป็นวรรณกรรมก็คือ หนังสือที่มีคุณค่าทางศิลปวรรณกรรมทั้งในแง่รูปแบบ (ความงาม, ความไพเราะ, ความสะท้อนอารมณ์) และเนื้อหาสาระที่ดีความหมาย, สะท้อนชีวิตและสังคม ซึ่งเป็นหลักเกณฑ์ที่เป็นที่ยอมรับทั่วไปในการพิจารณาตามแนวของวรรณกรรมโลกหรือ วรรณกรรมสากล

3. เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสาระที่แสดงออกถึงความริเริ่มสร้างสรรค์ สะท้อนให้เห็นความคิดอ่าน ความรู้ ประสบการณ์ สภาพของสังคม ซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านมีทัศนะต่อชีวิตและต่อโลกที่ กว้างขึ้น ได้รับความรู้ ความคิดอ่านความบันเทิงทางศิลปวัฒนธรรมที่เป็นประโยชน์ ทำให้ผู้อ่านฉลาดและมีความคิดแบบเสรี หรือใจกว้าง (liberal) มากขึ้น เข้าใจชีวิตและสังคมมากขึ้น มีอคติในเรื่องเผ่าพันธุ์, เพศ ฯลฯ ลดลง

4. เป็นหนังสือที่โดดเด่น มีอิทธิพลต่อความคิดอารมณ์ความรู้สึกรู้สึกของผู้อ่านจำนวนมากในยุคหนึ่งๆ ที่มีผลสะท้อนสืบทอดมาถึงปัจจุบัน แม้จะเป็นหนังสือที่ถ้าพิจารณาใดๆ โดยไม่คำนึงถึงบริบททางประวัติศาสตร์แล้วอาจไม่ถึงเกณฑ์มาตรฐานในข้อ 2 และข้อ 3 เสียทีเดียวนัก แต่ก็อาจจะคัดเลือกเข้ามาในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของหลักเขตทางประวัติศาสตร์วรรณกรรม และเป็นบันไดให้นักอ่านได้พัฒนาการอ่านเพื่อไปอ่านหนังสือเล่มอื่นๆ ที่เขียนในภายหลังได้ต่อไป

การดำเนินการวิจัย

หลังจากคณะผู้วิจัยและกรรมการชี้ทิศทางได้ตกลงกันในเรื่องหลักเกณฑ์การพิจารณาคัดเลือกหนังสือที่คนไทยน่าจะได้อ่านแล้ว คณะผู้วิจัยก็เริ่มสำรวจและคัดเลือกจากการอ่านวิทยานิพนธ์และงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์วรรณกรรม, บทวิจารณ์หนังสือ, อัตชีวประวัติของคนที่สำคัญว่าเคยอ่านหนังสืออะไร ได้อิทธิพลจากหนังสือ หรือเห็นว่าหนังสืออะไรดี รวมทั้งการสำรวจเลือกอ่านหนังสือตัวจริงโดยคณะผู้วิจัย, การสัมภาษณ์พูดคุย และออกแบบสอบถามนักวิชาการนักเขียน นักอ่าน ประชาชนสาขาอาชีพต่างๆ นักร้อยคน(ดูรายชื่อในภาคผนวก) ว่าพวกเขาเห็นว่าหนังสืออะไรดีเด่นสำคัญบ้าง และการจัดสนทนากลุ่มย่อยเกี่ยวกับหนังสือดีเด่นของไทยในรอบ 100 ปี ประมาณ 3-4 ครั้ง ฯลฯ

การออกแบบสอบถามได้ทำ 2 ครั้ง คือครั้งแรกได้ส่งคำอธิบายที่มาของโครงการ, หลักเกณฑ์ของคณะผู้วิจัย และให้ตัวอย่างรายชื่อผู้เขียนที่อยู่ในเกณฑ์ที่จะคัดเลือกได้ และให้ผู้ตอบบรายชื่อนหนังสือที่ตนว่าดีที่สุดโดยเสรี แบบสอบถามครั้งที่สอง เราได้เสนอรายชื่อที่เรารวบรวมมาได้ราว 300 กว่าชื่อ ให้ผู้ตอบให้คะแนนว่าเล่มไหนควรคัดเป็นหนังสือดี, ควรพิจารณาอีกครั้ง หรือ ควรตัดออกไป การออกแบบสอบถามทั้ง 2 ครั้ง รวมทั้งการสัมภาษณ์สอบถามพูดคุยกับนักวิชาการ และนักอ่านกลุ่มต่าง ๆ เราถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลให้คณะนักวิจัยพิจารณา ไม่ได้เอาคะแนนรวมจากแบบสอบถามเป็นตัวหลักในการคัดเลือก

หลังจากรวบรวมข้อมูลความคิดเห็นของผู้อื่นประกอบกับการวิจัยของตนเอง คณะผู้วิจัยก็ได้รวบรวมและคัดเลือกรายชื่อหนังสือที่คณะผู้วิจัยเห็นว่าอยู่ในเกณฑ์ที่จะพิจารณา นำมาอภิปรายให้คะแนนกันว่าคณะนักวิจัยส่วนใหญ่เห็นว่าหนังสือเล่มไหนสำคัญ, ไม่สำคัญ, ดี ไม่ดี อย่างไร เพื่อคัดหนังสือที่ดีว่าดีที่สุด น่าจะเสนอแนะคนไทยได้อ่านมากที่สุด

นอกจากจะมีการกระจายงานและแบ่งงานกันทำอย่างค่อเนื่องแล้ว ทางคณะนักวิจัยและคณะกรรมการชี้ทิศทางประชุมเพื่อทำงานคัดเลือกรายชื่อหนังสือกันประมาณเดือนละ 1 ครั้ง การประชุมแต่ละครั้งใช้เวลาประชุมอภิปรายเรื่องหนังสือกันไม่ต่ำกว่า 6 ชั่วโมง เนื่องจากรายชื่อ หนังสือที่อยู่ในข่ายคัดเลือกกว่าเป็นหนังสือดีมีจำนวนหลายพันเล่มด้วยกัน ในการประชุม 2-3 ครั้งแรก ๆ เราได้คัดตามที่คณะนักวิจัย และบุคคลภายนอกได้ช่วยกันเสนอรายชื่อมาได้ทั้งหมดประมาณ 300-400 เล่ม(ดูรายชื่อบางส่วนในภาคผนวก) หลังจากนั้น ก็ค่อยๆ คัดออก โดยใช้วิธีการพิจารณาดังคั่นเลือกจากนักเขียนเป็นหลัก ว่านักเขียนสำคัญๆ ในยุคดังกล่าวมีใครบ้าง งานชิ้นไหนจะเป็นงานที่ดีที่สุด หรือน่าอ่านที่สุดของนักเขียนแต่ละท่าน เพราะถึงแม้ว่าเมืองไทยในรอบ 100 ปีจะมีหนังสือหลายพันหรือหลายหมื่นเล่ม แต่นักเขียนที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับว่าเป็นนักเขียนระดับชาติก็มีอยู่ไม่กี่ร้อยคน และเมื่อค่อย ๆ คัดจริง ๆ ก็จะเหลือสักร้อยกว่าคน วิธีการพิจารณาจากการใช้นักเขียนเป็นตัวคั่น ช่วยให้กระบวนการวิจัยและคัดเลือกทำได้อย่างมีประสิทธิภาพขึ้น

เน้นนักเขียนพร้อม ๆ กับตัวหนังสือ

การพิจารณาโดยเริ่มมองจากตัวนักเขียนนี้สอดคล้องกับเป้าหมายหลักของเราที่มุ่งกระตุ้นให้คนรู้จักและเกิดความ สนใจที่จะอ่านหนังสือเป็นสำคัญ ดังนั้นเราจึงตกลงกันว่าในการเขียนแนะนำหนังสือดีของนักเขียนท่านใดท่านหนึ่ง เราจะแนะนำงานเขียนชิ้นอื่นๆ ของท่านผู้นั้น ซึ่งบางเล่มดีพอ ๆ กัน ให้ผู้อ่านได้รู้จักด้วย โดยเราพยายามหลีกเลี่ยงที่จะคัดเลือกหนังสือของนักเขียนท่านใดท่านหนึ่งเกิน 1 เล่ม ยกเว้นแต่เป็นงานคนละประเภทกัน เช่นถ้าเล่มหนึ่งเป็นบันเทิงคดีอีกเล่มหนึ่งเป็นสารคดีก็อนุ

โลมให้ได้สำหรับนักเขียนสำคัญที่มีผลงานทั้ง 2 ประเภทดีเด่นพอ ๆ กัน ด้วยวิธีนี้ก็จะทำให้ผลงานวิจัยเพื่อสร้างสารานุกรมแนะนำหนังสือดีของเราสามารถแนะนำนักเขียนและหนังสือได้มากกว่าจำนวน 100 เล่มที่เราตั้งเป้าไว้ เพราะนักเขียนเด่น ๆ แต่ละท่านนั้นเขียนหนังสือไว้มากหลายสิบเล่ม บางท่านเขียนได้ถึง 100-200 เล่มก็มี แต่เราจะเน้นเล่มเด่น ๆ เพียง 100 เล่ม (ผลการเลือกจริง ๆ มีนักเขียนที่มีผลงานมากกว่า 1 ขึ้นอยู่ 4 ท่าน คือ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระยาอนุমানราชชน ศรีบูรพา จิตร ภูมิศักดิ์)

เหตุผลที่เลือก 100 เล่ม

การกำหนดจำนวนหนังสือ 100 เล่มที่ดีที่สุดที่คนไทยควรจะได้อ่าน เดิมเราตั้งไว้กว้าง ๆ ว่าเป็นจำนวนที่เหมาะสมสำหรับช่วงเวลา 1 ศตวรรษ หรือช่วงประมาณ 100 ปี ที่เรากำหนดเป็นเกณฑ์ไว้ และเหมาะสมที่คนเราอาจจะใช้เวลา 4-5 ปีแบบนักศึกษามหาวิทยาลัย (หรือมากกว่านั้นก็ได้แต่ผู้อ่านแต่ละคน) อ่านหนังสือ 100 เล่มด้วยตัวเองได้ แล้วได้ความรู้ความบันเทิงที่ประโยชน์ต่อชีวิตเขาได้มากพอสมควร หลังจากที่เราได้ทำงานวิจัยกันและประชุมคัดเลือกหนังสือกันตามเกณฑ์ที่เราตั้งไว้ เราก็เริ่มเห็นรูปร่างหน้าตาหนังสือที่อยู่ในเกณฑ์เราจะเลือกชัดเจนและเห็นพ้องกันว่า จำนวน 100 เล่ม น่าจะเป็นจำนวนที่เหมาะสมกับหนังสือดีในช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงปี 2519 ตามเกณฑ์ที่เราตั้งไว้ เราเห็นว่าการแนะนำหนังสือ 100 เล่มหรือนักเขียนเกือบ 100 คนนี้รวมทั้งนักเขียนท่านอื่น ๆ ที่เราเขียนพาดพิงถึงได้จะเป็นคู่มือการอ่านที่จะช่วยแนะนำให้ผู้อ่านก้าวไปสู่หนังสืออื่น ๆ ของนักเขียนเกือบ 100 ท่านนี้อีกหลายร้อยเล่มได้ด้วยในขณะเดียวกัน

วิธีการเลือกหนังสือควบคู่กันไปกับการแนะนำนักเขียนนี้เป็นการประนีประนอมกับทักษะของนักวิชาการและคนที่มิจิดใจรักการอ่านหนังสือหลายท่านที่มองว่าทำไมถึงจะเลือกแค่ 100 เล่ม หนังสือภาษาไทยดี ๆ ที่น่าอ่านมีหลายร้อยหลายพัน ๆ เล่ม ที่เราอาจจะหาอ่านได้ในชั่วชีวิตของเรา เพราะฉะนั้นนักวิจัยมองว่าสำหรับประชาชนทั่วไปที่ไม่ใช่ นักวิชาการ, ไม่ใช่หนอนหนังสือ การที่ประชาชนทั่วไปจะได้มีโอกาสเลือกอ่านหนังสือดีสัก 100 เล่ม ก็น่าจะเป็นขนาดที่เหมาะสม ขนาดนิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยในปัจจุบันของเราส่วนใหญ่แล้วพวกเขาใช้เวลา 4 ปีในมหาวิทยาลัยอ่านหนังสือดี ๆ ไม่ถึง 50 เล่มด้วยซ้ำ และหลายคนอาจจะจบไปโดยไม่ได้อ่านหนังสืออื่นนอกจากตำราที่ใช้สอบเท่านั้น การเสนอหนังสือดีให้อ่าน 100 เล่ม จึงน่าจะเป็นตัวเลขที่เหมาะสม เรายังคุยกันเล่น ๆ ว่าน่าจะออกประกาศนียบัตรให้แก่ผู้อ่านหนังสือ 100 เล่มนี้จบ เพื่อเทียบรัศมีกับปริญญาของมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่ที่ให้กับคนที่อ่านหนังสือดี ๆ ไม่กี่เล่ม !

กระบวนการตัดสินใจ

ในการทำงานวิจัยคัดเลือกหนังสือดี คณะผู้วิจัยใช้วิธีประชุมอภิปรายและสรุปความเห็นลงมติกัน บางครั้งกรรมการก็มีความคิดเห็นแตกต่างกันบ้าง แต่ก็อาศัยหลักเสียงส่วนใหญ่ หนังสือประเภทบันเทิงคดี(นิยาย เรื่องสั้น บทกวี) เราใช้หลักเกณฑ์ของวรรณคดีสากล คือ เป็นหนังสือที่มีทั้งศิลปะ การเขียนที่ดี(ความงาม ความไพเราะ, ความสะเทือนใจ) และเนื้อหาสาระที่ดีความหมาย,สะท้อนชีวิตของมนุษย์และสังคมได้อย่างสมจริงและลึกซึ้ง สำหรับหนังสือกลุ่มนี้เราได้เลือกงานบางชิ้น เช่น **โคลงโลกนิติ** **เสภาเรื่องศรีธนไชยเชียงเมียง** แม้เป็นงานดั้งเดิมที่มีอายุเก่าแก่กว่าสมัยรัชกาลที่ 4-5 แต่มาเรียบเรียงขึ้นใหม่ในภายหลัง เพราะเห็นว่าเป็นวรรณกรรมที่เข้าถึงประชาชนมาช้านานและเป็นรากฐานของภูมิปัญญาไทยที่ไม่มองข้าม และเลือกงานเช่น **กามนิธ**, **มัทนะพาธา** และ **นิทานเวตาล** ซึ่งเป็นงานแปลเรียบเรียงจากงานดั้งเดิมของคนอื่น แต่เป็นงานแปลเรียบเรียงที่สละสลวย ไพเราะ โดยผู้ที่มีฝีมือทางวรรณศิลป์มากจนแทบเป็นการแต่งใหม่ สำหรับเรื่องสั้น, บทกวี เนื่องจากหนังสือรวมงานบางเล่มไม่ใช่รวมงานที่ดีที่สุดของนักเขียนแต่ละท่าน หากกระจายไปอยู่ในหลายเล่ม เราจึงใช้วิธีแนะนำรวมโดยเน้นที่ตัวนักเขียนและกวีเป็นสำคัญ รวมทั้งเลือกช่วงเวลาเขียนและเผยแพร่ในนิตยสารเป็นหลัก แม้จะมาพิมพ์รวมเล่มภายหลังปี 2519 ยังถือว่าเป็นงานที่ผลิตขึ้นก่อนปี 2519

การเลือกหนังสือประเภทสารคดี/บทความค่อนข้างยากกว่า และมีปัญหาให้ถกเถียงกันได้มากกว่า หนังสือประเภทบันเทิงคดี เนื่องจากหนังสือกลุ่มนี้มีหลายประเภทและมีจำนวนมากเมื่อเทียบกับเวลาในการวิจัยที่มีจำกัดเพียงแค่ 1 ปี การเลือกหนังสือคลาสสิกของฝรั่งเศสมักจะเลือกบันเทิงคดี ถ้าเป็นสารคดีก็ต้องมีวรรณศิลป์ในเชิงภาษาด้วย ไม่ใช่แค่เนื้อหาสาระ ของเราพยายามประนีประนอมเพราะอยากให้คนไทยได้อ่านหนังสือสารคดีที่ให้ความรู้ให้ภูมิปัญญาด้วย โดยเราได้พยายามเลือกหนังสือให้ครอบคลุมความรู้หลายสาขาเท่าที่จะทำได้ และคิดว่าคนไทยน่าจะได้อ่านเพื่อการเรียนรู้ หนังสือด้านวิชาการที่คนไทยแต่งเองบางประเภทเช่นแนววิทยาศาสตร์เทคโนโลยีก่อนหน้าปี 2519 มีน้อย ที่มีอยู่ ก็อาจจะล้าสมัยด้วยกาลเวลา เพราะวิชาการด้านนี้พัฒนาไปอย่างรวดเร็วมาก ทำให้เราเลือกหนังสือประเภทนี้เข้ามาได้น้อย เมื่อเปรียบเทียบกับหนังสือประวัติศาสตร์การเมืองสังคมวัฒนธรรม แม้หนังสือแนวประวัติศาสตร์ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ก็อาจจะมีส่วนที่ล้าสมัยด้วยกาลเวลา, มีส่วนบกพร่องในเรื่องข้อเท็จจริง ซึ่งมาทราบกันภายหลังบ้าง แต่นั่นคงจะเป็นส่วนน้อย โดยเราจะพยายามจะชี้แนะไว้บ้างในคำนำเชิงวิจารณ์สำหรับหนังสือแต่ละเล่ม และพยายามชี้ให้ผู้อ่านตระหนักว่าผู้อ่านควรอ่านโดยคำนึงถึงยุคสมัยที่เขียนหนังสือเล่มนั้นด้วย

สำหรับหนังสือประเภทสารคดี/บทความ เราตกลงที่จะคัดหนังสือประเภทพงศาวดารออกไป เพราะคิดว่าจะยากเกินไปสำหรับผู้อ่านทั่วไป และถ้าอ่านเฉพาะพงศาวดารของราชสำนัก ก็จะไม่

ยุติธรรม ควรจะอ่านพงสาวดารท้องถิ่นด้วย ซึ่งยิ่งจะยากใหญ่ เลยต้องถือว่าเป็นหนังสือประเภท พงสาวดารหนังสือคลาสสิกยุคเก่า ที่ผู้สนใจน่าจะไปตามอ่านได้ ส่วนหนังสือวรรณกรรมและความรู้ที่ สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ไม่ได้รวมเข้ามา เพราะคิดว่าคงจะยากเกินไปสำหรับผู้อ่านทั่วไป ซึ่งไม่ได้มี ความรู้ภาษาถิ่นใดถิ่นหนึ่ง ที่ต้องอาศัยการแปล การอธิบายความอยู่มาก แม้เราจะรู้เกี่ยวกับการคัดเลือก เฉพาะหนังสือที่เขียนและผลิตขึ้นในเมืองหลวง หรือเมืองใหญ่ ๆ อาจไม่เป็นธรรมและไม่ครอบคลุม อย่างกว้างขวางเพียงพอ แต่เราก็คงจำเป็นต้องจำกัดวงสำหรับโครงการวิจัยในครั้งนี้ของเรา จะให้ ครอบคลุมทุกอย่างคงเป็นไปได้ น่าจะมีโครงการวิจัยต่างหากที่ทำเรื่องวรรณกรรมท้องถิ่นโดย เฉพาะ

ปัญหา, ข้อจำกัด และข้อเสนอแนะ

ความจริงแล้วงานสารคดี/บทความ/วิชาการช่วงหลังปี 2519 ถึงปัจจุบัน มีงานดีๆ จำนวนมากใน แทบทุกสาขา การที่คณะวิจัยของเราเราตั้งเกณฑ์การเลือกหนังสือดีที่น่าอ่านเฉพาะที่เขียนก่อนปี 2519 ไว้เพื่อจะเป็นหนังสือที่มีเวลาพิสูจน์ตนเองอย่างน้อย 20 ปี ทำให้เราไม่อาจจะรวมเอางานเด่นๆ ของ เสน่ห์ จามริก, นิธิ เอียวศรีวงศ์, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, ชัยอนันต์ สมุทรวณิช, ขาววิทย์ เกษตรศิริ, สมบัติ จันทรวงศ์, รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, ดร.ชัยวัฒน์ คุประตกุล, ประเวศ วะสี ฯลฯ และนักวิชาการนักเขียนร่วมสมัยจำนวนมากเข้ามาในรายชื่อหนังสือดีตามเกณฑ์ที่เราตั้งไว้ได้ รวมทั้งนักเขียนนิยาย เรื่องสั้น และบทกวีร่วมสมัยอีกจำนวนมากที่เขียนงานดี ๆ ไว้หลังปี 2519 แต่งาน เหล่านี้เราถือว่าผู้อ่านรุ่นปัจจุบันจะรู้จักมากพอสมควรอยู่แล้ว และเป็นหนังสือที่มีอยู่ในห้องสมุดและ ร้านขายหนังสือที่ยังมีโอกาสที่จะมีการคัดเลือกแนะนำกันได้อีกภายหลัง

การประเมินอย่างคร่าว ๆ ของเราเห็นว่าในช่วงสมัยใหม่มากคือ ช่วงปี 2519-2540 ถ้าจะคัด เลือกหนังสือดีร่วมสมัยที่คนไทยน่าจะได้อ่านนั้น น่าจะคัดได้อีกสัก 100 เล่ม หรือถ้าจะคัดเลือกเฉพาะ หนังสือแปลที่คนไทยน่าจะได้อ่านตั้งแต่ยุครัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบันก็คงจะคัดได้ไม่ต่ำกว่า 100-200 เล่ม เช่นกัน หรือจะคัดเลือกหนังสือดีเด่นสำหรับเยาวชนก็คงจะคัดได้อีกสัก 100 เล่มเช่นกัน แต่นั่นน่าจะ เป็นโครงการอื่น นอกเหนือไปจากโครงการวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งมีกรอบมีเกณฑ์โดยเฉพาะของคนอยู่แล้วและมี เงื่อนไขของเวลาในการทำวิจัยที่จะต้องทำให้เสร็จตามกำหนดในระยะเวลาประมาณ 1 ปีด้วย

ข้อจำกัดอื่นๆของโครงการวิจัยนี้คือ แม้จะได้พยายามอย่างมากแล้วก็ยังตามหาต้นฉบับหนังสือ เก่า ๆ บางเล่มไม่ได้ แม้จะได้เห็นชื่อหรือเห็นมีการกล่าวขวัญถึงในเอกสารอื่นๆ ทั้งนี้เพราะสังคมไทย เรายังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเรื่องระบบจัดเก็บหนังสือและเอกสารเก่าๆ เท่าที่ควร แม้แต่หอ สมุดแห่งชาติและหอสมุดของมหาวิทยาลัยใหญ่ ๆ ก็ไม่ได้มีหนังสือและเอกสารเก่า ๆ ที่ควรจะมี

เหมือนในประเทศอื่น ๆ การวิจัยครั้งนี้ต้องอาศัยการไปตระเวนหาหนังสือเก่าและห้องสมุดส่วนบุคคลจำนวนมาก (อาทิเช่น ห้องสมุดจำกัด พลาญกูร, คุณอาจิณ จันทรมพร, คุณสุชาติ สวัสดิ์ศรี, คุณนพพร สุวรรณพานิช ฯลฯ) ข้อจำกัดเรื่องเวลาในการทำวิจัยซึ่งใช้เวลาประมาณ 1 ปี ก็เป็นข้อจำกัดอีกด้านหนึ่ง แต่กล่าวโดยรวมแล้วเราก็ถือว่าได้พยายามสำรวจหนังสือไทยในรอบศตวรรษอย่างกว้างขวางมาก และเราใช้เวลาอ่านหนังสือกันรวมทั้งกลับไปอ่านใหม่มาจริง ๆ หนังสือดีที่เคยพิมพ์เป็นเล่มแล้วจะตกหล่นไปจากการคัดเลือกของเราจริง ๆ คงมีน้อยมาก หนังสือที่ไม่ได้รับการคัดเลือกเข้ามา ส่วนใหญ่คงเนื่องมาจากการตัดสินใจคัดออกของคณะนักวิจัยมากกว่าตกหล่นเนื่องมาจากการไม่ได้สำรวจหรือไม่ได้อ่าน (คณะนักวิจัยทุกคนอาจจะไม่ได้อ่านหนังสือที่เสนอรายชื่อเข้ามาทุกเล่ม แต่จะมีอย่างน้อย 2-3 คน ที่เคยอ่านหรือได้พลิกอ่านอยู่เสมอ ๆ)

แม้จะในการคัดเลือกหนังสือดี ก็คงมีลักษณะคล้ายกับการพิจารณาตัดสินใจให้รางวัลหนังสือดี คือ ย่อมก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์, การตั้งคำถามกันได้ว่า ทำไมถึงไม่เลือกหนังสือเล่มนั้นเล่มนี้ แทนที่จะเป็นเล่มนั้นเล่มนี้ แม้เราจะได้พยายามวางหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่านไว้อย่างละเอียดพอสมควรแล้วก็ตาม แต่การตีความหลักเกณฑ์ดังกล่าว ก็ขึ้นอยู่กับการพิจารณาของผู้เลือกหนังสือดีแต่ละท่านด้วย แม้แต่ในหมู่คณะนักวิจัยเองก็บางท่านก็มีพิจารณาต่อหนังสือบางเล่มที่แตกต่างกัน แต่ภายหลังจากการถกเถียงอภิปรายข้อดีข้อเสียกันแล้ว เราก็พยายามหาเสียงส่วนใหญ่หรือพยายามรวมขอมกัน เพื่อให้ได้หนังสือที่เราคิดว่าดีที่สุดเท่าที่เราจะหาได้ หรือเหมาะที่จะแนะนำให้ประชาชนไทยระดับการศึกษาปานกลางขึ้นไปได้อ่านกันมากที่สุด

สำหรับหนังสือที่เป็นผลงานของที่ปรึกษาและนักวิจัยบางคนเอง ก็มีการถกเถียงกันมากเช่นกันว่า ถ้าเลือกเข้าไปด้วย ผู้อ่านจะรู้สึกว่าคุณจะลำเอียงหรือไม่ แต่เมื่ออภิปรายแล้วเราก็ได้ข้อสรุปว่าต้องวิจารณ์กันตามเนื้อผ้า โดยถือเสียงส่วนใหญ่ของคณะนักวิจัยและไม่สนใจว่าผู้เขียนเป็นใคร เพราะถึงอย่างไรคณะนักวิจัยก็มีถึงสิบกว่าคน และเป็นนักวิจารณ์วรรณกรรมกันทั้งนั้น ถ้าคัดหนังสือออกไปก่อนด้วยเหตุผลว่าเป็นเพราะเป็นหนังสือของที่ปรึกษาหรือนักวิจัยเองก็จะเป็นการลำเอียงอีกแบบหนึ่งไป ผลที่ออกมาก็คือมีหนังสือบางเล่มของนักวิจัยติดกลุ่มเข้ามาด้วย (งานของลาว คำหอม, ทวีปวร, เจตนา นาควัชร และวิทยากร เชียงกูล) ซึ่งก็คงเป็นหน้าที่ผู้อ่านที่ต้องช่วยตัดสินใจตัดสินการประเมินของคุณคณะนักวิจัยอีกทีหนึ่งอยู่แล้ว

เราตระหนักถึงปัญหาความเห็นที่แตกต่างกันในเรื่องการคัดเลือกหนังสือดีนี้อย่างมากเช่นกัน แต่เราสามารถที่จะอธิบายการทำงานของเรานี้ได้ว่า เราทำงานคัดเลือกหนังสือดีครั้งนี้ในฐานะกองบรรณาธิการชุดหนึ่งมากกว่าที่จะคิดว่าตนเองเป็นกรรมการตัดสินใจให้รางวัลหนังสือดี การทำงานในฐานะกองบรรณาธิการหมายความว่า ผู้อ่านมีสิทธิที่จะเลือกที่จะเชื่อถือกองบรรณาธิการชุดนี้แค่

ไหนดังไร และหมายความว่าสามารถจะมีกองบรรณาธิการชุดอื่นเพื่อทำหน้าที่ทำนองนี้ให้ผู้อ่านได้เลือกเปรียบเทียบในโอกาสต่อไปได้

เราทำสิ่งนี้อย่างไม่อยากหรือคาดหวังให้เกิดความสมบูรณ์ เพราะเราเห็นว่าตั้งแต่วรรณคดีสโมสรสมัยรัชกาลที่ 6 เคยทำมาเมื่อปีพ.ศ. 2457 โดยประกาศยกย่องหนังสือ 11 เล่ม ว่าเป็นยอดเยี่ยมในประเภทต่าง ๆ (ราชกิจจานุเบกษา. ต. 31, 2 สิงหาคม 2457 : 309-313) ก็ไม่เห็นมีใครทำกันอีกนอกจากการประกวดหนังสือร่วมสมัย และเราไม่คิดว่าควรที่จะนั่งรอนักปราชญ์, ราชบัณฑิต, สมาคม หรือสถาบันใดเป็นผู้จัดทำ เพราะไม่รู้ว่าจะต้องรอกันไปอีกกี่สิบปี ผลการทำงานวิจัยและคัดเลือกของเรา แม้จะมีข้อจำกัดอยู่บ้างแต่คณะนักวิจัยก็มีความพอใจในระดับหนึ่งว่า หนังสือภาษาไทยจำนวน 100 ชื่อเรื่อง ที่ได้คัดเลือกนำมาเขียนแนะนำเชิงวิจารณ์ให้คนไทยได้อ่านกันนี้ น่าจะเป็นคู่มือที่ดีที่จะช่วยให้คนที่อยากอ่านหนังสือดี, อยากเรียนรู้ สามารถเลือกอ่านหนังสือเลือกศึกษาค้นคว้าต่อได้กว้างขวางรอบด้านพอสมควร สมดังวัตถุประสงค์ที่เราได้วางไว้แต่แรก

เราหวังด้วยว่างานวิจัยชิ้นนี้จะช่วยกระตุ้นให้มีการนำหนังสือดีเหล่านั้นกลับมาพิมพ์เผยแพร่อีกครั้งใหม่ มีบรรณาธิการเขียนคำนำเขียนคำวิจารณ์ใหม่ รวมทั้งจะช่วยให้นิสิตนักศึกษาปริญญาโทและนักวิชาการคนอื่น ๆ มองเห็นแนวทางที่จะทำวิทยานิพนธ์ หรือทำงานวิจัยในหัวข้อที่เกี่ยวข้อง หรือสืบเนื่องกันกับงานวิจัยของเราได้อีกหลายหัวข้อหลายประเด็น เช่น การเจาะลึกคัดเลือกหนังสือดีประเภทใดประเภทหนึ่งโดยเฉพาะ รวมทั้งหนังสือแปล, หนังสือสำหรับเด็กและเยาวชน การทำบรรณานุกรมหนังสือประเภทต่างๆ, การสืบหา, อนุรักษ์ และเผยแพร่หนังสือเก่า, การทำงานบรรณาธิการรวบรวมคัดเลือกเรื่องสั้น, บทกวี, บทความสั้น ๆ ฯลฯ ซึ่งงานวิจัยค้นคว้าในเรื่องเหล่านี้ยังเป็นงานที่มีการทำกันน้อยมาก ทั้ง ๆ ที่เป็นงานที่ถ้าไม่รีบทำแล้วหนังสือเก่า ๆ ดี ๆ มีโอกาสสูญหายถูกทำลายไปด้วยกาลเวลา และความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของลูกหลานที่ไม่รู้คุณค่าหนังสือเก่าอยู่มาก รวมทั้งถูกขายให้ชาวต่างประเทศไปแล้วไม่น้อยงานวิจัยทางด้านหนังสือและภูมิปัญญาไทยน่าจะเป็นงานที่มีบทบาทในการพัฒนาภูมิปัญญาของชาวไทย อย่างสำคัญไม่น้อยไปกว่าการทำวิจัยเรื่องอื่น ๆ โดยเฉพาะงานวิจัยด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ บริหารธุรกิจ ซึ่งมักจะมีโอกาสได้รับงบประมาณสนับสนุนมากกว่า หรือหาทุนสนับสนุนได้ง่ายกว่างานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์

การคัดเลือกหนังสือทั้ง 100 เล่ม แม้จะมีการวางหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนพอสมควร และผู้วิจัยสามารถอธิบายได้ว่าทำไมถึงเลือกเล่มนั้นเล่มนี้ แต่กล่าวถึงที่สุดแล้วก็คงเป็นเรื่องของ “วิจารณ์ญาณ” และ “รสนิยมความชอบพอ” ของคณะนักวิจัยอยู่ดี ในหมู่นักวิจัยเองและกรรมการที่ปรึกษา ก็ไม่ใช่ว่าจะมีความเห็นตรงกันไปทุกเรื่อง มีการถกเถียง อภิปรายต่อสู้กันทางเหตุผลในหลาย ๆ เรื่อง แต่การทำงานทุกงานก็ต้องมีกรอบของเวลาและกรอบของเงื่อนไขที่จะต้องทำให้เสร็จ ให้ได้ผลงานขึ้นมาชิ้นหนึ่งตาม

ที่ตั้งเป้าไว้ ดังนั้น งานชิ้นนี้จะเรียกว่า“หนังสือดี” ในทัศนะของคณะกรรมการ 11 ท่าน ก็คงได้(เพราะท่านที่ปรึกษา 6 ท่าน ก็อาจจะเห็นด้วยส่วนหนึ่ง แต่อาจไม่เห็นด้วยกับทุกเล่ม)

สำหรับการแบ่งงานกันว่าใครควรจะเขียนแนะนำหนังสือเล่มไหนใช้ทั้งวิธีอาสาสมัคร และวิธีการรายงาน แนวการเขียนแนะนำหนังสือแต่ละเล่มเราได้วางเกณฑ์ไว้กว้าง ๆ ว่า ควรเขียนให้ผู้อ่านที่ไม่รู้จักหรือไม่เคยอ่านหนังสือเล่มนั้น ได้รู้ว่าหนังสือเล่มนี้เขียนโดยใครมีภูมิหลังอย่างไร ดีเด่นอย่างไร มีจุดค้อยหรือข้อจำกัดอย่างไร แต่ท่วงทำนองการเขียนเป็นอิสระของผู้เขียนแนะนำแต่ละท่าน รวมทั้งคนนอกคณะวิจัยบางคนซึ่งเราได้ขอให้เขียนเป็นกรณี ๆ ไป เราพยายามบอกถึงประวัติของผู้เขียนทั้งโดยตรงและทางอ้อม เท่าที่จะหาได้ เพื่อให้ท่านผู้อ่านเข้าใจภูมิหลังผู้เขียน แต่บางท่านก็หาประวัติไม่ได้ ด้วยการพิมพ์หนังสือของคนไทยสมัยก่อนไม่นิยมระบุประวัติของผู้เขียนเหมือนหนังสือในต่างประเทศ รวมทั้งสำนักพิมพ์ไม่สนใจจะสืบค้น และตีพิมพ์ประวัติการพิมพ์ของหนังสือแต่ละเล่ม ทำให้การสืบหาประวัติผู้เขียนและประวัติการพิมพ์ทำได้ยากมาก นี่ก็จุดอ่อนของวงการพิมพ์หนังสือในบ้านเรานอกจากจุดอ่อนเรื่องการเก็บรักษาหนังสือไว้ไม่ได้ครบถ้วนของหอสมุดใหญ่ ๆ ทุกแห่งในประเทศ

งานชิ้นนี้ไม่ใช่งานให้รางวัลใคร จุดมุ่งหมายของเราคือ ต้องการเสนอแนะ ชี้แนะให้คนไทยอ่านหนังสือดี ๆ ของไทยมากขึ้น ถึงแม้จะมีความเป็นไปได้ที่เราอาจจะหลงหูหลงตา มองข้ามหนังสือบางเล่ม และอาจจะมีหนังสืออื่นที่ดีเด่นใกล้เคียงกันมากกว่า 100 เล่มที่เราเลือกมา เราก็คงเชื่อมั่นว่าถ้าท่านได้อ่านหนังสือทั้ง 100 เล่มนี้ หรือส่วนใหญ่ ท่านจะได้เรียนรู้และมีความมั่งคั่งทางภูมิปัญญา ทางจิตวิญญาณเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการอ่านอย่างวิพากษ์วิจารณ์ ในสถานการณ์วิกฤติทางเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบัน จะช่วยให้เรามองเห็นว่าภูมิปัญญาของคนไทยรุ่นก่อนที่มีจิตใจใฝ่การเรียนรู้ ใฝ่การแสวงหาความจริง หาคความหมาย ที่มีพื้นฐานของการแสวงหาภูมิปัญญาแบบไทย แบบตะวันออกที่รวมถึงการให้ความสำคัญต่อธรรมชาติ การเอื้ออาทรต่อกัน ให้ความสำคัญกับการเจริญงอกงามทางจิตใจ และวัฒนธรรมที่ดีงามอื่น ๆ ในยุคก่อนการพัฒนาทุนนิยมอุตสาหกรรมนั้น น่าจะเป็นภูมิปัญญาที่คนรุ่นหลังน่าจะไปเรียนรู้และนำกลับมาคิดกันใหม่สานกันใหม่ เพื่อหาทางออกจากปัญหาวิกฤติสังคมไทยในขณะนี้ได้อยู่มากที่สุดทีเดียว

2. ภาพรวมของหนังสือดียุคใหม่ของไทย

คำว่าหนังสือดี เราใช้ในความหมายเปรียบเทียบกับหนังสือที่เรียกว่าคลาสสิกของฝรั่ง คำว่าหนังสือคลาสสิกอาจจะแปลว่าหนังสือชั้นเลิศ หนังสือชั้นครู, หนังสือที่เป็นแบบฉบับ แต่ยังไม่มีการบัญญัติคำไทยที่ยอมรับกันมากนักจึงขอใช้คำง่าย ๆ หนังสือดีไปก่อน เราใช้คำนี้ในความหมายกว้างว่า

หมายถึงผลงานที่มีลักษณะเด่นเฉพาะตัว ทรงคุณค่า เป็นอมตะได้รับความสนใจตลอดกาล มีความเป็นสากล มีลักษณะสมบูรณ์แบบจนคนรุ่นหลังนิยมเลียนแบบ (กอบกุล อิงอุทานนท์, **ศัพท์วรรณกรรม**, บรรณาธิการ : 2540)

เมื่อกล่าวถึงหนังสือคลาสสิกของไทย นักวิชาการมักจะนึกถึงหนังสืออย่างเช่น **ไตรภูมิพระร่วง พระไตรปิฎก กฎหมายตราสามดวง ประชุมพงศาวดารต่าง ๆ** ที่เป็นงานพื้นฐาน เพื่อความเข้าใจสังคมไทย ครอบคลุมวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แทบทุกสาขา หรือถ้าเป็นนักอ่านวรรณคดีรุ่นเก่า ๆ ก็จะนึกถึงงานอย่างเช่น **ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ กาพย์มหาชาติ ขุนช้างขุนแผน อิเหนา สามก๊ก รามเกียรติ์ พระอภัยมณี ฯลฯ** ซึ่งบางส่วนของวรรณคดีสโมสรสมัยรัชกาลที่ 6 เคยประกาศเป็นหนังสือดีไปแล้ว สิ่งที่เราอยากจะทำคือ หนังสือที่พอจะจัดได้ว่าเป็นหนังสือคลาสสิกยุคใหม่ (Modern Classic) ที่อายุไม่ควรเกินหนึ่งร้อยปีหรือถึงเกินก็ไม่มากและคนรุ่นปัจจุบันยังพอจะอ่านได้เพลิดเพลินและเชื่อมโยงกับชีวิตยุคปัจจุบันของพวกเขาได้พอสมควร

ยุคอาณานิคมกับการปรับตัวให้ทันสมัยแบบตะวันตก

ประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของไทยมักจะใช้ยุคสมัยของรัชกาลที่ 4-5 ซึ่งเป็นยุคสมัยที่ประเทศไทยเริ่มพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมปรับตัวให้ทันสมัยแบบตะวันตกเป็นเส้นแบ่ง (**ลำดับเหตุการณ์สำคัญทางเศรษฐกิจสังคมในรอบศตวรรษ**) ในทางวรรณกรรมเราก็เห็นว่าน่าจะใช้ยุคสมัยนี้เป็นเกณฑ์แบ่งหนังสือดียุคใหม่ (Modern Classic) ที่ต่างจากหนังสือคลาสสิกยุคอยุธยาหรือต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกวีนิพนธ์ หรือหนังสือแปลเรียบเรียง เช่น **สามก๊ก, ราชธิดา** ได้ เพราะยุครัชกาลที่ 4-5 เป็นยุคที่เราเริ่มศึกษาวิชาความรู้ และอ่านวรรณกรรมจากฝรั่งมากขึ้น มีการแปลและต่อมาคือการเขียนเอง เรื่องสั้น นิยายสมัยใหม่ ความเรียง หรือร้อยแก้วแบบฝรั่งมากขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับวรรณกรรมยุคก่อนหน้ารัชกาลที่ 4-5 ที่มักจะเป็นกวีนิพนธ์และงานแปล โดยรับอิทธิพลจากอินเดีย จีน และประเทศเพื่อนบ้านอื่น ๆ

แต่การจะใช้ปีพ.ศ. เป็นเส้นแบ่งจริง ๆ ก็ไม่ใช่ง่ายนัก เดิมเราคิดว่าจะเริ่มจากสมัยรัชกาลที่ 5 (ปีพ.ศ.2411) เป็นจุดเริ่มต้น แต่วิธีการแบ่งยุคประวัติศาสตร์ตามรัชสมัยก็เป็นวิธีการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงศาวดารที่ไม่ได้สะท้อนความเป็นจริงเสมอไป เพราะประวัติศาสตร์มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องกัน ไม่ได้หยุดชะงักและตั้งต้นใหม่ตอนเปลี่ยนรัชกาล เราจึงพยายามมองกลับไปหนังสือสมัยก่อนหน้ารัชกาลที่ 5 อย่างคร่าว ๆ และตกลงกันว่าน่าจะรวมงานอย่าง **โคลงโลกนิติ เสนาเรื่องศรีธนญชัยเชียงเมียง** ซึ่งเป็นศรีธนญชัยฉบับชาวบ้านล้านนาล้านช้าง ซึ่งต่างจากฉบับเล่าใหม่สมัยหลังอย่างมีนัยสำคัญ **แพทยศาสตร์สงเคราะห์** และ **หนังสือแสดงกิจการอุทิศเข้ามาด้วย** แม้ว่า

หนังสือเหล่านี้จะมีเค้าเรื่องเดิมหรือเขียนขึ้นก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ยังมีภูมิปัญญาวัฒนธรรมที่สืบต่อมาได้จนถึงยุคใหม่ และคนรุ่นปัจจุบันน่าจะยังอ่านได้รสชาติและความเพลิดเพลิน

หนังสือ 2 เล่มแรกคือ **โคลงโลกนิติ** และ **ศรีธนญชัย** นั้นเป็นหนังสือคลาสสิกที่แพร่หลาย คนยังจดจำและเล่ากันสืบมาจนถึงวันนี้ ส่วน 2 เล่มหลัง **หนังสือแสดงกิจจานุกิจ** และ **แพทยศาสตร์สงเคราะห์** คนจะรู้จักน้อยหน่อย และอาจเป็นหนังสือที่อ่านได้สนุกน้อยกว่า 2 เล่มแรก แต่ก็หนังสือองค์ความรู้แบบไทยในยุคการปรับตัวให้ทันสมัยแบบตะวันตกที่มีอยู่เพียงน้อยเล่ม ที่เราไม่อยากให้พลาดไปจากรายชื่อหนังสือดี 100 เล่มในรอบศตวรรษที่เราอยากให้คนไทยได้อ่านกัน

“หนังสือแสดงกิจจานุกิจ” เขียนโดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (จำ บุนนาค) ผู้เคยดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการคลัง พิมพ์แบบโรงพิมพ์หิน คือ ใช้ลายมือแกะสลักบนแผ่นหินอ่อน ในปีพ.ศ.2408 ในปลายสมัยรัชกาลที่ 4 หนังสือเล่มนี้ประมวลความรู้ทางภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ศาสนาเปรียบเทียบแบบสมัยใหม่ของไทย เพื่อตอบโต้กับความพยายามในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของชาวตะวันตก ซึ่งรัฐบาลไทยต้องยอมอนุญาตเพราะเป็นเงื่อนไขที่มาพร้อมกับการเปิดประตูเสรีทางการค้ากับตะวันตกในยุคแรก ขณะเดียวกันก็เป็นหนังสือที่มุ่งขยายพรมแดนความรู้ด้านวิชาการต่าง ๆ ให้แก่ประชาชนไทยในยุคที่ท่านผู้เขียนเองมองเห็นว่า

“อนึ่งเห็นว่าในประเทศสยามนี้ มีหนังสือสำหรับที่จะอ่านนั้นน้อยนัก แล้วหนังสือที่จะอ่านนั้นเล่า ก็เป็นแต่เรื่องประโลมโลกีย์ ชักยลัคนาง มนุษย์รบกับยักษ์ มีฤทธิ์เหาะได้ น่าไม่ตาย..... ถ้าจะเป็นเรื่องราวคำราบ้าง ก็เป็นคำราภาหลงนั้นมีมาก คำราภาให้ฉลาดนั้นมีน้อย”

(หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ฉบับพิมพ์ครั้งแรก หน้า 383 ตัวสะกดคงไว้ตามเดิม)

หนังสือเล่มนี้มีลักษณะเป็นถามตอบ ความรู้เกี่ยวกับเรื่องภูมิศาสตร์ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ วัฒนธรรม และศาสนา ซึ่งเป็นการผสมผสานความรู้แบบไทยเข้ากับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของโลกตะวันตก ที่ชนชั้นนำของไทยในสมัยนั้นเริ่มศึกษา กล่าวในแง่ของความรู้สมัยใหม่ หนังสือเล่มนี้คงจะค่อนข้างล้าหลัง และความรู้ทางวิทยาศาสตร์บางอย่างอาจจะคลาดเคลื่อน แต่ที่เราเลือกเป็นหนังสือดียุคใหม่เล่มแรก เพราะเราเห็นว่านี่เป็นหนังสือที่สะท้อนภูมิปัญญาไทยในยุคการเริ่มรับอารยธรรมตะวันตกเล่มแรก ที่นำกลับไปศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา วัฒนธรรมและศิลปวรรณกรรม การนำเสนอเนื้อหาสาระ และภาษาที่ใช้ฟังดูแปลก ๆ เข้าใจยากหรือติดตามได้ยากอยู่บ้าง แต่สำหรับคนที่อยากรู้ว่าคนไทยสมัยร้อยกว่าปีที่แล้วมีความเชื่อและคิดอย่างไร น่าจะอ่านให้เกิดความประเทืองปัญญาและความเพลิดเพลินได้

หนังสือแสดงกิจจานุกิจ เป็นหนังสือเด่นของยุคสมัยนั้นจริง ๆ เพราะในปลายสมัยรัชกาลที่ 4 ค่อยจนถึงต้นรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411) นั้น โรงพิมพ์ที่มีอยู่ไม่กี่แห่ง ส่วนใหญ่ยังพิมพ์งานเก่าของสุนทรภู่

เรื่องจีนเช่น สามก๊ก และพงศาวดารจีนอื่น ๆ, นิราศและบทกลอน, เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ, หนังสือแบบเรียนและราชกิจจานุเบกษาของราชการ ในยุคนั้นเริ่มมีการออกหนังสือพิมพ์และนิตยสารที่น่าสนใจ ออกมามากมายฉบับ เช่น **ครูไฉน**(2417) **วชิรญาณวิเศษ**(2427-2428) **วชิรญาณ**(2437-2448) **ลักขวิทย์**(2443-2445) **ชลลลล**(2443-2448) **ทวีปัญญา**(2447-2450) **ตูลลลล**(2443-2449) ของ เทียนวรรณ **สยามประภท** (2441-) ของก.ศ.ร.กุหลาบ แต่ก็ยังไม่มีการพิมพ์หนังสือเป็นเล่มที่น่าสนใจ ออกมามากนัก ยกเว้น **นิราศหนองคาย**(2412) ที่ถูกสั่งเผาเพราะวิจารณ์พวกเจ้าชายอย่างแหลมคม จนกระทั่งในยุทศวรรษ 2450 ก่อนไปทางปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เริ่มมีการพิมพ์หนังสืออย่าง **สามัคคีเภท คำฉันท์**(2458) ของชิต บุรทัต ซึ่งเป็นกวีนิพนธ์ที่โดดเด่น **แพทยศาสตร์สงเคราะห์**(2450) ตำราแพทย์ แผนโบราณฉบับชำระใหม่ **พระราชพิธีสิบสองเดือน** (2454) ของรัชกาลที่ 5 ที่วรรณคดีสโมสรในสมัย รัชกาลที่ 6 ยกย่องให้เป็นหนังสือประเภทความเรียงอธิบายที่ดีที่สุด **ทรัพย์ศาสตร์**(2454) ของพระยา สุริยานุวัติ ตำราเศรษฐศาสตร์ภาษาไทยเล่มแรกที่ถูกรัฐบาลยุคนั้นห้ามเผยแพร่เพราะเกรงว่าประชาชน จะรู้ความจริงเรื่องฐานะของคนมากเกินไป ให้เราได้เลือกเป็นหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่านกัน

ความจริงในสมัยรัชกาลที่ 5 (2411-2453) ก็เริ่มมีผู้เขียนเรื่องสั้น กวีนิพนธ์ ความเรียง บทวิจารณ์ ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่าง ๆ ที่น่าสนใจออกมามากพอสมควร รวมทั้งงานของ นักคตินักเขียนสามัญชน เช่น เทียนวรรณ(2385-2458) และก.ศ.ร.กุหลาบ(2377-2456) แต่เนื่องจากใน สมัยนั้นการรวบรวมงานสั้น ๆ ที่พิมพ์ในนิตยสารมาพิมพ์เป็นหนังสือเล่มยังมีน้อย เพราะมีผู้ที่รู้หนังสือ และอ่านหนังสือน้อย งานเหล่านี้จึงไม่เข้าข่ายหนังสือเล่มที่เราจะเลือกให้เป็นหนังสือดีที่ได้อ่าน ถ้าหาก จะมีผู้ทำวิจัยและรวบรวมงานเขียนสั้น ๆ ตี ๆ ที่พิมพ์อยู่ในหนังสือพิมพ์และนิตยสารตั้งแต่สมัยรัชกาล ที่ 5 เป็นต้นมาจนถึงปี 2475 มาจัดทำเป็นหนังสือรวมงานพิมพ์ประเภทรวมงาน (Anthology) เป็นเล่ม ๆ เราก็คงจะได้หนังสือดีเพิ่มขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง

สมัยรัชกาลที่ 6 (2453-2468) เป็นยุคที่มีงานเขียนงานพิมพ์พัฒนามากยิ่งขึ้น ทำให้เราสามารถ เลือกหนังสือดีในยุคนั้นได้มากขึ้น **สาส์นสมเด็จพระเจ้ามงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** (2457-2486)รวมจดหมายโต้ตอบว่าด้วยความรู้ หลายนแขนงของปัญญาชนสำคัญของยุค คือสมเด็จพระเจ้ามงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมพระยานริศรานุ วัดติวงศ์ เป็นหนังสือคลาสสิกที่ผู้สนใจเรื่องไทยศึกษา คงจะต้องกลับไปอ่าน **น.ม.ส.พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส** เป็นกวีและนักเขียนคนสำคัญในยุคนั้น ที่เราเลือกเรื่อง **นิทานเวตาล**(2461) เพราะเห็นว่าอ่านได้ เพลิดเพลินกว่าและมีปัญหาการตีความน้อยกว่ากวีนิพนธ์การเมืองอย่าง **สามกรุง** ในด้านหนังสือความรู้ เราได้เลือก **พระประวัติตรัสเล่า**(2467) ของ **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส** เป็น สารคดีเชิงประวัติศาสตร์สังคมของปัญญาชนสำคัญท่านหนึ่งในยุคนั้น ด้านกวีนิพนธ์ เราได้เลือกบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง **มัทนะพาธา**(2460) งานที่แสดงถึงความเป็นกวีโรแมนติกที่อ่อนไหวของพระบาท

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเรามองว่ามีความเป็นสากล เข้าถึงใจคนมากกว่าพระราชนิพนธ์ปลุกใจทางการเมือง ซึ่งเนื้อหาสาระส่วนใหญ่กลายเป็นเรื่องพ้นยุคไปแล้วในปัจจุบัน

กล่าวในแง่ความคิดแล้ว หนังสือที่พิมพ์เผยแพร่ในยุคการปรับตัวให้ทันสมัยแบบตะวันตก ประกอบด้วยแนวคิดที่สำคัญ 2 แนว ประชันกันตลอดมา คือ แนวคิดเชิงปรับตัวของชนชั้นนำฝ่ายที่มีอำนาจ กับแนวคิดเชิงปฏิรูปปฏิวัติของปัญญาชนฝ่ายที่มองปัญหาอย่างวิพากษ์วิจารณ์ เราได้พยายามเลือกหนังสือจากทั้ง 2 แนวความคิดของคน 2 กลุ่มนี้ โดยเน้นความเป็นหนังสือที่เขียนได้ดีเป็นข้อแรก แต่ผู้อ่านนอกจากจะได้อ่านหนังสือดีแล้วก็จะได้เห็นความเคลื่อนไหวและการต่อสู้ทางความคิดภูมิปัญญาไทยได้อย่างครอบคลุมมากพอสมควรอีกด้วย

ยุคเสรีประชาธิปไตยของชนชั้นกลางรุ่นใหม่

ในยุคราชกาลที่ 7 เป็นยุคที่หนังสือพิมพ์และนิตยสารยิ่งเฟื่องฟูอย่างต่อเนื่องและเป็นยุคของนิยายสมัยใหม่ที่**ละครแห่งชีวิต**(2472) ของม.จ.อากาศคำเริง รพีพัฒน์ คือผู้เปิดศักราช แม้ก่อนหน้านีจะมีนิยายไทยเรื่องแรกชื่อ **ความไม่พยายบาท** ของหลวงวิลาสปริวัตร ปรากฏขึ้นมาตั้งแต่ปีพ.ศ.2458 และนิยายอีกจำนวนหนึ่งตามมาหลังจากนั้น แต่ก็ยังเป็นนิยายเพื่อความบันเทิง ซึ่งเลียนแบบจากนิยายผจญภัยและเรื่องรักโศกของฝรั่ง มากกว่าจะเป็นนิยายประเภทที่สะท้อนชีวิตและสังคมอย่างสมจริงและมีเนื้อหาสาระ **ละครแห่งชีวิต** ไม่เพียงแต่เปิดโลกทัศน์ของคนไทยให้รู้จักชาวต่างประเทศในรูปนิยาย โรแมนติกที่สวดยามประทับใจเท่านั้น หากยังเป็นการเปิดฉากวิจารณ์ค่านิยมเก่าของสังคมเจ้าขุนมูลนาย การที่เจ้านายและขุนนางนิยมการมีเมียมาก, ความเห่อยศเห่อความมั่งคั่ง นับเป็นการวิจารณ์ที่เลียดังที่สุด (เป็นหนังสือพิมพ์ปกแข็งราคาสูงมาก คือ 2.50 บาท เทียบกับข้าวสารกระสอบละ 3 บาท และเป็นหนังสือขายดีพิมพ์ซ้ำ 2 หน ใน 1-2 ปี ขายได้หลายพันเล่ม ในยุคที่มีคนไทยทั้งประเทศมีเพียง 9-10 ล้านคน)

นักเขียนร่วมสมัยอีก 2-3 ท่าน ที่ผลิตงานตีมาในยุคเดียวกัน คือ ดอกไม้สด ศรีบูรพา และ เวทวงศ์ สำหรับ**ดอกไม้สด** นั้นเราเลือกเรื่อง **หนึ่งในร้อย** แทนที่จะเป็นเรื่อง **ผู้ดี** ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการสนับสนุนให้เป็นหนังสืออ่านนอกเวลา เพราะเราชอบคุณค่าของวรรณศิลป์และความเป็นธรรมชาติตรงไปตรงมา มากกว่าเรื่อง**ผู้ดี** ที่มีลักษณะแก้ต่างหรือปกป้องชนชั้นผู้ดีช่วงกำลังจะก้าวเข้าสู่ยุคตกต่ำ เพราะการเข้ามาของนายทุนหรือเศรษฐกิจใหม่ซึ่งเห็นได้ชัดกว่าในเรื่อง**ข้างหลังภาพ** (2480) ของ**ศรีบูรพา** สำหรับนิยายของ**ศรีบูรพา**เราเลือกเรื่อง**แลไปข้างหน้า** (2498) แทนที่จะเลือกเรื่อง**ข้างหลังภาพ** ที่คนอ่านส่วนใหญ่นิยม เพราะเราเห็นว่าป็นงานที่แสดงถึงวุฒิภาวะทางความคิดและความเป็นตัวตนของ**ศรีบูรพา**ได้กว้างไกลกว่า**ข้างหลังภาพ** จริง ๆ แล้วสำหรับนักเขียนใหญ่เหล่านี้ระดับ**ศรีบูรพา**เป็นการ

ยากที่จะอ่านเรื่องของท่านเพียงเล่มใดเล่มหนึ่ง เพราะเรื่องสั้นที่ดีของศรีบูรพาก็มีอยู่จำนวนมาก เรื่องสั้นขนาดยาวชื่อ **พลเมืองดี** ของคอกไม้สด ก็ดีกว่านิยายอีกหลายเรื่องของเธอ

เวทวงศ์(ทองอิน บุญยเสนา) เป็นนักเขียนนิยายและเรื่องสั้นรุ่นแรก ๆ ที่ถูกลืมไปอย่างน่าเสียดาย **ดำรงประเทศ** ซึ่งเขียนในปี 2474 ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ท่วงทำนองเป็นแบบเทพนิยาย แต่นื้อหากกล่าวถึงปรัชญาแห่งสันติภาพ, การเป็นรัฐบาลที่ดี, การให้ความสำคัญแก่บทบาทของผู้หญิง ที่มีแนวคิดที่ก้าวหน้ามากกว่านักเขียนไทยส่วนใหญ่ในยุคใกล้เคียงกัน รวมทั้งยุคหลังจากนั้นด้วยซ้ำ

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 จนถึงการรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ในปี 2501 เป็นช่วงที่คนไทยพยายามพัฒนาประชาธิปไตยและสร้างประเทศให้ทันสมัยแบบประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก เป็นยุคทองของนิยาย เรื่องสั้น บทกวี ที่สะท้อนทั้งสังคมและความงามของชีวิต นักเขียนเด่น ๆ ในยุคนี้มีทั้งเชื้อพระวงศ์, ปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์ และสามัญชน ที่ส่วนใหญ่เรียนแค่ชั้นมัธยมปลาย แต่เรียนรู้จากชีวิตจริงและจากการอ่านอย่างกว้างขวาง งานเขียนของพวกเขามีความหลากหลายและมีคุณภาพทั้งในเชิงวรรณศิลป์และในเชิงสะท้อนชีวิตและสังคมไทยในยุคนั้น

ในยุคที่มหาวิทยาลัยสำหรับคนส่วนใหญ่คือ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เพิ่งตั้งในปี 2477 คนที่เรียนจบมัธยมในยุคนั้นถือได้ว่ามีความรู้ระดับสูงแล้ว บางทีโรงเรียนมัธยมสมัยนั้นคงจะมีคุณภาพสูงกว่าโรงเรียนมัธยมสมัยนี้ หรืออย่างน้อยนักเรียนมัธยมสมัยนั้นอ่านหนังสือกันจริงจังกวากว่านักเรียนมหาวิทยาลัยสมัยนี้ และความรักในความรู้ในหมู่พวกเขาหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองและหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 อันเป็นยุคของการเปิดประเทศเข้าสู่สังคมโลกเพิ่มมากขึ้น มีมหาศาลยิ่งนัก แม้ว่าหนังสือจะมีราคาสูง เทียบกับค่าครองชีพ เช่น ราคาข้าวสารในยุคนั้น แต่กิจกรรมการอ่านการเขียน การพิมพ์หนังสือก็เป็นกิจกรรมที่ผู้คนที่ไม่หาความรู้ในยุคนั้นเข้าร่วมอย่างคึกคัก แม้ว่าประชาชนไทยในยุคนั้นจะต่ำกว่ายุคปัจจุบันหลายเท่าตัว (เช่น ช่วง 2475 มีประชากรสิบเอ็ดล้านคน) แต่ยอดพิมพ์หนังสือสมัยนั้นก็พิมพ์ครั้งละ 2-3 พันเล่ม ไม่ได้ต่ำไปกว่ายุคปัจจุบันที่มีคนไทยเพิ่มเป็น 60 ล้านคน และมีโอกาสได้เรียนหนังสือสูงกว่าเมื่อ 60-70 ปีที่แล้วมากกว่าหลายเท่า แต่ยอดพิมพ์หนังสือในปัจจุบันไม่ได้เพิ่มขึ้นและยกเว้นเล่มที่ขายดีจริง ๆ ซึ่งปีหนึ่งจะมีไม่กี่เล่ม

ช่วงหลัง 2475 ถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 (2485-2488) บรรยาการทางการเมืองอาจจะแบ่งเป็นฝ่ายนิยมระบอบเก่ากับฝ่ายนิยมประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่งานวรรณกรรมในยุคนั้นไม่ได้สะท้อนจุดยืนแบบขาวดำอย่างสุดโต่ง วรรณกรรมในช่วงเริ่มเปิดรับความคิดเสรีประชาธิปไตยมีความหลากหลายน่าสนใจมาก นับตั้งแต่เรื่องแบบลูกทุ่ง และเรื่องอิงประวัติศาสตร์ ของ **ไม้ เมืองเดิม** ซึ่งเรารู้ว่า **บางระจัน** (2479) เป็นตัวแทนที่ดีที่สุดของเขา นิยายผจญภัยโรแมนติค **ผู้ชนะสิบทิศ** (2474) ของยาขอบ

พล นิกร กิมหงวน เรื่องตลกล้อเลียนชีวิตและสังคมของป.อินทรปาลิต เรื่องโรแมนติกแห่งปรัชญาชีวิต เช่น ปีกกิ้งกนกรแห่งความหลัง (2486) ของ ศด กุโรโรทิต เรื่องสะท้อนชีวิตและสังคมเมืองอย่างหญิงคนชั่ว (2480) ของ ก สุรางคนางค์ โคลงกลอนที่สะท้อนชีวิตและค่านิยมและสังคม ที่กำลังเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) ปัญญาชนสำคัญคนหนึ่งของคุณนั้น

การต่อสู้ 3 เสา ระหว่างเผด็จการทหาร, ราชาธิปไตยนิยม และฝ่ายประชาธิปไตย

จนช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ที่กระแสดความคิดสังคมนิยมและวรรณกรรมเพื่อชีวิตแผ่เข้ามา มีอิทธิพลมากขึ้นแล้วนั้นแหละ ที่เริ่มมีงานเขียนประเภทสะท้อนและวิพากษ์วิจารณ์สังคมอย่างแหลมคม ของศรีบูรพา เสนีย์ เสาวพงศ์ ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์ ป.บูรณปกรณ อิศรา อมันตกุล นายผี จิตร ภูมิศักดิ์ เปลื้อง วรรณศรี ทวีปวร ฯลฯ นั่นคือยุครุ่งเรืองของวรรณกรรมเพื่อชีวิต ทั้งนิยาย เรื่องสั้น บทกวี ที่มีทั้งเนื้อหาและวรรณศิลป์ แม้ว่าพวกเขาจะถูกเซ็นเซอร์ถูกลบปรามอย่างรุนแรงและลอกแล้ว ละลอกเล่า ในยุค 2489-2501 จะมีงานของฝ่ายต่อต้านสังคมนิยมที่เด่น ๆ ก็แค่งานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในสี่แผ่นดิน ที่เราเลือกมา แม้ว่าหลายคนจะชอบเรื่องหลายชีวิต ของเขามากกว่า แต่สี่แผ่นดิน ก็คืองานหลักที่สะท้อนตัวคนม.ร.ว.คึกฤทธิ์ และสะท้อนยุคสมัยของการต่อสู้ทางความคิดมากที่สุด วรรณกรรมประเภทพาฝันในยุคนี้ก็มีมาตลอด แต่ไม่สามารถโคเคนขึ้นมาได้

อย่างไรก็ตามงานเด่น ๆ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์และสะท้อนภาพชีวิตและสังคมอย่างกลาง ๆ ไม่สนใจเรื่องชายหรือขวา ก็มีไม่น้อย เช่น นิยายเสียดสีการเมืองเรื่องพัทธยา (2494) ของดาวหาง ซึ่งลึกลับมากเสียจนนักเขียนนักหนังสือพิมพ์รุ่นนั้นอย่างคุณเสนีย์ เสาวพงศ์ ผู้ทำหนังสือพิมพ์สุวัณณภูมิอยู่ก็ไม่ทราบว่าเป็นใคร ท่วงท่าร่าย ของมาลัย ชูพินิจ เรลลิจิตบน หลุมฝังศพวาติกัน ของร.จันทพิมพะ เรื่องสั้นของส.ธรรมยศ พลายมลิวัลย์ และเรื่องสั้นของ ถนอม มหาเปารยะ เรื่องสั้นของมนัส จรรยงค์ บทกวีของอุชเชนี เมืองนิมิตร ของม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์ บทละครคำกลอนเรื่องพระลอ ของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ฯลฯ

งานของอุชเชนี ถนอม มหาเปารยะ อ.ไชยวรศิลป์ และร.จันทพิมพะ สะท้อนว่านักเขียนสตรีไทยก็เป็นนักคิดไม่น้อยกว่านักเขียนชาย โดยเฉพาะ ร.จันทพิมพะ ได้ชี้ว่านักเขียนไทยที่เขียนให้ตัวละครมีชีวิตชีวา มีเลือดเนื้อหัวใจอารมณ์ความรู้สึกนั้นมีอยู่ ไม่ใช่เขียนตัวละครแบบแบน ๆ ใส่แต่ความคิดเข้าไปอย่างที่นักวิจารณ์ที่อ่านวรรณกรรมฝรั่งมากกว่าวรรณกรรมไทยบางคนวิจารณ์ไว้

หลังจากรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ปี 2501 ซึ่งได้จับกุมคุมขังนักการเมืองและปัญญาชน ฝ่ายก้าวหน้าไปจำนวนมาก ทำให้วรรณกรรมเพื่อชีวิตที่ลึกลับต้องซบเซาไปเป็นเวลาหลายปี กว่าที่จะเกิดวรรณกรรมรุ่นใหม่ที่สะท้อนชีวิตสังคมทั่วไป ๆ มากกว่าที่จะวิพากษ์การเมือง เช่น งานของ

อาจินต์ ปัญญาพรรค์ รงค์ วงษ์สวรรค์ เสนอ อินทรสุขศรี กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ กลอนเปล่าของ ราช รักรอง เรื่องล้อเลียนของอิวมเมอร์ริสต์ นิยายวิทยาศาสตร์ของจันตรี ศิริบุญรอด จดหมายจากเมืองไทย ของโบทัน เขาชื้อกันต์ ของสุวรรณภูมิ สุนทรสา สร้างชีวิต ของหลวงวิจิตรวาทการ ฯลฯ

ความจริงหลวงวิจิตรวาทการ เป็นนักเขียนรุ่นอาวุโส ผู้เขียนมาตั้งแต่หลังปีพ.ศ. 2475 แต่งงานระยะแรกของเขาเป็นสารคดีเกี่ยวกับการสร้างตัวเองที่ได้อิทธิพลจากหนังสือต่างประเทศ, งานด้านประวัติศาสตร์ และต่อมาคือนิยาย และบทละครปลุกใจให้รักชาติซึ่งเหมาะที่จะอ่านในยุคนั้นมากกว่าที่จะกลับมาอ่านใหม่ ขณะที่สร้างชีวิต นิยายเล่มสุดท้ายที่เขียนในปี 2514 เป็นนิยายสมัยใหม่เกี่ยวกับการสร้างตัวเองในชนบทที่มีทั้งลักษณะสมจริง มีความเป็นวรรณศิลป์ และแง่คิดที่น่าสนใจกว่างานยุคก่อนหน้านี้ของเขา ซึ่งปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยของผู้มีอำนาจทางการเมือง

ยุคเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ และจอมพลถนอม ได้สร้างปัญหาความขัดแย้งเพิ่มขึ้นในทศวรรษ 2510 ทำให้เกิดงานเขียนที่แสดงความแปลกแยก และแสวงหาความหมายใหม่ ๆ ของคนหนุ่มสาวในยุคนั้น เช่น ฉันจึงมาหาความหมาย ของวิथाกร เชียงกูล และคนบนต้นไม้ ของนิคม รายวา ก่อนที่จะเกิดกรณีนักศึกษาประชาชนเดินขบวนเรียกร้องประชาธิปไตย 14 ตุลาคม 2516

ในช่วงประชาธิปไตยแบ่งบานระยะสั้น ๆ 3 ปี คือ 2516-2519 ความสนใจอ่านหนังสือและความตื่นตัวที่จะเขียนวรรณกรรมสะท้อนสังคมได้กลับมาอย่างคึกคักมากกว่าในยุคทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ด้วยซ้ำเพราะเหตุการณ์เรียกร้องประชาธิปไตย 14 ตุลาคม 2516 มีคนเข้าร่วมด้วยมากกว่าเหตุการณ์อย่างกรณีเรียกร้องสันติภาพ 2495 มากและมีจำนวนนักศึกษาประชาชนที่สนใจการบ้านการเมืองเพิ่มมากขึ้นมาก แต่งานในช่วง 3 ปีนี้หลายชิ้นนิยมเขียนถึงการต่อสู้ของขบวนการแบบเป็นสูตรสำเร็จ และคุณค่าทางวรรณศิลป์จะอ่อนไปหน่อย เมื่อเทียบกับวรรณกรรมเพื่อชีวิตในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงปี 2501 เราจึงเลือกงานที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ และมีเนื้อหาสาระสะท้อนชีวิตและสังคมมาเพียงจำนวนหนึ่ง เช่น สร้อยทอง ของนิมิตร ภูมิถาวร พิราบแดง ของสุวัฒน์ วรดิลก ลูกอีสาน ของคำพูน บุญทวี เพียงความเคลื่อนไหว ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

หนังสือสารคดี/บทความ

สำหรับหนังสือประเภทสารคดีบทความ ในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา มีความหลากหลายมากขึ้นยากที่จะฉายให้เห็นภาพรวมที่เป็นเอกภาพได้ วิธีการเลือกของเราคือ พยายามรวบรวมรายชื่อนักเขียนและชื่อหนังสือดีเด่นในสาขาวิชาความรู้ต่างๆ ในยุคที่เราขีดเส้นแบ่งไว้ให้(2408-2519) ออกมาให้ได้มากที่สุด แล้วยกย่อย ๆ อภิปรายประเมินคุณค่าและคัดออก โดยพยายามจะให้หนังสือที่ครอบคลุมสาขาวิชาความรู้หลัก ๆ ในทุกด้านเท่าที่จะครอบคลุมไปถึงได้ ผลงานที่เลือกมามากกว่าครึ่งหนึ่งคงจะ

เป็นที่รู้จักและยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นหนังสือระดับคลาสสิก เช่น พระราชนิพนธ์สิบสองเดือน, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติกฎหมายไทย, พระประวัติศรีสวรินทิรา, พุทธธรรม, วรรณคดี และวรรณคดีวิจารณ์, ปัญญาวิวัฒน์, พื้นความหลัง ฯลฯ ส่วนที่เหลือบางเล่มอาจเป็นที่รู้จักน้อย หรือ รู้จักเฉพาะบางกลุ่มบางคนที่สนใจ แต่ก็ยังเป็นหนังสือที่น่าอ่านเพื่อการเพิ่มเติมความรู้ด้านไทยศึกษา และความรู้ด้านต่างจากแง่มุมมองของคนไทยรวมทั้งชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่นานและซึมซับความเป็นไทยอย่าง ร.แฉกคำ หรือศิลปิน พิระศรี

หนังสือประเภทสารคดีบทความ มักจะมีข้อบกพร่อง มีข้อจำกัด เมื่อกาลเวลาได้ผ่านไป และเรามีข้อมูลใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น มีวิธีการตีความใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น เพราะหนังสือด้านความรู้ที่นั่นยากที่จะเป็นอมตะได้เหมือนหนังสือที่เป็นเรื่องแต่งหรือบันเทิงคดี ซึ่งไม่ขึ้นต่อข้อมูลใหม่เราตัดสินใจที่จะรวมหนังสือสารคดี บทความเข้ามาด้วยเหตุผลที่ว่า การอ่านเรื่องบันเทิงคดี (นิยาย, เรื่องสั้น, บทกวีละคร) ด้านเดียวคงไม่เพียงพอที่จะทำให้คนไทยรุ่นปัจจุบันรู้จักสังคมไทยได้อย่างลึกซึ้งกว้างขวาง และความเรียง หรือสารคดีก็เป็นรูปแบบการเขียนที่สำคัญรูปแบบหนึ่งที่สามารถสื่อเรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างหลากหลาย หนังสือในกลุ่มสารคดี/บทความ บางเล่มอาจจะอ่านไม่สนุก (ถ้าเทียบกับบันเทิงคดี) หรืออาจไม่น่าสนใจสำหรับคนทั่วไป นอกจากคนที่อยากเรียนรู้ในเรื่องนั้น จริง ๆ แต่เนื่องจากจุดประสงค์ของโครงการคัดเลือกหนังสือดีของเรา อยากกระตุ้นให้คนไทยอ่านหนังสือดี ๆ ที่จะช่วยให้รู้จักชีวิตคนไทยและสังคม วัฒนธรรม ความคิดภูมิปัญญาไทยมากขึ้น เราจึงคิดว่าการเสนอชื่อหนังสือเหล่านี้ไว้ก็เพื่อเป็นคู่มือการติดตามอ่านศึกษาเรื่องภูมิปัญญาไทยได้ทางหนึ่ง หนังสือกลุ่มนี้แม้จะมีข้อจำกัดด้านความถูกต้องทันสมัย แต่จุดสำคัญที่เราอ่านรู้คือสปีดและท่วงทำนองในการศึกษาค้นคว้า และเขียนอธิบายของนักเขียนรุ่นผู้บุกเบิกที่ทำงานได้อย่างมีพลัง

ภาพรวมของหนังสือคลาสสิกใหม่ประเภทสารคดีบทความเราเลือกมาเป็นหนังสือเชิงประวัติศาสตร์ ปรัชญา วัฒนธรรม ศิลปวรรณกรรม ค่อนข้างมาก ซึ่งสะท้อนความสนใจของคนไทยรุ่นก่อนในเรื่องเหล่านี้ ถ้ามองแบบเปรียบเทียบกับงานเขียนหนังสือของตะวันตกจะเห็นได้ว่าเป็นหนังสือมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์แบบคลาสสิกหรือเชิงพรรณนามากกว่าเชิงวิพากษ์วิจารณ์แบบสังคมศาสตร์สมัยใหม่ ซึ่งก็คงเป็นผลมาจากสภาพการเมืองสังคมการศึกษาไทย ที่เริ่มต้นและพัฒนาโดยชนชั้นสูงและกระแสภูมิปัญญาหลักเป็นกระแสจารีตนิยม ขณะที่กระแสความคิดแบบก้าวหน้าวิพากษ์วิจารณ์อย่างท้าทายจากสามัญชนมักจะถูกเซ็นเซอร์ ถูกปราบปราม ทำให้ไม่มีโอกาสได้พัฒนาต่อเนื่องและอย่างมีอิสระเสรี

อย่างไรก็ตามนอกจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตแล้วเราก็มีหนังสือประเภทสารคดี บทความ ของนักเขียนฝ่ายก้าวหน้า ที่มีบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนาภูมิปัญญาไทยจำนวนหนึ่งไม่ว่าจะเป็น

วรรณสาส์นสำนึก ของสุภา ศิริमानนท์ ปัญญาวิวัฒน์ ของสมักร บุรวาส ความเป็นอนิจจังของสังคม ของปรีดี พนมยงค์ โฉมหน้าศักดินาไทย และความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ของจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งสำหรับจิตร ภูมิศักดิ์ เราเลือกงานประเภทสารคดีของเขาทั้งสองเล่ม เพราะเป็นงานที่โดดเด่นกันคนละอย่าง แม้โฉมหน้าศักดินาไทย อาจจะมีข้อจำกัดเรื่องความถูกต้องแม่นยำอยู่บ้าง แต่ก็ป็นหนังสือที่เป็นหลักเขตของหนังสือประวัติศาสตร์ในปี 2500 ที่มองจากประวัติศาสตร์ที่เป็นจริงของสามัญชนอย่างจริงจัง และได้ก่อผลสะท้อนต่อแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ในสมัยต่อมาอย่างสำคัญ

ส่วนหนังสือสำนักคิดอื่น ๆ นั้น ถ้าได้อ่านหนังสือเหล่านี้อย่างวิพากษ์โดยคำนึงถึงบริบทและพัฒนาการของสังคมการเมืองไทยแล้วเราก็จะพบว่าภูมิปัญญาแบบไทยและแบบตะวันออกที่มีเอกลักษณ์และมีแง่คิดมีความพยายามในการวาดภาพสังคมไทยที่ดีโดยต้องการรากฐานที่เป็นแบบไทยมากกว่าจะรับตะวันตกทั้งคุ่นอยู่มาก ไม่ว่าจะเป็นในหนังสือของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระยาอนุমানราชชน, พุทธทาสภิกขุ, พระธรรมปิฎก, น. ณ ปากน้ำ, ป๋วย อึ๊งภากรณ์, วิทย์ ศิวะศิริยานนท์, แสงอรุณ รัตตดิกร, ประยูร จรรย์ยาวงค์, บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ฯลฯ แม้ในงานของนักศึกษาด้วยตัวเองอย่างชัย เรื่องศิลป์, ประยุทธ์ สิทธิพันธ์, ธงบ สุริยินทร์, น.อ.สวัสดิ์ จันทน์ ฯลฯ ก็มีความพยายามที่จะเรียนรู้และทำความเข้าใจกับสังคมไทยอย่างพินิจพิเคราะห์อยู่มาก โดยวางอยู่บนพื้นฐานของระบบความคิดความรู้แบบไทย ๆ ที่พวกเขาซึมซับมาจากการอ่าน การค้นคว้าและประสบการณ์โดยตรง

น่าเสียดายที่การศึกษาไทยในสมัย 30-40 ปีหลังไม่ได้ศึกษางานเหล่านี้ และพัฒนาต่ออย่างจริงจังหากมุ่งไปเรียนวิชาสมัยใหม่ที่เน้นวิชาชีพ, การหาเงิน, การพัฒนาทางวัตถุเสียมากไป จนนำไปสู่วิกฤติทางเศรษฐกิจสังคมครั้งร้ายแรงที่สุดตั้งแต่กลางปี 2540 เป็นต้นมา ในยุควิกฤติทางเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบัน ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลตามมาจากการศึกษาแบบฝรั่งอย่างขาดการวิพากษ์มากเกินไป น่าจะทำให้เรากลับมาอ่านหนังสือที่สะท้อนภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาตะวันออกเหล่านี้ได้อย่างได้ประโยชน์เพิ่มขึ้น

การที่เรากำหนดปี 2519 (ปีแห่งเหตุการณ์ 6 ตุลาคม ที่ปิดฉากยุคประชาธิปไตยเบงบานมีการเผาหนังสือ และลิดรอนเสรีภาพครั้งใหญ่) เป็นเส้นแบ่งทางกาลเวลาสำหรับหนังสือที่เราคัดเลือก โดยเหตุผลว่าหนังสือคลาสสิกควรจะมียุให้คนยังกล่าวขวัญถึงหรือนำมาพิมพ์ซ้ำได้หลังจาก 20 ปีผ่านไปแล้ว ทำให้เป็นข้อจำกัดในการเลือกหนังสือ บทความสารคดีวิชาการ ดี ๆ ที่เขียนหรือพิมพ์ภายหลังปี 2519 ไปเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในด้านวิทยาศาสตร์ ซึ่งเราได้ขอให้ดร.ชัยวัฒน์ คุปตะกุล กรรมการที่ปรึกษา คนหนึ่งของคณะนักวิจัยของเราช่วยเขียนคำนำชี้แจงส่วนนี้ให้ แม้แต่หนังสือด้าน

สารคดีบทความในช่วงทศวรรษ 2510 ที่เราเลือกมา เช่นของ ส.ศิริรักษ์, เจตนา นาควัชร ฯลฯ ก็เป็นหนังสือตามเกณฑ์เวลา คือ เขียนในช่วงก่อนปี 2519 เท่านั้น แต่ไม่ใช่หนังสือที่ดีที่สุดของนักเขียนเหล่านี้ที่ได้สร้างผลงานในช่วงต่อมาอีกจำนวนมาก (เช่นเดียวกับนักเขียนด้านบันเทิงคดี เช่น กฤษณา อโศกสิน, นิคม รายวา ซึ่งมีงานเขียนหลังปี 2519 ที่อาจดีกว่างานที่เราเลือกมา)

การแสวงหาความหมายของนักเขียนไทยในรอบศตวรรษ

กล่าวโดยรวมนแล้ว ไม่ว่าจะเป็นกวี นักเขียนเรื่องสั้น นวนิยาย หรือนักเขียนบทความ สารคดี ไม่ว่าจะเป็นเจ้า, ขุนนาง, ไพร่, ชนชั้นกลาง หรือสามัญชน พวกเขามีคุณสมบัติที่คล้าย ๆ กัน 3 ข้อ คือ 1. เป็นผู้อ่านผู้ใฝ่ใจการเรียนรู้การแสวงหาความหมายหาความจริง 2. เป็นผู้คิดถึงการพัฒนาชาติ การสร้างสังคมที่ดี พยายามที่จะวาดภาพสังคมไทยที่ดียิ่งขึ้นโดยปราศจากเงาของวัฒนธรรมไทยไม่ได้ตามฝรั่งทั้งคูน เมื่อเทียบกับคนรุ่นปัจจุบันที่ถูกตะวันตกกลืนไปโดยไม่รู้ตัว แม้ว่าแนวคิดเรื่องชาติและสังคมที่ดีของนักเขียนต่างสำนักความคิดอาจจะต่างกัน แต่พวกเขาก็แสวงหา และอธิบายความหมายของชีวิต และของสังคมไทย ในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจาก สังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมเป็น สังคมทุนนิยมอุตสาหกรรม และการแผ่อิทธิพลของประเทศมหาอำนาจได้อย่างน่ากลับใจไปศึกษา 3. พวกเขามักจะค้นคว้าหรือรู้เรื่องที่เขาเขียนดี ประณีต ใช้ภาษาได้ดี และเขียนหนังสืออย่างมีพลัง หรือมีลักษณะเฉพาะของตัวเอง

ในช่วงแรก ๆ คนที่มีโอกาสเขียนและแสดงออกมาได้มาก คือเจ้าและขุนนางที่มีโอกาสได้รับการศึกษา, ข้อมูลข่าวสาร และเห็นโลกได้กว้างกว่า แต่เมื่อสังคมจำต้องรับเอาแนวทางการพัฒนาทุนนิยมอุตสาหกรรมตะวันตก จำเป็นต้องพัฒนาการศึกษาและเปิดรับวัฒนธรรมข้อมูลข่าวสารจากภายนอก สามัญชนก็มีโอกาสได้รับการศึกษาอ่านหนังสือ ทำหนังสือพิมพ์และเขียนหนังสือกันมากขึ้น

โลกทัศน์, วิถีคิด, วิถีเขียน, ความเข้าใจและคำอธิบายของนักเขียนไทยในรอบศตวรรษกลุ่มนี้มีทั้งส่วนที่คล้ายกันในฐานะของคนไทยที่ได้รับการหล่อหลอมมาในสภาพแวดล้อมวัฒนธรรมเดียวกัน และมีทั้งส่วนที่ต่างกัน เนื่องจากฐานะ, ผลประโยชน์, จุดยืน และประสบการณ์ทางชนชั้น

ในยุคที่ประเทศสยามต้องเปิดรับและปรับตัวให้อยู่ได้ในสังคมโลกทุนนิยมพัฒนาอุตสาหกรรม เป็นครั้งแรกที่ปัญญาชนของฝ่ายประชาชน ได้เสนอแนวคิดใหม่ ๆ ที่มีลักษณะตั้งคำถามและท้าทายทำให้ชนชั้นน้ากังวลใจ และมักใช้วิธีแก้ ปิดปาก ห้ามปราม ลงโทษ นักเขียนที่ล้ำหน้านับตั้งแต่ นายทิม สุขยางค์ (นิราศหนองคาย) เทียนวรรณ, พระยาสุริยานุวัตร, ศรีบูรพา, ส. ธรรมยศ เรื่อยมา จนถึง นายผี, สุภา ศิริমানนท์, จิตร ภูมิศักดิ์ แต่ก็ไม่สามารถที่จะหยุดยั้งความคิดใหม่ ๆ ภูมิปัญญาใหม่ ๆ ให้มีที่ยืนอยู่ในประวัติศาสตร์ และส่งผลสะท้อนได้ แม้แต่เผด็จการเบ็ดเสร็จอย่างจอมพล

สมัยที่การจับกุมกวาดล้างฝ่ายค้านในปี 2501 ทำให้วงการภูมิปัญญาไทยหยุดชะงักไปหลายปี ก็ยังมีความคิดใหม่ ๆ ไม่ได้ นอกจากเขาจะผลักดันให้ปัญญาชนก้าวหน้าในยุคนั้นต้องเข้าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แล้วการมุ่งพัฒนาทางเศรษฐกิจของเขาก็มีส่วนทำให้เกิดปัญญาชนเสรีนิยมรุ่นใหม่ขึ้นในช่วงทศวรรษ 2510

ความคิดแบบจารีตนิยม ที่ล้าหลังของสังคมไทย อาจมีผลให้สังคมไทย เปลี่ยนแปลงเจริญก้าวหน้าได้ช้าไปบ้างเพื่อเทียบกับประเทศอย่างญี่ปุ่น ที่เปิดประเทศ ในสมัยรัชกาลที่ 5 พอ ๆ กับเรา แต่ญี่ปุ่นรับการศึกษา และรับความคิดใหม่ ๆ จากตะวันตกทุกด้านได้มากกว่า ขณะที่คนญี่ปุ่นระดมแปลหนังสือคลาสสิกของฝรั่งทุกด้าน รวมทั้งหนังสือของรุสโซ, คาร์ล มาร์กซ์ และนักคิดฝ่ายก้าวหน้าอื่น ๆ คนไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 และ 6 ยังแปลแต่नियाผจญภัย หรือเรื่องรักโศกออกมาไม่กี่เรื่อง และหวาดกลัวกระทั่งตำราเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก (ทุนนิยม) ของพระยาสุริยานุวัตร ความคิดที่ก้าวหน้า ยุคสมัยของเทียนวรรณ ก.ศ.ร. กุหลาบ, ปรีดี พนมยงค์, ส. ธรรมยศ, ศรีบูรพา, ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และคนอื่น ๆ ในหลาย ๆ เรื่อง กว่าที่จะเกิดผลในทางปฏิบัติ (เฉพาะบางเรื่องบางประเด็น) ก็ใช้เวลาหลายสิบปี อนุปการที่ปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าได้ให้แก่สังคมไทยอาจจะไม่ใช่คำตอบที่พวกเขาพยายามเสนอ ซึ่งอาจจะล้าสมัยเมื่อกาลเวลาผ่านไป แต่อยู่ที่การตั้งคำถาม การท้าทายซึ่งทำให้สังคมคิดทบทวนตาม และต้องปรับปรุงแก้ไขตัวเองในที่สุดมากกว่า

จะอย่างไรก็ตาม กล่าวโดยรวมแล้ว ในช่วงเวลาประมาณหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา คนไทย ก็มีงานวรรณกรรมและหนังสือหน้าที่แสดงให้เห็นถึงความรุ่มรวยและความหลากหลายทางภูมิปัญญา ภาษาและศิลปวัฒนธรรมมากทีเดียว หนังสือ 100 เล่ม ที่เรากล่าวถึงคงจะเป็นแค่ส่วนหนึ่งของความรุ่มรวยทางปัญญาที่เราเมื่ออยู่เท่านั้นหนังสือทั้งหมดมีความหลากหลาย และมีความสมดุลมากพอสมควร เช่น มีทั้งงานเจ้า และสามัญชน, มีงานของนักเขียนหญิงอยู่จำนวนไม่น้อย, มีทั้งงานของนักเขียนแนวจารีตนิยม และนักเขียนแนวก้าวหน้า งานเหล่านี้โดยเฉพาะวรรณกรรมสร้างสรรค์ไม่ได้เป็นเพียงมรดกล้ำค่าของชาวไทยเท่านั้น หากเป็นมรดกของชาวโลกด้วย แต่เราจะรู้จักหาประโยชน์จากมันได้แค่ไหนก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพของคนไทยรุ่นหลังปีพ.ศ. 2519 ว่าพวกเขาจะเป็นเพียงลิงได้แก้ว หรือจะเป็นมนุษย์ที่เรียนรู้ได้และอยากเรียนรู้

โครงการวิจัยคัดเลือกและแนะนำหนังสือดีชุดนี้จะมีผลในทางเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้มีภูมิปัญญามากขึ้น ถ้าหากกระทรวงศึกษาธิการและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ จะสนใจนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิรูปหลักสูตรการศึกษา ภาษาวรรณคดี และสังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์ ในโรงเรียนและสถาบันการศึกษาระดับต่าง ๆ ให้นักเรียนนักศึกษาได้สนใจอ่านหนังสือกันอย่างจริงจัง และอย่างวิเคราะห์เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ และสภาพชีวิตและสังคมที่เป็นจริงของพวกเขา การจะทำให้

เรียนนักศึกษาไทยเริ่มสนใจอ่านหนังสือได้ก็จะต้องปฏิรูปครูอาจารย์ให้สนใจการอ่านหนังสือ และอ่านหนังสืออย่างวิเคราะห์ เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการเมืองสังคมไทยให้ได้เสียก่อน และที่สำคัญเราต้องส่งเสริมการศึกษาและพัฒนาวัฒนธรรมของการวิจารณ์ ทั้งการวิจารณ์วรรณกรรม และการวิจารณ์สังคมโดยทั่วไปกันอย่างจริงจัง ประชาชนไทยจึงจะรู้จักอ่านหนังสือดี ๆ และได้ประโยชน์จากหนังสือที่เราเมื่ออยู่และอาจจะผลิตขึ้นใหม่ได้อีกมากมายจากพื้นฐานของมรดกทางภูมิปัญญาที่เราเมื่ออยู่

ปัจจุบันเราเริ่มมีการกล่าวถึงการปฏิรูปการศึกษามากขึ้น แต่นักการศึกษามักจะสนใจการปฏิรูปโครงสร้างการบริหารจัดการศึกษา และปฏิรูปตัวบทกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการศึกษา มากกว่าจะสนใจปฏิรูปที่หลักสูตร เนื้อหาสาระ กรอบความคิด ค่านิยมของ ตัวผู้สอน ผู้ปกครอง และผู้เรียน ทั้ง ๆ ที่เรื่องกรอบความคิด ค่านิยมของคนเป็นเรื่องสำคัญที่สุด ถ้าหากเรายังไม่เปลี่ยนกรอบความคิด ทักษะคิด วิธีคิด วิธีการสอน วิธีการเรียนรู้ ของครู ผู้ปกครอง และนักเรียนที่เน้นการท่องจำความรู้ สำเร็จรูป ไปสู่กรอบความคิดเสรีนิยมที่เน้นสร้างสรรค์การเรียนรู้อย่างคิดวิเคราะห์และวิพากษ์วิจารณ์ แล้ว การเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารจัดการ หรือกฎหมายใด ๆ รวมทั้งรัฐธรรมนูญ, พระราชบัญญัติปฏิรูปการศึกษา และกฎหมายสำคัญอื่น ๆ ก็จะเป็นการเปลี่ยนแค่กรอบนอกเท่านั้น แต่ไม่ได้เปลี่ยนเนื้อหาสาระ ของการศึกษาหรือการเรียนรู้ที่แท้จริง

การอ่านหนังสือทั้ง 100 เล่มนี้ก็เช่นกัน ประโยชน์จริง ๆ คงไม่ใช่เพื่อที่จะกลับมาอ่านอย่างขยอ้งด้านเดียว หรือใช้เป็นข้ออ้างอ้างความเป็นชาตินิยมว่าคนไทยก็มีมรดกทางปัญญาและศิลปวัฒนธรรมกับเขาเหมือนกัน ประโยชน์คงจะอยู่ที่การอ่าน ทั้งอย่างหาความชื่นชม หาสุนทรีย ความพอใจ และอ่านอย่างวิพากษ์วิจารณ์ อย่างหาบทเรียน หาแง่คิด หาข้อโต้แย้ง ข้อบกพร่อง เพื่อก่อให้เกิดภูมิปัญญา และการสร้างสรรค์งานใหม่ ๆ ที่ทันสมัยกว่า และสมบูรณ์กว่า มีคุณภาพไม่ด้อยไปกว่าของเดิม

สปิริตของการอ่านหนังสือและการแสวงหาการเรียนรู้อย่างวิพากษ์วิจารณ์ และอย่างมีจินตนาการ คือสปิริตที่นักเขียนตั้งแต่รุ่นประชาชนรุ่นอาวุโสผู้ล่วงลับไปแล้ว จนถึงรุ่นร่วมสมัย ได้ยึดถือกันมาโดยตลอด สปิริตเช่นนี้เองที่ทำให้สายธารวรรณกรรมไทยไม่เคยแห้งเหือด และประชาชนไทยไม่ยอมหยุดนิ่ง ไม่ยอมจำนน จากยุคที่ชาวบ้านบางระจันตั้งป้อมค่ายสู้กับทหารเจ้าศึกเมื่อ 200 ปีที่แล้ว มาถึงยุคที่สมัชชาคนจนและคนงานที่ถูกไล่ออก ยังคงผืนกกำลังกันสู้กับรัฐบาลและนายทุนต่างชาติอย่างที่เราได้เห็นกัน เหมือนฉากละครแห่งชีวิตที่ยิ่งใหญ่ที่ไม่เคยจบสิ้นของประชาชนไทย

วิทยากร เชียงกูล

มหาวิทยาลัยรังสิต, ปทุมธานี

28 กุมภาพันธ์ 2541

บันทึกความเห็นเกี่ยวกับการสำรวจและคัดเลือกหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์

จากผลการคัดเลือกรอบสุดท้ายหนังสือที่คนไทยน่าจะได้อ่านจะเห็นชัดเจนว่า มีหนังสือที่เข้าข่ายเป็นหนังสือวิทยาศาสตร์ดังที่เข้าใจกันน้อย เพียงไม่กี่เล่ม จากหนังสือทั้งหมด 100 เล่ม บันทึกนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสรุปรายงานวิธีการวิจัยเพื่อให้ได้หนังสือดีทางวิทยาศาสตร์สำหรับส่วนที่ผมเกี่ยวข้องโดยตรง และชี้แจงข้อสรุปสุดท้ายเกี่ยวกับจำนวนหนังสือวิทยาศาสตร์ผ่านการคัดเลือก และข้อเสนอแนะสำหรับโครงการวิจัยต่อเนื่องสำหรับหนังสือภาษาไทยทางด้านวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย

วิธีการวิจัยเพื่อให้ได้ชื่อและข้อมูลหนังสือวิทยาศาสตร์ตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2411-2519 ผมอาศัยข้อมูลจากแหล่งหนังสือที่มีอยู่ในห้องสมุดส่วนตัวของผม จากข้อมูลเท่าที่เคยมีอยู่หรือเคยทราบว่า มีอยู่ แต่ข้อมูลที่ได้อาจเป็นระบบส่วนใหญ่ ได้มาจากการทำงานของผู้ช่วยทำงานวิจัยบางคน สำคัญที่สุด คือ คุณรัชชัย คุลยสุจริต ผู้ลงนามทำการติดตามแสวงหาหนังสือดีทางด้านวิทยาศาสตร์โดยเน้นแหล่งข้อมูลหลักๆ คือ (1) แหล่งบุคคล (2) ห้องสมุด (3) สำนักพิมพ์

แหล่งบุคคล ส่วนใหญ่เป็นนักวิทยาศาสตร์หรือผู้ที่คร่ำหวอดอยู่ในวงการหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์ ซึ่งก็มีทั้งผู้เป็นนักเขียนเองและนักสะสมหนังสือ ในขั้นต้น ได้กำหนดไว้ประมาณ 25 ท่าน

ห้องสมุด เน้นห้องสมุดของมหาวิทยาลัยต่างๆ และหอสมุดแห่งชาติ

สำนักพิมพ์ เน้นสำนักพิมพ์ที่พิมพ์หนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์ และอื่น ๆ

ผลการติดตามแสวงหาหนังสือดีจากแหล่งทั้งสาม โดยสรุปแล้ว ได้ผลออกมาเพียงระดับหนึ่ง เนื่องจากสาเหตุขัดจำกัดช่วงเวลาสำหรับการแสวงหาหนังสือ และขีดจำกัดของช่วงปีพ.ศ. สำหรับหนังสือที่อยู่ในเกณฑ์ของโครงการวิจัย ที่กำหนดให้เป็นหนังสือดีที่เขียนและตีพิมพ์ไม่เกินปีพ.ศ. 2519 เท่านั้น

สำหรับผลการเสาะแสวงหาหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์จากแหล่งข้อมูลหลักทั้ง 3 เป็นดังนี้

แหล่งข้อมูลบุคคล จากจำนวนแหล่งบุคคลประมาณ 25 ท่าน (บัญชีผนวกหมายเลข 1) ได้รับข้อมูลโดยตรงจำนวน 6 ท่าน ที่สำคัญ มีเช่น อาจารย์นิพนธ์ ทรายเพชร, ดร.ปรีชา อดิคุต, ศ.ดร.พิมล กลกิจ, ศ.ระพี สาคริก, อาจารย์สิงห์โต ปุกหุด

แหล่งข้อมูล ที่เป็นหลัก คือ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทั้งที่ท่าพระจันทร์ และที่รังสิต หอสมุดมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หอสมุดมหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร และหอสมุดแห่งชาติ

แหล่งสำนักพิมพ์ มีเช่น สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ และสำนักพิมพ์อื่น ๆ ที่ยินดีจะให้ความร่วมมือ และได้ข้อมูลมาบ้าง แต่ยังไม่มีโอกาสติดตามแสวงหาหนังสือที่ต้องการอย่างเต็มที่

จากปัญหาช่วงเวลาสำหรับการวิจัยที่ผู้ช่วยทำการวิจัยได้ติดตามแสวงหาหนังสือดีตามโครงการ ที่มีอยู่สั้นเกินไปเพียงไม่กี่เดือนทำให้ข้อมูลได้มาอย่างค่อนข้างจำกัด

ส่วนปัญหาช่วงเวลาของปี พ.ศ. ของหนังสืออยู่ในข่ายการพิจารณา คือระหว่าง พ.ศ. 2408 - 2519 ทำให้หนังสือวิทยาศาสตร์น่าสนใจหลายเล่ม ไม่อยู่ในเกณฑ์การพิจารณา เพราะตีพิมพ์หลังปี พ.ศ. 2519 ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า หนังสือวิทยาศาสตร์ตีพิมพ์หลังปี พ.ศ. 2519 ถึงปัจจุบัน มีอยู่เป็นจำนวนมาก และอยู่หลายเล่มที่เป็นหนังสืออยู่ในเกณฑ์น่าสนใจเป็นหนังสือดีมีคุณภาพ

นอกเหนือไปจากปัญหาช่วงเวลาของการวิจัยแล้ว อีกสาเหตุหนึ่งทำให้หนังสือดีทางด้านวิทยาศาสตร์ ได้รับการคัดเลือกเป็นจำนวนน้อย (เพียงไม่กี่เล่ม จากหนังสือที่เสนอชื่อมาทั้งหมดประมาณ 50 เล่ม ดังบัญชีผนวกหมายเลข 2) คือ ธรรมชาติของหนังสือประเภทวิทยาศาสตร์ เมื่อเปรียบเทียบกับหนังสือประเภทอื่น ๆ ที่สำคัญมี เช่น เนื้อหาสาระของหนังสือวิทยาศาสตร์จะล้าสมัยหรือผิดข้อเท็จจริงได้ง่ายเมื่อกาลเวลาได้ผ่านไป มีการค้นพบใหม่ ๆ มีทฤษฎีใหม่ ๆ เกิดขึ้น และหนังสือวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์พร้อมทั้งเนื้อหา และคุณภาพเชิงวรรณศิลป์มีค่อนข้างน้อย

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้หนังสือที่ปรากฏเป็นหนังสือวิทยาศาสตร์ดังกล่าวความเข้าใจโดยทั่วไป (ประเภทเป็นหนังสือวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ และวิทยาศาสตร์ประยุกต์หรือเทคโนโลยี) จะได้รับการคัดเลือกน้อย แต่เมื่อพิจารณาหนังสือตามความหมายที่กว้างขึ้นของวิทยาศาสตร์ ที่ไม่จำกัดอยู่เพียงเรื่อง ฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา คณิตศาสตร์ และเทคโนโลยีต่าง ๆ เท่านั้น หากรวมถึงหนังสือที่เป็นเรื่องของธรรมชาติโดยทั่วไป เรื่องของความรู้และความคิดเชิงปรัชญา อีกทั้งเรื่องประเภทภูมิปัญญาในอดีตของนักคิดที่อาศัยระบบการคิดอย่างเป็นวิทยาศาสตร์แล้ว ในบัญชีหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน ก็มีหนังสือที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์อยู่มากพอสมควร

ข้อสังเกตสำคัญจากการวิจัยหาหนังสือดีทางด้านวิทยาศาสตร์ข้อหนึ่ง คือ ปัญหาการเก็บหนังสือเก่า เพราะมีหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์น่าสนใจบางเล่ม ทั้งที่เป็นหนังสือวิทยาศาสตร์จริง ๆ และหนังสือนิยายวิทยาศาสตร์เชิงแฟนตาซี ซึ่งผมเคยทราบมาก่อนว่ามีอยู่ แต่ไม่สามารถติดตามหามาได้ ซึ่งปัญหานี้ นับว่า น่าเป็นห่วงสำหรับการเก็บรักษามรดกภูมิปัญญาคนไทยสำหรับคนรุ่นต่อไป ได้ศึกษา

จากผลการวิจัยครั้งนี้ ผมมีข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อเนื่อง สำหรับหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์ดังต่อไปนี้

(1) ควรมีการทำการวิจัยเจาะหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะ โดยอาจกำหนดขอบเขตการวิจัยดังนี้ คือ ให้รวมหนังสือประเภทเป็นหนังสือวิทยาศาสตร์โดยตรง (ประเภทฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา คณิตศาสตร์ ธรรมชาติวิทยา วิทยาศาสตร์ทั่วไป และสาขาใหม่ของวิทยาศาสตร์) หนังสือเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม หนังสือทางด้านปรัชญาที่ยึดหลักกระบวนการแสวงหาความรู้ความคืบหน้าอย่างเช่น ระบบของวิทยาศาสตร์ หนังสือเกี่ยวกับเทคโนโลยีทั้งเก่าและใหม่ หนังสือประวัติพัฒนาการภูมิปัญญาของมนุษย์ นิยายวิทยาศาสตร์ บทกวีทางด้านวิทยาศาสตร์ ฯลฯ

(2) ช่วงเวลาการตีพิมพ์ของหนังสืออยู่ในข่ายการพิจารณา ควรกำหนดช่วงให้กว้างขึ้นกว่าเดิมที่เป็นช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2408 ถึง พ.ศ. 2519 โดยอาจกำหนดให้เป็นหนังสือที่ตีพิมพ์มาแล้วอย่างน้อย 5 ปี ก่อนปีทำการวิจัย (เช่น ถ้าการวิจัยเริ่มต้นในปี พ.ศ. 2541 ควรพิจารณาหนังสือที่ตีพิมพ์จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2536) เพราะช่วงเวลา 5 ปี เป็นช่วงเวลาที่น่าจะเพียงพอสำหรับการพิสูจน์คุณค่าหนังสือเอง

สำหรับจุดเริ่มต้นของการวิจัย ถ้าเป็นไปได้ ผมใคร่ขอเสนอให้ย้อนหลังไปไกลถึงจุดเริ่มต้นของการถ่ายทอดความรู้ผ่านสิ่งตีพิมพ์อย่างเป็นระบบของไทย คือ อาจย้อนหลังไปไกลถึงจุดเริ่มต้นของการจัดการศึกษาของไทยแบบใหม่ มีสถาบันการศึกษา เปิดสำหรับประชาชนทั่วไปได้ มีโอกาสรับการศึกษา (แยกออกมาจากแหล่งการศึกษาเดิมได้แก่วัดในอดีตร) ดังเช่น ปีการก่อตั้งโรงเรียนแห่งแรกของไทยขึ้นมาในปี พ.ศ. 2414 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 (เช่น เพื่อศึกษาหนังสือสิ่งพิมพ์ใช้เป็นแบบเรียนในโรงเรียน) หรือไกลเข้ามาบ้าง คือ มีการตั้งกระทรวงธรรมการ (หรือกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน) ในปี พ.ศ. 2435 หรือการตั้งมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย ได้แก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2459 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6

ทั้งนี้ เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้ตระหนักในคุณค่าและทราบความเคลื่อนไหวอันเป็นคุณประโยชน์ต่อวงการหนังสือยุคปัจจุบัน ของวงการหนังสือหรือสิ่งตีพิมพ์ทางด้านวิทยาศาสตร์ของไทยในอดีตให้คนรุ่นใหม่ได้รู้จักและมีโอกาสศึกษาผลงานของนักเขียนไทยในอดีต ที่รังสรรค์ความรู้และความบันเทิงด้านวิทยาศาสตร์ ผ่านหนังสือ หรือนิตยสาร หรือวารสารทางด้านวิทยาศาสตร์ ดังเช่น วารสาร "เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์" (ที่มีผลงานของนักเขียนวิทยาศาสตร์ ดังเช่น หลวงสารานุกรมประพันธ์ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. 2462) วารสาร "วิทยาศาสตร์" ของสมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ (ซึ่งเริ่มต้นจากวารสาร "ชุมนุมวิทยาศาสตร์" ในปี พ.ศ. 2489 และเปลี่ยนเป็นวารสาร "วิทยาศาสตร์" ในปี พ.ศ. 2491) นิตยสาร "วิทยาศาสตร์ - มหัศจรรย์" (พ.ศ. 2498 - พ.ศ. 2502 นับเป็นยุคทองของหนังสือวิทยาศาสตร์ และนิยายวิทยาศาสตร์ไทย ภายใต้การรังสรรค์คืบไฟแห่งปัญญา และจินตนาการทางด้านวิทยาศาสตร์ โดย

ดร.ปรีชา อมาตยกุล และจันตรี ศิริบุญรอด ผู้ได้รับการยกย่องเป็น "บิดาแห่งนิยายวิทยาศาสตร์ไทย"

หนังสือคืออาหารสำคัญของสมอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หนังสือดี เป็นอาหารเสริมปัญญา มนุษย์ได้อย่างวิเศษ ถึงแม้ผลการวิจัยครั้งนี้ จะมีหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์โดยตรงน้อย แต่ ภาพรวมผลงานการวิจัยทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หนังสือที่ผ่านการคัดเลือกมาทั้งหมดล้วนเป็น หนังสือดีมีคุณค่า อ่านแล้วเกิดประโยชน์ ประเทืองปัญญา เสริมสร้างสุนทรียภาพแห่งอารมณ์ และความเป็นมนุษย์ ผมจึงขอร่วมขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ที่ทำให้ โครงการวิจัยนี้เกิดขึ้นได้ และขอขอบคุณคณะผู้วิจัยทุกคน แทนผู้อ่านผลงานการวิจัยนี้ด้วย ที่ได้ ทำงานกันอย่างหนัก และอย่างเป็นระบบ จนกระทั่งบรรลุเป้าหมาย ซึ่งอาจจะยังไม่สมบูรณ์ แต่ ทรงคุณค่า

ดร.ชัยวัฒน์ คุประตกุล

ตุลาคม 2540

บัญชีผนวก 1

ส่วนหนึ่งของบุคคลผู้เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับหนังสือและสิ่งพิมพ์ทางด้านวิทยาศาสตร์ของไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน

1. ศ.ดร.พิมล	กลกิจ
2. ศ.บุญถึง	แน่นหนา
3. พ.อ.สุทิน	สัมปิตตะวนิช
4. ดร.ปรีชา	อมาตยกุล
5. ศ.วิชัย	หโยคม
6. ศ.ดร.สีปพนนท์	เกตุทัต
7. รศ.สมบูรณ์	พรรณภาพ
8. ศ.ดร.บุญพฤกษ์	จาฤมระ
9. ดร.จำกัศ	มงคลกุล
10. ศ.ดร.สง่า	สรรพศรี
11. ศ.ดร.ระวี	ภาวิไล
12. ศ.ประชุมสุข	อาชาอำรุง

13. ศ.ดร.ประดิษฐ์	เจียวสกุล
14. ศ.ดร.สุขุม	ศรีธัญญรัตน์
15. มล.ดุษฎี	ชุมสาย
16. ดร.ไพเราะ	ทิพย์ทัศน์
17. ศ.ดร.ระพี	สาคริก
18. ดร.สิริวัฒน์	วงษ์ศิริ
19. ศ.ดร.ทวีศักดิ์	ปิยะกาญจน์
20. ดร.ครรชิต	มาลัยวงศ์
21. ดร.วิชัย	เชิดชูศาสตร์
22. อ.มานิต	รุจิโรคม
23. สุชาติ	สวัสดิ์ศรี
24. ศ.แม่นมมาส	ชวลิต

บัญชีผนวก

ส่วนหนึ่งของหนังสือวิทยาศาสตร์ที่ได้รับการพิจารณาตามเกณฑ์ของโครงการ

1. กอ นาวิรินทร์. **ฉลามกินคน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วีระธรรม, 2518
2. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะวิทยาศาสตร์ ชมรมการศึกษา. **หนทางสู่อนาคต.** , กรุงเทพฯ อักษรกราฟิก 2518
3. เฉลิมพงษ์ เข้มเอิบสิน, **โครงการอะพอลโล**, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์อักษรสยามการพิมพ์ 2518
4. ชิต สุนทโรทยาน, **ชีวิตนกในอวกาศมหัศจรรย์**, พระนคร บำรุงสาส์น 2509
5. กนก จันทร์ขจร, **คู่มือดูดาวสำหรับผู้สนใจในการดูดาว**, ธนบุรี โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์ 2508. 234 หน้า
6. ครรชิต มาลัยวงศ์. **จากลูกคิดสู่คอมพิวเตอร์**. พระนครไทยวัฒนาพานิช, 2513. 210 หน้า
7. ครรชิต มาลัยวงศ์. **ความถี่ของจักรวาล**. พระนครไทยวัฒนาพานิช, 2514. 180 หน้า
8. คีฤทธิ ปราโมท. มรว. **ห้วงมหรณพ**. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์ก้าวหน้าการพิมพ์ 2519
9. ทศนีย์ หงส์คารมภ. **กำเนิดรูปปั้นเป็นจันได การเปรียบเทียบพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพฯ บรรณศาลา 2519
10. ดุษฎี ชุมสาย, มล. **คนเกิดมาแล้วต้องกิน**. กรุงเทพฯ ไทยวัฒนาพานิช 2518
11. ธาระ สุขวณิช. **เรื่องของคนแก่**, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์สมิทพันธ์การพิมพ์ 2518 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รตท.อุ้ม แสงประเสริฐ ณ เมรุวัดบางนาใน 29 พ.ย. 2518

12. บุญทรง สราวุธ, 100 นักวิทยาศาสตร์เอก, กรุงเทพฯ บ้านศาลาสัน 2518
13. บุญธรรม เขียมสมบุญ, ดอกไม้ป่า, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2518
14. บุญส่ง เลชะกุล, ธรรมชาตินานาชาติ, พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2504 - 2505 (3 เล่ม)
15. บุญภักดิ์ ขวัญเจริญ, นักวิทยาศาสตร์หนุ่ม, พระนคร : แพรวพิทยา, 2513. 261 หน้า
16. ประสาท ตีระนันท์, เพชรพลอย, 2508 (พิมพ์ในงานศพหลวงมัชยจิตรการ (ประสพ ตีระนันท์)
17. ประเสริฐ สายสิทธิ์, การทำไวน์เป็นงานอดิเรก, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์เสรีภัณฑ์ 2518
18. แม้นมาส ชวลิต, ป่าไม้เป็นเพื่อนรักของเรา, พระนคร โครงการพัฒนาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2508
19. ระพี สาคริก, ตำรากล้วยไม้, พระนคร โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ 2510. 1,000 หน้า
20. ระวี สงวนทรัพย์, ดวงดาว ทางสู่อวกาศ, พระนคร โรงพิมพ์กึ่งเพ็ชร, 2503
21. วิเชียร ไกรแก้ว, สวนหลังบ้าน, พระนคร, 2505
22. วิบูลอาชुरเวท, พล.ต. พระยา (ไสว ธรรมสโรช), เรื่องสมุนไพรมานบ้านเรา, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์ 2518
23. วิหุรห์ ไพทีกุล, หอยในเมืองไทย, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์วีรธรรม, 2518
24. วิหุรห์ ไพทีกุล, หอยเบี้ย, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์วีรธรรม, 2518
25. ศึกษาธิการ, กระทรวง กรมวิชาการ, ท้องฟ้าจำลองกรุงเทพฯ, พระนครกรมวิชาการ, 2508. 225 หน้า
26. สถาปต์ ปรีดา, บ้านไร่- ปลายนา, กรุงเทพฯ คลังวิทยา 2518
27. สรรค์ ศรีเพ็ญ, ความรักและอารมณ์ในวัยหนุ่มสาว, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์ 2518
28. สรรพสิริ วิริยศิริ, หลังพวงมาลัย, พระนคร ประพันธ์สาส์น, 2510
29. สิริวัตร ช่างโชติ, พลังงานคืออะไร, พระนคร ไทยวัฒนาพานิช, 2509
30. สุจิต กุลยานนท์, ช้างเผือก, กรุงเทพฯ โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2519
31. สันต์ หัตถิรัตน์ บก. ช็อค, กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยมหิดล คณะแพทยศาสตร์ ศิริราชพยาบาล.
32. สัมพันธ์ ปานะถึก, ดอกไม้ป่า, กรุงเทพฯ กรุงสยามการพิมพ์ 2519
33. สิงห์โต ปุกหุด, ประวัติดาราศาสตร์ง่าย ๆ, พระนคร ไทยวัฒนาพานิช, 2507. 103 หน้า
34. สิงห์โต ปุกหุด, ประวัติดาราศาสตร์ย่อ ๆ, พระนคร ไทยวัฒนาพานิช, 2507. 78 หน้า
35. อรรถ นาครทรรพ, เรื่องของปรมาณู, พระนคร กรมวิชาการ, 2505
36. อ.จันทร์เพ็ญ, ชีวิตสัตว์ป่า, พระนคร ประมวลสาส์น, 2506
37. อำนวย ปิ่นรัตน์, ดอกไม้ในเมืองไทย, กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์วีรธรรม, 2519

38. อำนาจ ศิลปเจริญ. วิทยาศาสตร์ 5 นาที. กรุงเทพฯ กราฟิโกอาร์ต 2519
39. อุดม วโรตมสิจิตต์ และนิตยา กาญจนะวรรณ. คอมพิวเตอร์เบื้องต้น. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2519
40. สรวทก. โลกของหนูเหวน. กรุงเทพฯ ไทยวัฒนาพานิช

เหตุการณ์สำคัญทางการเมืองและสังคมของไทย ในช่วงศตวรรษของการเขียนและการเผยแพร่หนังสือยุคใหม่

- พ.ศ. 2398 ผู้นำสยาม (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ต้องจำใจยอมลงนามในสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษ และต่อมากับประเทศมหาอำนาจอื่น ๆ ให้ประเทศเหล่านั้นมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในสยาม และยกเลิกการค้าผูกขาดของพระมหากษัตริย์, เก็บภาษีสินค้าเข้า-ออก ได้ไม่เกินจากที่ประเทศมหาอำนาจกำหนด เป็นจุดที่สำคัญของการเปิดประเทศเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตะวันตก
- พ.ศ. 2411 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์
- พ.ศ. 2411 เริ่มเลิกทาสและเลิกหมดในปี 2448 แรงงานไพร่สลายตัวไป เปลี่ยนเป็นระบบการเก็บภาษีรัชูปกาลและการเกณฑ์ทหารแบบสมัยใหม่
- พ.ศ. 2414 ตั้งโรงเรียนหลวงสอนภาษาไทยเป็นแห่งแรก
- พ.ศ. 2427 เจ้านายและขุนนาง 11 ท่านที่ไปศึกษาและทำงานในยุโรปร่วมกันเสนอ"คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน รศ.103" ให้มีรัฐธรรมนูญ คณะรัฐมนตรีและมีการกระจายอำนาจการเมืองการปกครอง แต่รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าควรจะปฏิรูปการปกครองรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเพิ่มมากขึ้น
- พ.ศ. 2435 มีการปฏิรูปการปกครองประเทศสยาม ที่ทำให้มีการรวมอำนาจจากท้องถิ่นเข้าสู่ที่ศูนย์กลาง และทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงกลายเป็นพระมหากษัตริย์สยามที่มีพระราชอำนาจสูงสุดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชอย่างแท้จริง, มีการตั้งกระทรวงธรรมการ(ศึกษาธิการ) และกระทรวงสมัยใหม่อื่น ๆ
- พ.ศ. 2436(รศ.112) เรือปืนของฝรั่งเศสได้บุกเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยา บีบบังคับให้สยามยอมสละอำนาจของตนเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง(ลาวและบางส่วนของกัมพูชา)

- พ.ศ. 2440 ตั้งโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม เริ่มมีทุนเล่าเรียนหลวง ส่งลูกคน
สามัญที่เรียนเก่งไปศึกษาต่อต่างประเทศ
- พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขึ้นครองราชย์
- พ.ศ. 2454 (รศ.130) นายทหารหนุ่ม 91 คนวางแผนที่ยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง
เป็นระบอบประชาธิปไตย แต่แผนรั่วไหลถูกรัฐบาลจับได้เสียก่อน
(เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นภายหลังจากที่ คร.ขุนยัคเซ็น ปฏิวัติประชาธิปไตยใน
จีนเป็นผลสำเร็จประมาณ 4 เดือน)
- พ.ศ. 2457 ออกพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งวรรณคดีสโมสร
- พ.ศ. 2459 ก. ประกาศประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าฯ ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยพ.ศ.2460
ข. สยามสนับสนุนฝ่ายสัมพันธมิตรและส่งทหารเข้าร่วมรบในสงครามโลก
ครั้งที่ 1
ค. พระรศบอเลเวอปฏิวัติล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระเจ้าชาร์
- พ.ศ. 2462 เกิดปัญหาข้าวขาดแคลนแพง รัฐบาลต้องกู้ยืมเงินจากต่างประเทศ และงบ
ประมาณขาดดุลตลอดช่วงปี 2462-2464
- พ.ศ. 2464 ออกพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ ให้เด็กชายหญิงอายุ 7-14 ปี ต้อง
เข้าเรียน โรงเรียนประถม แต่การบังคับใช้มีผลไม่ทั่วถึง
- พ.ศ. 2468 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์
- พ.ศ. 2472-2475 สยามเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอันเป็นกระแสทั่วโลก รัฐบาลต้องลด
งบประมาณรายจ่ายพร้อมกับตัดข้าราชการบางส่วนออก
- 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คณะราษฎรยึดอำนาจ เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญา

สิทธิราชย์ เป็นระบอบประชาธิปไตยเป็นผลสำเร็จ และประนีประนอมกับฝ่ายเจ้า โดยมอบหมายให้พระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี

- 20 มิถุนายน 2476 คณะราษฎร ทำรัฐประหารครั้งที่ 2 ให้พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี
- พ.ศ. 2476 พระองค์เจ้าบรมเดชและนายทหารกลุ่มหนึ่ง พยายามยึดอำนาจจากรัฐบาลคณะราษฎร แต่ผู้กำลังของรัฐบาลไม่ได้
- พ.ศ. 2477 ตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นมหาวิทยาลัยเปิดที่รับผู้ทำงานแล้วเข้าเรียน เป็นการเปิดโอกาสให้คนทั่วไปได้เรียนวิทยาลัยอย่างกว้างขวาง เปิดปีแรกมีคนสมัคร 7 พันกว่าคน เทียบกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งตั้งมาก่อน 18 ปี มีนิสิตทั้งมหาวิทยาลัยในขณะนั้นเพียง 400-500 คน
- พ.ศ. 2478 (ปฏิทินเก่าคือ 2 มีนาคม 2477) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวสละราชสมบัติ พระองค์เจ้าอนันตมหิดลขึ้นทรงครองราชย์ แต่เนื่องจากยังทรงพระเยาว์(พระชนมายุ 8 พรรษา) และกำลังทรงศึกษาอยู่ในสวิสเซอร์แลนด์ จึงมีการตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
- พ.ศ. 2481 พระยาพหลพลพยุหเสนา ยุบสภา ให้มีการเลือกตั้งทั่วไปใหม่ หลังการเลือกตั้งพระยาพหลพลพยุหเสนา ปฏิเสธตำแหน่งนายกรัฐมนตรี นายพลตรีหลวงพิบูลสงคราม รัฐมนตรีกลาโหม ก้าวขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยยังคงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก และต่อมาคือ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดควบคู่ไปด้วย
- พ.ศ. 2482 เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ในยุโรป
- 24 มิถุนายน 2482 เปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็นประเทศไทย กำหนดวันที่ 24 มิถุนายนเป็นวันชาติ

- พ.ศ. 2483-2484 รัฐบาลจอมพล ป. ดำเนินนโยบายลัทธิชาตินิยม-ทหาร รุกเข้าไปยึดดินแดนในลาวและกัมพูชา ส่วนที่เคยเสียให้ฝรั่งเศสไปกลับคืนมานโยบายสร้างมาตรฐานทางวัฒนธรรมและภาษาไทยแบบที่จอมพล ป. และที่ปรึกษาเห็นเหมาะสม ซึ่งทำให้นักเขียนบางคน เช่น มาลัย ชูพินิจ หยดเขียน
- 8 ธันวาคม 2484 กองทัพญี่ปุ่นยกพลเข้าประเทศไทย มีการต่อสู้กันประปราย และยุติลงเมื่อ รัฐบาลจอมพล ป. "ยินยอมให้ทหารญี่ปุ่นผ่านแดน" และต่อมาก็ได้ร่วมมือกับญี่ปุ่นโดยการประกาศสงครามกับฝ่ายอังกฤษและสหรัฐ ในเดือนต่อมานายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งถูกโยกย้ายจากตำแหน่งรัฐมนตรีไปเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ดึงขบวนการใต้ดินเสรีไทย เตรียมต่อต้านญี่ปุ่น
- 24 กรกฎาคม 2487 จอมพล ป.ถูกเสียงส่วนใหญ่ในสภาลงมติไม่เห็นด้วยกับพระราชกำหนดระเบียบราชการบริหารนครบาลเพชรบูรณ์ และการจัดสร้างพุทธบุรีสร้างมณฑล ต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (และอีก 1 เดือนต่อมาก็ถูกปลดจากตำแหน่ง ผู้บัญชาการทหารสูงสุด) นายควง อภัยวงศ์ ได้รับเลือกให้เป็นนายกรัฐมนตรี
- 14 สิงหาคม 2488 ญี่ปุ่นยอมจำนนอย่างไม่มีเงื่อนไข ภายหลังการถูกทิ้งระเบิดปรมาณู 2 ลูก ที่เมืองฮิโรชิมา และนางาซากิ ในวันที่ 6 สิงหาคม และ 9 สิงหาคม ตามลำดับ
- 16 สิงหาคม 2488 สิ้นสุดภาวะสงคราม เมื่อนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ประกาศสันติภาพ มีความพยายามที่จะปรองดองกับฝ่ายกษัตริย์นิยมโดยการนิรโทษกรรมนักโทษการเมืองสมัยกบฏบวรเดชหลายคนออกมาเขียนหนังสือและตั้งพรรคการเมืองแนวชาตินิยม
- 20 สิงหาคม 2488 นายควง ลาออกจากนายกรัฐมนตรี นายทวี บุณยเกตุเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นรัฐบาลรักษาการ
- 17 กันยายน 2488 ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เอกอัครราชทูตไทยประจำสหรัฐ ผู้ประสานงาน

- เสรีไทยฝ่ายสหรัฐ เดินทางกลับมารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพื่อทำหน้าที่เจรจากับฝ่ายสัมพันธมิตร ไทยต้องเสียค่าปฏิกรรมสงคราม ต้องคืนดินแดนในพม่าและมลายูที่ได้มาจากอังกฤษ ต้องส่งข้าวให้อังกฤษ เพื่อเลี้ยงอาณานิคมของอังกฤษ 1.5 ล้านตัน (ตอนแรกตกลงให้เปล่า ภายหลังมีการเจรจาแก้ไขเป็นการขายให้ในราคาต่ำกว่าราคาตลาด)
- 15 ตุลาคม 2488 รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ยุบสภาเพื่อเตรียมให้มีการเลือกตั้งใหม่
- 5 ธันวาคม 2488 รัชกาลที่ 8 เสด็จกลับพระนคร ยกเลิกตำแหน่งผู้ว่าสำเร็จราชการ เนื่องจากรัชกาลที่ 8 ทรงบรรลุนิติภาวะแล้ว
- 6 มกราคม 2489 เลือกตั้งใหม่ นายควง อภัยวงศ์ได้รับเสียงสนับสนุนให้เป็นนายกรัฐมนตรี แต่อยู่ได้เพียงเดือนครึ่งก็ต้องลาออก หลังจากแพ้คดีในสภาเรื่องพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชน นายปรีดี ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี
- 10 พฤษภาคม 2489 ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่แทนฉบับ 10 ธันวาคม 2475 ซึ่งใช้มาเป็นเวลา 14 ปี และมีบทบัญญัติเฉพาะกาลที่ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป
- 9 มิถุนายน 2489 เกิดกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เนื่องจากพระแสงปืน
- 23 สิงหาคม 2489 กระแสโจมตีรัฐบาลนายปรีดีจากพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งเป็นฝ่ายค้านทั้งในเรื่องชี้แจงกรณีสวรรคตไม่ชัดเจน และเรื่องอื่น ๆ ทำให้นายปรีดีลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ กลุ่มสนับสนุนนายปรีดี เป็นนายกรัฐมนตรี
- 8 พฤศจิกายน 2490 นายทหารที่คุมกำลังนำโดย พลโทผิน ชุณหะวัณ พันเอกกาง กางสงคราม พันเอกเผ่า ศรียานนท์ พันเอกสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับปี 2489 และใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ 2490 เชิญนายควง อภัยวงศ์ จากพรรค

ประชาธิปไตย มาเป็นนายกรัฐมนตรี นายปรีดี ลี้ภัยออกไปต่างประเทศ
และนักการเมืองฝ่ายนายปรีดีถูกปราบปรามอย่างรุนแรง

- 29 มกราคม 2491 มีการเลือกตั้งทั่วไป นักการเมืองฝ่ายจารีตนิยมและอำนาจนิยมได้คุมสภานายควงได้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อ
- 8 เมษายน 2491 รัฐบาลนายควง ถูกทหารจีไอให้ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และทหารได้เชิญจอมพล ป. พิบูลสงคราม กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรี
- 1 ตุลาคม 2491 กลุ่มเสรีภาพการทหารพยายามทำรัฐประหาร แต่ไม่สำเร็จ("กบฏเสรีภาพ")
- 26 กุมภาพันธ์ 2492 กลุ่มสนับสนุนนายปรีดี ประกอบด้วยเสรีไทยและทหารเรือบางส่วน พยายามทำรัฐประหารแต่ไม่สำเร็จ ("กบฏวังหลวง")
- 4 มีนาคม 2492 อดีตรัฐมนตรี ฝ่ายปรีดี พนมยงค์ 4 คน ซึ่งถูกจับกุมคุมขังก่อนหน้านี้ ถูกฆ่าตายด้วยการยิงทิ้งอย่างทารุณ โดยรัฐบาลอ้างว่าผู้ก่อการร้ายมลายู พยายามแย่งตัว ในระยะเดียวกันนี้ก็มี การกวาดล้างนักการเมืองฝ่ายนายปรีดีคนอื่น ๆ ด้วย
- 1 ตุลาคม 2492 พรรคคอมมิวนิสต์จีนสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีน
- 25 มิถุนายน 2493 เกิดสงครามเกาหลีระหว่างเกาหลีเหนือและใต้ รัฐบาลไทยสนับสนุนสหรัฐ และเกาหลีใต้ และลงนามรับความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและการทหารจากสหรัฐ
- มิถุนายน 2494 นายทหารเรือระดับกลางกลุ่มหนึ่งพยายามทำรัฐประหารแต่ไม่สำเร็จ ("กบฏแมนฮัตตัน")
- 29 พฤศจิกายน 2494 รัฐบาลจอมพล ป. ทำรัฐประหารเงียบ ตั้งคณะบริหารประเทศใหม่ยุบสภา ยกเลิกพรรคการเมือง ห้ามชุมนุมทางการเมือง

- 26 กุมภาพันธ์ 2495 รัฐบาลจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปใหม่ พรรคประชาธิปัตย์ไม่ส่งผู้สมัคร ผู้สมัครส่วนใหญ่ลงสมัครอิสระ โดยรับเงินทุนอุดหนุนจากรัฐบาล รัฐบาลของคณะรัฐประหารจึงควบคุมสภาได้อย่างมั่นคงมากขึ้น
- 10 พฤศจิกายน 2495 รัฐบาลจับกุมนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ นักการเมือง ประชาชน ในขบวนการเรียกร้องสันติภาพ และขบวนการกู้ชาติ ตลอดจนคนที่รัฐบาลระแวงว่าอยู่คนละฝ่าย ประมาณ 100 กว่าคน รวมทั้งกุหลาบ สายประดิษฐ์ (ศรีบูรพา) อศนีย์ พลจันทร (นายผี) เปลื้อง วรรณศรี สมักร บุราวาศ ฯลฯ ("กบฏสันติภาพ")
- กันยายน 2498 รัฐบาลอนุญาตให้มีการตั้งพรรคการเมืองได้อีกครั้ง หลังจากห้ามไปตั้งแต่ปี 2494
- 26 กุมภาพันธ์ 2500 มีการเลือกตั้งทั่วไป มีพรรคการเมืองเข้าสมัครแข่งขันถึง 23 พรรค ผลการเลือกตั้ง พรรคเสรีมนังคศิลาที่สนับสนุนรัฐบาลได้เสียงเกินกึ่งหนึ่ง พรรคประชาธิปัตย์ได้คะแนนรองลงไป ที่นักศึกษาประชาชนในกรุงเทพฯ เดินขบวนโจมตีว่า รัฐบาลทุจริตการเลือกตั้ง จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหาร พยายามแสดงตนว่าไม่เกี่ยวข้องกับการช่วยพรรค รัฐบาล และเปิดทางให้นิสิตนักศึกษาประชาชนเดินขบวนโดยดี จอมพล ป.ได้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อ มีการจัดงานฉลองกิ่งพุทธกาล และนิรโทษกรรมนักโทษการเมืองที่ถูกจับกรณีสันติภาพ
- 16 กันยายน 2500 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ รัฐมนตรีกลาโหมและผู้บัญชาการทหาร ทำรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาล จอมพล ป. จอมพล ป. หลบหนีข้ามพรมแดนไปลี้ภัยในกัมพูชา พลเอกเผ่า ศรียานนท์ มอบตัวและขอเดินทางไปลี้ภัยในสวิตเซอร์แลนด์
- 20 ตุลาคม 2501 จอมพลสฤษดิ์ทำรัฐประหารครั้งที่ 2 โดยใช้คำว่า"การปฏิวัติ" ยกเลิกระบบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา ปิดหนังสือจับกุมคุมขังนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ นักการเมืองฝ่ายค้าน ด้วยข้อหาการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์นับร้อยคน รวมทั้งอุทธรณ์ พลกุล อิศรา อมันตกุล กรุณา

กุศลาศัย จิตร ภูมิศักดิ์ ฯลฯ (ส่วนใหญ่ถูกขังอยู่ราว 4-5 ปีจึงได้รับการปล่อยตัว)

- พ.ศ. 2503 ทีมที่ปรึกษาธนาคารโลก พิมพ์รายงาน "โครงการพัฒนาการของรัฐสำหรับประเทศไทย" เป็นคู่มือสำหรับการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (2504-9) และแผนฉบับต่อๆ มา เน้นการกู้เงินและให้ต่างชาติมาลงทุนพัฒนาเศรษฐกิจไทย ให้เป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจทุนนิยมโลกเพิ่มมากขึ้น
- พ.ศ. 2506 จอมพลสฤษดิ์เสียชีวิตด้วยโรคภัยไข้เจ็บ จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรีในระบอบเผด็จการต่อ ทายาทจอมพลสฤษดิ์ซึ่งมีจำนวนมากฟ้องร้องเพื่อขอแบ่งปันทรัพย์สินซึ่งมีมูลค่าถึง 2,874 ล้านบาท ก่อให้เกิดกระแสวิจารณ์ว่าเป็นทรัพย์สินที่ได้มาจากการทุจริตในหน้าที่ จอมพลถนอมตั้งคณะกรรมการสอบสวนทรัพย์สินของรัฐ และยึดกลับคืนมาได้ประมาณ 574 ล้านบาท
- พ.ศ. 2507 ก. กองทัพสหรัฐส่งเครื่องบินและทหารจำนวนมากมาประจำการในไทย เพื่อทำสงครามกับพรรคคอมมิวนิสต์ในเวียดนามและลาว
ข. พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยทำสงครามปฏิวัติ ด้วยการใช้อาวุธทำสงครามจรยุทธ์ต่อต้านรัฐบาลเผด็จการ
- พ.ศ. 2512 รัฐบาลจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปตามรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2511 (ซึ่งใช้เวลาร่าง 7-8 ปี) ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าพรรคสหประชาไทยของจอมพลถนอม ได้รับเลือกตั้งมากที่สุด จอมพลถนอมเป็นนายกรัฐมนตรีต่อ
- 17 พฤศจิกายน 2514 จอมพลถนอมทำรัฐประหารตัวเอง ยุบรัฐสภา และพรรคการเมืองตั้งสภาปฏิวัติและออกคำสั่งคณะปฏิวัติต่าง ๆ ยกเลิกการใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2511 และนำธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2515 ซึ่งมีลักษณะเผด็จการมาใช้ โดยให้มีสถานิติบัญญัติแห่งชาติ จากการแต่งตั้งทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่

- 14 ตุลาคม 2516 นักศึกษาประชาชนหลายแสนคนที่ชุมนุมเรียกร้องประชาธิปไตยโดยสันติ เดินขบวนเรียกร้องให้รัฐบาลปล่อยตัวกลุ่มผู้เรียกร้องรัฐธรรมนูญที่ถูกจับกุมในสัปดาห์ก่อนหน้านั้น และให้นำรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตยมาใช้ ถูกเจ้าหน้าที่รัฐบาลปราบปราม อย่างรุนแรง นักศึกษาประชาชนก่อการจลาจลเป็นการตอบโต้ จนจอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร พันเอกณรงค์ กิตติขจร ถูกชนชั้นนำบีบให้ต้องเดินทางออกไปนอกประเทศ และมีการตั้งรัฐบาลพลเรือนรักษาการโดยนายสัญญา ธรรมศักดิ์ องคมนตรีเป็นนายกรัฐมนตรี มีการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ ซึ่งประกาศใช้ในปี 2517 มีการเลือกตั้งใหม่ และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช พรรคกิจสังคมได้เป็นนายกรัฐมนตรี ปีถัดมา ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้เป็นนายกรัฐมนตรี
- 6 ตุลาคม 2519 ฝ่ายจารีตนิยมและกองกำลังทหาร, ดำรงตระเวนชายแดนส่วนหนึ่ง ได้เปิดยุทธการสังหารหมู่ นักศึกษาประชาชนที่ชุมนุมคัดค้านการกลับคืนสู่ประเทศไทยของจอมพลถนอม กิตติขจร อยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทหารนำโดยพลเรือตรีสังัด ชล่ออยู่ ถือโอกาสทำรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ และจับกุมคุมขังนักศึกษาประชาชนมากกว่า 3 พันคน มีการสั่งเผาหนังสือต้องห้ามและเซนเซอร์หนังสือพิมพ์อย่างเข้มงวด นักศึกษาประชาชนหลบภัยหนีเข้าป่าไปร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยหลายพันคน

(ข้อมูลส่วนใหญ่ได้จาก ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ประวัติการเมืองไทย ดอกหญ้า 2538

รศ.พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ เล่ม 1 โอเคียนสโตร์ 2535)

รายชื่อหนังสือดี 100 เล่ม ที่คนไทยควรอ่าน (พ.ศ. 2408 - 2519)

ประเภทบันเทิงคดี (FICTION)

กวีนิพนธ์ และบทละคร

1. ประชุมโคลงโลกนิติ - สมเด็จพระมหาเจษฎาธิศ (2336 - 2402)
2. เสภาศรีธนญชัยเชียงเมียง
3. นิราศหนองคาย (2412) - หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (2390 - 2458)
4. สามัคคีเภทคำฉันท์ (2458) - ชิต บุรทัต (2435-2485)
5. มัทนะพาธา (2466) - พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2424 - 2468)
6. โคลงกลอนของครูเทพ (2485) - เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (2419-2486)
7. บทละครเรื่องพระลอ (2496) - พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (2404 - 2474)
8. ขอบฟ้าชลิบทอง (2499) - อุชเชนี (2462 -)
9. เราชนะแล้ว, แม่จ๋า. (เขียน 2495-96 พิมพ์ 2517) - นายผี (2461 - 2530)
10. บทกวีของเปลื้อง วรรณศรี (2465 - 2539)
11. บทกวีของจิตร ภูมิศักดิ์ - จิตร ภูมิศักดิ์ (2473 - 2509)
12. จงเป็นอาทิตย์เมื่ออุทัย (2488-2522) - ทวีปวร (2471-)
13. กวีนิพนธ์ (2507) - อังคาร กัลยาณพงศ์ (2469-)
14. ขอบกรุง (2514) - ราช รักรอง (2471 - 2534)
15. เพียงความเคลื่อนไหว (2519) - เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ (2483 -)

นิยาย

16. ละครแห่งชีวิต (2472) - มจ.อากาศคำเริง รพีพัฒน์ (2448-2475)
17. กามนิต (2473) - เสฐียรโกเศศ (2431 - 2512), นาคะประทีป (2432 - 2488)
18. ดำรงประเทศ (2474) - เวทวงศ์ (2452 - 2522)
19. ผู้ชนะสิบทิศ (2474-2482) - ยาขอบ (2450 - 2499)
20. หนึ่งในร้อย (2477) - ดอกไม้สด (2448-2506)
21. บางระจัน (2479) - ไม้ เมืองเดิม (2448-2485)
22. หญิงคนชั่ว (2480) - ก. สุรางคนางค์ (2454 -)
23. พล นิกร กิมหงวน (2481-2510) - ป. อินทรปาลิต (2453-2511)
24. ปักกิ่ง-นครแห่งความหลัง (2486) - สด กุระโรหิต (2451-2521)
25. เราลึกลับ (2489) บทเพลงมหาสมุทร (2493) - ร.จันทพิมพะ (2452 - 2497)
26. เมืองนิมิตร (2491) - ม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์ (2451 - 2491)
27. แม่สายสะอื่น (2493-94) - อ. ไชยวรศิลป์ (2461 - 2533)

28. พัทยา (2494) - คาวหาง
29. แผ่นดินนี้ของใคร (2495) - ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์ (2461 - 2518)
30. มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร (2495) - แยม ประพัฒน์ทอง (2452 - 2528)
31. ปีสาง (2496) - เสนีย์ เสาวพงศ์ (2461-)
32. สี่แผ่นดิน (2497) - ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (2454 - 2538)
33. พุ่มมหาราช (2497) - มาลัย ชูพินิจ (2450 - 2499)
34. แลไปข้างหน้า (2498) - ศรีบูรพา (2448 - 2517)
35. เสเพลบอยชาวไร่ (2512) - รงค์ วงษ์สวรรค์ (2475-)
36. จดหมายจากเมืองไทย (2513) - โบตัน (2488 -)
37. เขาชื้อกันต์ (2513)- สุวรรณี สุคนธา (2475 - 2527)
38. สร้างชีวิต (2514) - หลวงวิจิตรวาทการ (2441 - 2505)
39. ตะวันตกดิน (2515) - กฤษณา อโศกสิน (2474 -)
40. สร้อยทอง (2517) - นิมิตร ภูมิถาวร (2478 - 2524)
41. พินาศแดง (2517) - สุวัฒน์ วรดิลก (2466-)
42. ลูกอีสาน (2519) - คำพูน บุญทวี (2471 -)

เรื่องสั้น

43. นิทานเวตาล (2461) - น.ม.ส. (2419 - 2488)
44. จัปตาย : รวมเรื่องเอก - มนต์ จรรงค์ (2450-2508)
45. เรื่องสั้นของป. บุรณปกรณ์ (ชีวิตจากมุมมืด 2489, คาวเงิน 2493) - ป. บุรณปกรณ์ (2447 - 2495)
46. เสาชิงช้า, เอแลนบารอง และเรื่องสั้นอื่นๆ ของ ส. ธรรมยศ (2457-2495)
47. พลายมณีวัลย์ (2489) และเรื่องสั้นบางเรื่อง ของถนอม มหาแปรรยะ (2451 - 2504)
48. ผู้ดับดวงอาทิตย์ และเรื่องสั้นอื่นๆ (2498-2503) - จันตรี ศิริบุญรอด (2460-2511)
49. บุคหมิพ และเรื่องสั้นอื่นๆ ของ อิศรา อมันตกุล (2463 - 2512)
50. เรื่องสั้นชุดเหมืองแร่ (2497) - อาจันต์ ปัญจพรรค์ (2470 -)
51. ฟ้ายับ (2501) - ลาว คำหอม (2473 -)
52. ชุดเพื่อนนักเรียนเก่า “เพื่อนเก่า” (2509) - เสนอ อินทรสุขศรี
53. รวมเรื่องสั้นบางเรื่องของฮิวเมอริสต์ (2516) - ฮิวเมอริสต์ (2444 - 2540)
54. นันจิงมหาความหมาย (2514) - วิทยากร เชียงกุล (2489-)
55. คนบนต้นไม้ (2510-2527)- นิคม รายวา (2487-)

ประเภทสารคดี/บทความ (NON FICTION)

ก. ประวัติศาสตร์

56. ประวัติกฎหมายไทย (2478) - ร. แลงกาด์ (2435 - 2515)
57. นิทานโบราณคดี (2487) - สมเด็จพระยาตำราธิราช (2405 - 2486)
58. โฉมหน้าศักดินาไทย (2500) - จิตร ภูมิศักดิ์ (2473 - 2509)
59. กบฏ ร.ศ. 130 (2503) - เจริญ ศรีจันทร์, ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์
60. เจ้าชีวิต (2505) - พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ (2450-2506)
61. ศาลไทยในอดีต (2506) - ประยูร ธวัชพันธุ์
62. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย 2352-2453 ด้านสังคม (2517) - ชัย เรื่องศิลป์ (2447-2518)
63. สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ 2325 - 2416 (2518) โดย อทิน รพีพัฒน์ (2476 -)

ข. การเมือง,ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย, เศรษฐศาสตร์

64. ทรัพยากรศาสตร์ (2454)- พระยาสุริยานุวัตร (2405-2479)
65. เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475 (2484) - กุหลาบ สายประดิษฐ์ (2448-2517)
66. ความเป็นอนิจจังของสังคม (2500) - ปรีดี พนมยงค์ (2443 - 2526)
67. ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโส ผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก (2500) - เคียน บุญนาค (2448 - 2522)
68. โอ้วอาณาจักรอยุธยา (2507) - สนิท เจริญรัฐ (2450 - 2429)
69. ไทยกับสงครามโลกครั้งที่สอง (2509) - ศิริกร ชัยนาม (2448 - 2510)
70. สันติประชาธรรม (2516)- ป๋วย อึ๊งภากรณ์ (2459-)
71. ห้าปีปฏิวัติ (2516) - ศ. ศิวรักษ์ (2476-)
72. “วันมหาปิติ” วารสาร อมร.ฉบับพิเศษ 14 ตุลาคม 2516 - อมร. (2516)

ค. ศิลป ภาษาและวรรณกรรม วรรณกรรมวิจารณ์

73. วรรณคดี และวรรณคดีวิจารณ์ (2486) - วิทย์ ศิวะศิริยานนท์ (2456 - 2533)
74. ประติมากรรมไทย (2490) - ศิลป์ พีระศรี (2435 - 2505)
75. วรรณสาส์นสำนึก (2492-2495) - สุภา ศิริมานนท์ (2457 - 2529)
76. วิทยาวรรณกรรม (2506) - พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (2434 - 2519)
77. ความงามของศิลปะไทย (2510) - น. ฌ ปากน้ำ (2471 -)
78. ภาษากฎหมายไทย (2511) - ธานีทร์ กรัยวิเชียร (2470 -)
79. วรรณไวทยาการ จุมนมบทความทางวิชาการ ฉบับวรรณคดี (2514) - เจตนา นาควัชระ (2480 -)
และมถ.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2454 - 2525)
80. แสงอรุณ 2 (2522) - แสงอรุณ รัตกสิกร (2465-2522).

ง. สังคมวิทยา, มานุษยวิทยา, ประวัติศาสตร์สังคม

ง. สังคมวิทยา, มานุษยวิทยา, ประวัติศาสตร์สังคม

81. พระราชพิธีสิบสองเดือน (2454) - พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2396-2453)
82. สารานุกรม (2457-2486) - สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2405 - 2486)
และกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (2406 - 2490)
83. 30 ชาติในเขียงราย (2493) - บุญช่วย ศรีสวัสดิ์
84. เทียนวรรณ (2495) - สงบ สุริยรินทร์
85. กานเลหม่านไต (2504) - บรรจบ พันธุเมธา (2463 - 2535)
86. นิทานชาวไร่ (2502-2509) - น.อ.สวัสดิ์ จันทน์ (2445 -2511)
87. การศึกษา (2510) - กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย (2463-)
88. พื้นความหลัง (2511) - พระยาอนุมานราชธน (2431 - 2512)
89. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย, ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ (2519)
- จิตร ภูมิศักดิ์ (2473-2509)
90. อัดชีวประวัติ หม่อมศรีพรหมา กฤดากร (2522)- หม่อมศรีพรหมา กฤดากร (2431 - 2521)
91. 80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า (2523) - กาญจนาคพันธุ์ (2440 - 2523)

จ. ศาสนา/ปรัชญา

92. พระประวัติศรีสเลา (2467) - สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2403-2464)
93. พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน (2501) - สุชีพ ปุณฺณานุภาพ (2460-)
94. ปัญญาวิวัฒน์ (2507) - สมักร บุราวาศ (2459 - 2518)
95. พุทธธรรม (2514) - พระธรรมปิฎก (2481-)
96. อธิปไตยจตุตถ (2516) - พุทธทาสภิกขุ (2449 - 2536)

ฉ. ธรรมชาติ, วิทยาศาสตร์

97. หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (2410)- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์
98. แพทยศาสตร์สงเคราะห์ (2450) - คณะกรรมการแพทย์หลวงในรัชกาลที่ 5
99. ธรรมชาตินานาชาติ (2504)- บุญส่ง เลขะกุล (2450 - 2535)
100. ขบวนการแก๊ง (2519) - ประยูร จรรย์วณิช (2458 - 2535)

แนะนำเชิงวิจารณ์หนังสือ
ประเภทบันเทิงคดี (FICTION)

ประชุมโคลงโลกนิติ

รวมตีพิมพ์ ครั้งแรก พ.ศ. 2460 ฉบับหอประชุมแห่งชาติ กรมศิลปากร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร

(พ.ศ. 2336 - 2402)

โลกนิติ เป็นวรรณกรรมประเภทคำสอนที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมากที่สุดเรื่องหนึ่ง เชื่อกันว่า สำนวนเก่าเป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในการรวบรวมตีพิมพ์เป็นเล่ม ครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2460 นั้น หอพระสมุดวชิรญาณ ได้ยืมโคลงโลกนิติฉบับพระนิพนธ์ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกรมสมเด็จพระเดชาดิศร (พระยศขณะทรงพระนิพนธ์) ที่จารึกไว้ ณ พระเชตุพนวิมลมังคลาราม จำนวน 408 บท เป็นสำนวนหลัก และมีการพิมพ์สำนวนเก่าที่ไม่ปรากฏใครแต่งในสมัยใด ลงเปรียบเทียบไว้ด้วย พร้อมกับหลักฐานที่มา เช่น คาถาภาษาบาลี หรือสันสกฤตกำกับเท่าที่รองอำมาตย์เอกหลวงญาณวิจิตร (สิทธิ โรจนานนท์) ผู้รวบรวมจะพยายามสืบค้นได้ ซึ่งไม่สมบูรณ์นัก

จากการศึกษาที่มาของโคลงโลกนิติ ที่ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร แห่งภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ศึกษาจากต้นฉบับตัวเขียนเลขที่ 46 และ 71 แผนกงานบริการเอกสารภาษาหนังสือโบราณ กองหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งถือกันว่าเป็นฉบับหลวง และลำดับโคลงตามฉบับพิมพ์ ที่กรมศิลปากรมอบให้สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารจัดพิมพ์จำหน่ายในปี พ.ศ. 2511 พบว่าประชุมโคลงโลกนิติ พระนิพนธ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร นั้นมีที่มาจากที่ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นภาษาบาลี เช่น คัมภีร์โลกนิติ (โลกนิติปกรณ์) ธรรมนิติ ราชนิติธรรมบท ชาดก และที่เป็นภาษาสันสกฤต เช่น จาณกยศตกะ วยาการศตกะ และทีโศปเทศ ในจำนวนนี้มีมาจากคัมภีร์โลกนิติ มากที่สุด ประชุมโคลงชุดนี้จึงได้ชื่อว่า โคลงโลกนิติ¹

นอกจากนี้โคลงโลกนิตียังมีที่มาจากพระไตรปิฎก บ้าง จากชาดก หรือ นิทานไทยแต่โบราณด้วยการอุปมาอุปไมยบ้าง จากวรรณคดีเก่า ๆ บ้าง จากการสร้างสรรค์ของกวีเองบ้าง แต่ก็มีบางบทที่ไม่ทราบที่มา และบางบทมีแต่คาถาบาลีไม่ทราบที่มาเหมือนกัน ซึ่งกวีผู้นิพนธ์อาจแต่งคาถาเองก็ได้

เนื้อหาของโคลงโลกนิตินั้น ถ้าจำแนกตามประเภทวรรณกรรม ก็จะอยู่ในกลุ่มวรรณกรรมประเภทคำสอน เพราะเกริ่นนำไม่กี่บทแล้วล้วนเป็นสุภาษิตสอนใจทั้งสิ้น เป็นการสอนง่าย ๆ ที่ผู้มีพื้นฐานนิสัยที่ดีอยู่แล้ว จะซึมซับรับไว้ได้ไม่ยากเลย นอกจากคนที่มึนตึนตึนหาบ้านหรือโรงเขลาทางภาษาเท่านั้นที่จะไม่เข้าใจ

¹ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร: โคลงโลกนิติ การศึกษาที่มา สำนักพิมพ์แม่คำยาว กรุงเทพฯ พิมพ์ครั้งที่ 2 ตุลาคม 2538, 248 หน้า

กลวิธีแต่งโคลงโลกนิติแทบทุกบทพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ได้ทรงพระนิพนธ์ด้วยด้วยความระมัดระวังในอันหลักเกณฑ์จนเป็นแบบฉบับโคลง 4 สุภาพได้ ไม่มีผิดตำแหน่งคำเอกคำโท และสัมผัสเลข แต่ละบทจะยกคาถาภาษาบาลี หรือสันสกฤตขึ้นมาก่อนให้ดูขลัง แล้วยกสำนวนเก่าที่ปรากฏมาก่อน อาจจะเป็นสำนวนตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยามาแสดงไว้ จากนั้นจึงเป็นพระนิพนธ์ของกรมพระยาเดชาดิศร เช่น

โคลงที่ ๓	ปุดิมจัน กุสศเคน	โย นโรอุปนยหติ
	กุสาปี ปูติ วายนติ	เอว พาลูปเสวนา
		(โลกนิติ)
	๐ ปลาร้าหุ้มห่อด้วย	ใบคา
	คาดิเคแปดหมื่นปลา	กละคลุ้ง
	คือคนผู้คิหา	คบเพื่อน พาลนา
	ความชั่วปนปามฟุ้ง	เนื่องร้ายเสมอกัน
		(สำนวนเก่า)
	๐ ปลาร้าพันห่อด้วย	ใบคา
	ใบก็หมื่นควาปลา	กละคลุ้ง
	คือคนหมู่ไปหา	คบเพื่อนพาลนา
	ได้แต่ร้ายร้ายฟุ้ง	เฟื่องให้เสียพงศ์
		(กรมพระยาเดชาฯ)

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า บทพระนิพนธ์ จะอ่านง่ายชัดเจน เข้าใจได้ง่ายกว่า และถูกต้องตามฉันทลักษณ์ เช่นในบาทที่ 3 ของสำนวนเก่า ตำแหน่งคำเอกในคำที่สาม คือ “ผู้” สำนวนเก่าใช้คำโท กรมสมเด็จพระเดชาฯ ทรงเปลี่ยนเป็นหมู่ซึ่งเป็นคำเอก ความไม่เสีย และเข้าใจง่ายด้วย

ในการแต่งเนื้อความของโคลงโลกนิติ แต่ละบทจะใช้วิธีการอุปมาอุปไมยทั้งสิ้น ก็จะยกอุปมาขึ้นตั้งสองหรือสามบาทแรกของโคลงแล้วอุปไมยด้วยบาทสุดท้าย เป็นการสรุปให้คิด หรือไม่ก็สอนตรง ๆ เลย

เช่น	ผลเคื่อเมื่อสุกไซ้	มีพรรณ
	ภายนอกแดงดูฉนั้น	ชาดปาย
	ภายในย้อมแมลงวัน	หนอนบ่อน
	คุดังคนใจร้าย	นอกนั้นดูงาม (๕)
หรือ	ความรู้ผู้ปราชญ์นั้น	รักเรียน
	ฝนทั้งเท่าเข็มเพชร	ฝ่ายหน้า
	คนเกียจเกลียดหน้าเวียน	วนจิต
	กลอุทกในตระกร้า	เปี่ยมล้น ฤณี (๒๓)

แต่ในส่วนที่เป็นโคลงกระทู้ชุดหนึ่งนั้น ก็เลือกกระทู้ที่เป็นคำพังเพยหรือสุภาษิต มาเป็น
ตัวตั้งแล้วขยายความเป็นโคลงอธิบายเป็นสุภาษิต เช่นเดียวกับ ตัวอย่าง

อา สาสุตสิ้นเรี่ยว	ร่างกาย
ภัพ และผลพังหาย	โชคเศร้า
เหมือน เพลิงคกสินธุ์สาย	สูญดับ ไปนา
ปูน ต่อขาดขอดเค้า	จึ้งรู้คุณปูน (๓๘๕)

ซ้างสาร หกศอกไซร์	เสียดา
งูเห่า กลายเป็นปลา	อย่าต้อง
ข้าเก่า เกิดแต่ตา	คนปู่ กี่ดี
เมียรัก อยู่ร่วมห้อง	อย่าไว้วางใจ (๓๘๘)

ไปเห็นน้ำ หน้าควน	ชวนกัน
ตัดกระบอกรบ แบ่งปัน	ส่วนไซร์
ไปเห็นรอก อวดขัน	มือแมน
ขึ้นหน้าไม้ ไวให้	หย่อนแท้เสียดาย (๔๐๐)

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพูดถึงเนื้อเรื่องในประชุมโคลงโลกนิติแล้ว ก็ไม่มีอะไรน่าสนใจไป
กว่าการประชุมคำสอน การสอน คนที่ไม่ค่อยสนใจกวีนิพนธ์ อาจจะรู้สึกลำบากเบื่อ แต่คนที่ชอบ
อ่านกวีนิพนธ์จะชื่นชมซาบซึ่งทั้งรสความ รสคำ และรสอารมณ์ เพราะแต่ละคำที่ใช้มีอรรถรส มี
ชีวิต และมีวิญญาณแห่งถ้อยคำ ประเทืองทั้งปัญญาและอารมณ์

กระทรวงศึกษาธิการเคยคัดเลือกโคลงโลกนิติบางบท มาเป็นหนังสืออ่านกวีนิพนธ์สำหรับ
ชั้น ม. 3 (ปัจจุบัน) อยู่ระยะหนึ่ง ให้นักเรียนวัยรุ่นได้อ่านเพื่อซึมซับคำสอนกว่า 30 บท ก่อนที่
จะปรับเปลี่ยนหลักสูตรเป็นไม่สอนศีลธรรมในโรงเรียนในระยะต่อมา เด็ก ๆ ในสมัยนั้นจะซาบ
ซึ้ง และเข้าใจคำสอนเหล่านี้ นำไปเป็นอุดมคติประจำใจตนเอง ผู้เขียนเคยสัมภาษณ์นิสิตใหม่
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กลุ่มหนึ่งเมื่อ 40 ปีมาแล้ว เมื่อถามถึงคติประจำใจ ร้อยละกว่า 60 ของ
ผู้ตอบ นำโคลงโลกนิติที่จำได้ มาเป็นคติประจำใจ จะขอยกตัวอย่างโคลงโลกนิติที่คัดเลือกจาก
กระทรวงศึกษาธิการสมัยนั้นมาให้พิจารณากันสัก 10 บท ซึ่งมาจากพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระ
พระเชลวาศิรพงศ์

ขนุนสุกส้างแห้ง	สาขา
ภายนอกเห็นหนามหนา	หนั่นแท้
ภายในย่อมรสา	เอมโอช
สาธุชนนั้นแล	เลิศด้วยดวงใจ (๖)
นาคิมิพิยเพียง	สุริโย
เลื่อยบ่ทำเคโซ	แซมซ้ำ
พินน้อยหยิ่งโยโส	แมลงปอง
ชูแต่หางเองอ้า	อวดอ้างฤทธิ์ (๒๒)
หมาไคตัวร้ายขบ	บาพา
อย่าขบตอบต่อหมา	อย่าชิง
ทรชนชาติช่วงทา	รุณโทษ
อย่าโกรธอย่าหน้าบึ้ง	ตอบถ้อยถือความ (๒๘)
ห้ามเพลิงอย่าให้	มีควัน
ห้ามสุริยะแสงจันทร์	ส่องไชร้
ห้ามอายุให้หัน	กินเล่า
ห้ามดั่งนี้ไว้ได้	จึงห้ามนินทา (๓๕)
ดินจูงไชร้หาก	เห็นกัน
นมไก่ไก่สำคัญ	ไก่อู้
หมูโจรต่อโจรหัน	เห็นเลห์ กันนา
เชิงปราชญ์ฉลาดกล่าวผู้	ปราชญ์รู้เชิงกัน (๔๘)
เว้นวิจารณ์ว่างเว้น	สดับฟัง
เว้นที่ถามอันยัง	ไปรู้
เว้นเล่าลิจิตสัง	เกตว่าง เว้นนา
เว้นดั่งกล่าวผู้	ปราชญ์ได้ฤמי (๕๔)
รู้้น้อยว่ามากรู้	เริงใจ
กลกบเกิดอยู่ใน	สระจ้อย
ไปเห็นชะเลไกล	กลางสมุทร

ชมว่าน้ำบ่อน้อย

มากล้าลึกเหลือ (๕๖)

เสียนสงวนศักดิ์ไว้

วงศ์หงส์

เสยศักดิ์ผู้ประสงค์

สิ่งรู้

เสยรู้เร่งดำรง

ความสัตย์ ไฉน

เสยสัตย์อย่าเสยสู้

ชีพม้วยมรณา (๖๘)

พระสมุทรสุดกลับ

คณนา

สายคิ่งทิ้งทอดมา

หยั่งได้

เขาสูงอาจวัดวา

กำหนด

จิตมนุษย์นี้ไซ้

ยากแท้หยั่งถึง (๗๖)

ให้ท่านท่านจักให้

ตอบสนอง

นบท่านท่านจักปอง

นอบไหว้

รักท่านท่านควรครอง

ความรัก เรนา

สามสิ่งนี้เว้นไว้

แต่ผู้ทรชน (๘๘)

สำหรับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ผู้ทรงนิพนธ์โคลงโลกนิติชุดนี้มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายมั่ง เป็นโอรสองค์ที่ 15 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ดำรงพระยศเป็น กรมสมเด็จพระเดชาดิศร ในรัชกาลที่ 3 นิพนธ์โคลงจารึก ณ วัดพระเชตุพน เมื่อ พ.ศ. 2374 ได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระกรมพระยาเดชาดิศร ในรัชกาลที่ 4 ได้กำกับกรมพระอาลักษณ์ในรัชกาลที่ 2 เรื่องอื่น ๆ ที่ทรงนิพนธ์มีคำฉันท์กล่อมพระเศวต กาพย์ดุขฎิสังขย นิราศไปทัพบกเมืองเวียงจันทร์ คำโคลงบางเรื่อง

โลกนิติคำโคลง นับเป็นเรื่องเอกของพระองค์ ดังได้กล่าวแล้วว่า รัตกุมเข้าใจง่ายทุกบท แสดงว่าผู้นิพนธ์เชี่ยวชาญอย่างยิ่งในการแต่งโคลง และโลกนิติ ตามความหมายก็คือ ระเบียบแบบแผนของโลก เป็นความรู้สึกลึกซึ้งที่ฝังในจิตใจมนุษย์ เป็นหลักในการดำรงชีวิตในโลกอย่างดียิ่งเรื่องหนึ่ง

จำสารสับปลอกเกี่ยว

ดินสาร

จำนาคมนตร์โอฬาร

ผูกแท้

จำคนเพื่อใจหวาน

ต่างปลอก

จำโลกนี้มันแก่

แต่ด้วยไมตรี (๑๐๑)

คนใดคนหนึ่งผู้
เคยฆ่าคนอนันต์
ไปปามบุรุษอัน
เรียกร่านเขนยอแล้

ใจกรรจ
หนักแท้
ผจญจิต เองนา
ว่าผู้มีชัย (๑๐๕)

คนใดโผงพุดโอ้
อวดอ้างกล้าอย่าฟัง
หมาเห่าเล่าอย่าหวัง
สองเหล่าเขาหมูนี

อิงคัง
สับปลี
จักขบ ไกรนา
ชาติเชื้อเดียวกัน (๑๒๖)

โทษท่านผู้อื่นเพียง
ปองดิฉินนินทา
โทษตนเท่าภูผา
ป้องปิดกิดซ่อนเร้น

เมถิดงา
ห่อนเว้น
หนักยิ่ง
เรื่องร้ายหายสูญ (๑๗๑)

อำพล สุวรรณชาดา

ศรีทะนไนไชย

ศรีทะนไนไชยสำนวนกาพย์ สำนวนเก่าที่สุดที่ค้นพบพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2501

เสภาเรื่องศรีทะนไนไชยเชียงใหม่ สำนวนแต่งในสมัยรัชกาลที่ 4

ศรีทะนไนไชย เป็นชื่อที่ไม่ต้องการคำอธิบายขยายความมากนักสำหรับคนไทยเรา ผู้คนมักรู้จัก เคยฟัง หรือเคยอ่าน เรื่องศรีทะนไนไชยกันมาแล้วทั้งนั้น มักมีผู้กล่าวถึงศรีทะนไนไชยในแง่มุมที่ว่า เขาเป็นผู้มีปัญญา มีปฏิภาณไหวพริบดี และมีเล่ห์เหลี่ยม หรือฉลาดแกมโกงอยู่พอตัว ความนิยมชมชอบนิทานศรีทะนไนไชยก็ดี ความนิยมในบุคลิกของศรีทะนไนไชยก็ดี การที่นิทานถูกเล่าซ้ำและถูกดัดแปลงเสริมแต่งมากเหลือเกินในแง่มุมต่าง ๆ ก็ดี เป็นภาพสะท้อนกลับที่น่าสนใจยิ่งว่า คนไทยมีความนิยมชมชอบ มีความยอมรับ หรือมีความต้องใจอยู่กับบุคลิกภาพ ของ ศรีทะนไนไชยอยู่ไม่น้อย

เรื่องของศรีทะนไนไชย เป็นที่รู้จักกันอยู่ทั่วไป ว่าอ่านเพลิน ฟังสนุก นับเป็นนิทานพื้นบ้าน ที่ได้รับความนิยมสูงมากเรื่องหนึ่ง ดันเค้าเรื่องเดิมของศรีทะนไนไชยจะมาจากไหน ใครเป็นผู้แต่งนั้นไม่อาจรู้ได้ เพราะเป็นเรื่องที่เล่าสืบทอดกันมาช้านาน ศรีทะนไนไชยในยุคหลังๆ มีการดัดแปลงแต่งเติมเสริมต่อกันเรื่อยมา เพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัยยิ่งขึ้น อนึ่งแม้แต่ศรีทะนไนไชย ที่ปรากฏเป็นเรื่องราวอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ ก็มีเรื่องราวต่างกันอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะที่มีหลักฐานปรากฏชัดเจน คือ เชียงเหมี่ยง ซึ่งเป็นเรื่องเดียวกับศรีทะนไนไชยที่แพร่หลายในภาคเหนือและภาคอีสาน ก็แตกต่างกับ ศรีทะนไนไชย ฉบับที่แพร่หลายอยู่ในภาคกลางในสาระสำคัญมากทีเดียว

เรื่องโดยย่อของศรีทะนไนไชยนั้น เล่าได้ยากเอาการอยู่ เพราะไม่อาจยัดเอาสำนวนใดสำนวนหนึ่งว่าเป็นฉบับที่ถูกต้อง เนื่องจากว่ามีผู้เล่าเรื่องศรีทะนไนไชยไว้ ไม่ต่ำกว่า 22 สำนวนเขียนในหมู่บ้านทั่วไปนอกจากฟังจากนิทานเรื่องเล่าแล้ว อาจจะได้อ่านศรีทะนไนไชยจาก นิทานของ พ.บางพลี ของ พ.ณ.ประมวลมารค ของ ประยูร พิศนาคะ วรวรรณ กาญจนนา นาคินทร์ หรือของ คำ หมาน คนใด เป็นต้น ถ้าย้อนขึ้นไปค้นดูศรีทะนไนไชยฉบับเก่าแก่สักหน่อย ก็เห็นจะนับได้สองฉบับซึ่งน่าจะเป็นแม่แบบของฉบับที่เล่าต่อกันมาคือ เสภาศรีทะนไนไชยเชียงใหม่ ซึ่งแต่งขึ้นตามนิทานที่เล่ากันอยู่ในมณฑลอุดร ในสมัยรัชกาลที่สี่ และศรีทะนไนไชยสำนวนกาพย์ ฉบับพิมพ์ครั้งแรกโรงพิมพ์หมอสุมิทธิ ซึ่งกล่าวว่า ศรีทะนไนไชยถือกำเนิดในกรุงศรีอยุธยา อีกฉบับหนึ่ง แต่ต้นฉบับ ศรีอยุธยา นั้นหาได้ยากจึงมีการนำมาพิมพ์ซ้ำเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ราชโกษาธิบดี ในพ.ศ.2501

ศรีทะนไนไชยเชียงใหม่ ซึ่งแพร่หลายอยู่ในภาคอีสานและภาคเหนือนั้น มีเนื้อเรื่องโดยย่อว่า ในอดีตกาลนานมา พญาทวาละครองเมืองทวาลี มีลูกสืบตระกูลคนหนึ่ง แต่ทว่านายว่า กุมารน้อยจะเลี้ยงยากนัก ด้วยเหตุนี้ควรจะหาเด็กที่เกิดวันเวลาเดียวกัน มาเลี้ยงคู่กันไปเป็นการแก้เคล็ด

เด็กน้อยที่มีบุญ จะได้มาเป็นลูกเลี้ยงของพญา ก็คือเชียงเหมียง ผู้เป็นลูกชานาสามัญชน เชียงเหมียงเมื่อเติบโตขึ้นได้(พญา)ปัญญามาจากการกินข้ออ้อย 7 ลำที่ปลุกเสกจากป่าช้า

เมื่อลูกของพญาเข้าเมืองขึ้นครองเมืองต่อจากพ่อแล้ว เชียงเหมียงจึงกลายเป็นน้องของพญา ตลอดเวลาที่อยู่ในวังกับ พี่พญา ซึ่งเป็นพญาทวละองค์ใหม่ เชียงเหมียงเป็นเสมือนผู้ใกล้ชิด เชียงเหมียงก็ได้ใช้สติปัญญาของเขา ทำให้พญารู้สึกสนุกครึกครื้น หรือบันเทิงใจอยู่ไม่น้อย คล้ายกับ เชียงเหมียงเป็น ดลกหลวง แต่หลายครั้ง เชียงเหมียง เล่นแรง โดยไม่สนใจเขตแดนแห่งความเหมาะสม และบรรดาผู้ที่อยู่ใกล้ชิดต่างพากันโกรธเคือง หรือเอือมระอา ด้วยว่าการ เล่นแรง ของเชียงเหมียง ทุกครั้งมีจุดมุ่งหมายจะทำให้ผู้อื่นต้องเสียหน้า เสียรู้ และ เสียที อยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่เสียหน้าและเสียรู้อยู่เสมอก็คือตัวพญาเจ้าเมืองนั่นเอง

การแสดงออกทางสติปัญญาของเชียงเหมียงนั้น มักสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการ พลิกละเล่นคำ ตีโวหาร บิดผันความหมายหรือแบบแผนภาษาที่ใช้กันอยู่แบบหนึ่งให้เป็นไปในอีกแบบหนึ่ง เชียงเหมียงนั้นรู้อยู่เดิมกว่าคนทั่วไปในสังคม มีวิธีการสื่อสารกันแบบไหน และใช้แบบรูปภาษาอย่างไร ในสถานการณ์อะไร แต่เขาสามารถ เล่นตลก พลิกละความหมายของผู้ฟัง โดยใช้คำหรือภาษาชุดเดียวกันนั้นไปในความหมายอื่น

ครั้งหนึ่งพวกพ่อค้าเมืองพนันกับเชียงเหมียงว่าพวกตนสามารถ ข้าม คลองที่ขวางอยู่ได้ แต่ เชียงเหมียงว่าไม่มีทาง ครั้นพ่อค้าเมืองลูนน้ำข้ามมาได้แล้ว เชียงเหมียงกลับบอกว่าพ่อค้าไม่ได้ ข้าม แต่ ลูนน้ำ วายมาต่างหาก ในที่สุดพ่อค้าเมืองต้องยอมแพ้ยกเมืองให้เชียงเหมียง สี่ห้าบาท ตามคำตัดสินของพญา ซึ่งเชียงเหมียงกลับตีความว่าหมายถึง 4 ซ้า (ตะกร้า) กับอีก 5 บาท ต่างหาก

เชียงเหมียง เล่นตลกภาษากับพญา พญาให้พวกขุนนางไปหา ผ้าชิ้นดินแค้น ซึ่ง ดินแค้น หมายถึงลวดลายที่ชายผ้าถุง แต่เชียงเหมียงบอกว่าหาไม่ได้หรอก ใครเล่าจะเอา ดิน มาทำงานอย่างนั้น

ครั้นพญาบอกให้เชียงเหมียงมาเฝ้าแต่เช้าโดยให้ มาก่อนไก่ (หมายความว่าก่อนไก่ขัน) แต่ เชียงเหมียงทำเงื่อนตีความหมาย มาก่อนไก่ ตามแบบของเขานั้นคือเขามาเมื่อเวลาสายโค้ง และ ลากเอาไก่ตามหลังมาด้วย

ครั้นพญาโกรธเชียงเหมียงมากเข้า จึงไล่ตะเพิดไม่ให้เชียงเหมียงมาให้เห็นหน้าอีกเลย เชียงเหมียงก็มาขึ้นเฝ้าอยู่ริมทางในวันหนึ่งพร้อมกับห่าน ก็นำไก่พญาแทนที่จะห่านหน้า

พญาบอกแก่เชียงเหมียงว่าหาก ยังไม่ กลับแผ่นดิน (หมายถึงเปลี่ยนกษัตริย์) ก็อย่าได้เห็นกันอีกเลย เชียงเหมียงรอนถึงฤดูกาลที่ชานาไถคราด เตรียมทำนา ก็มาเฝ้าพญา และบอกแก่พญาว่าบัดนี้ แผ่นดินกลับ แล้ว เพราะชานาต้องพลิกหน้าดินขึ้นเพื่อการไถหว่าน เล่นเอาพญาถึงกับอึ้งไป

ความฉลาดมีไหวพริบ แกมโกงของเชียงเหมียงเช่นนี้ น่าจะถูกอกถูกใจคนไทยส่วนมาก เพราะคนไทยเป็นชนชาติที่ชอบการเล่นคำหรือการตีโวหารมาแต่ไหนแต่ไร ยิ่งการตีโวหารทำต่อ

กษัตริย์หรือสถาบันที่ชาวบ้านอยากจะได้สิทธิ์วิพากษ์วิจารณ์เป็นพื้นอยู่แล้วเช่นนี้ ก็ยิ่งทำให้ศรี
ทะนนวนไชยกลายเป็น ทหารเอก ในใจของคนไทยอยู่สืบมา

มองย้อนไปในอดีต เป็นสิ่งอันเข้าใจได้ชัดทีเดียวว่า ปัญหาของเชียงใหม่ในการเล่นกับ
ภาษา ไม่ใช่สิ่งที่ไม่มีรากฐานที่มา ชนชาติไท-ลาว (บางที่อาจรวมชนกสิกรรมยุคแรกๆ ทั่วไป
ไว้ด้วย) ต่างก็มักมีความสามารถในการเล่นกับภาษาในหลายรูปแบบอยู่ก่อนแล้ว อาทิ เราจะเห็นได้
ว่า ญา ของชาวอีสานก็ดี ปริศนาคำทายต่างๆ ของชาวบ้านภาคต่าง ๆ ก็ดี การเล่นกับภาษาด้วย
กลบทอันแนบคายในเพลงพื้นบ้านก็ดี เป็นมรดกวัฒนธรรมซึ่งยังสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้

ศรีทะนนวนไชยเชียงใหม่เองก็เป็นผลผลิตหรือภาพสะท้อนของวัฒนธรรมในการเล่นกับ
ภาษาของคนไทยนั่นเอง คำถามห่าข้อที่เชียงใหม่ใช้ถามพระผู้บรมมาท่อนเพื่อลองภูมิรู้ ว่า ดังว่า
ชาโต ครูชรา สิงควา และ เปะๆ ซ้อนๆ เปะๆ ยายหยาด คืออะไรนั้น เชียงเหมียงเฉลยว่า

ดังว่า คือ จวงช้าง (ดัง=จุมก/วา=1วา)

ชาโต คือ คางคก (ชาโตเป็นคำลาว แปลว่า ขรุขระ คือ หนังกางคก)

ครูชรา คือ ภาชนะตักน้ำเก่า (ครู=ภาชนะบรรจุน้ำ/ชรา=เก่า)

สิงควา คือ งูสิงยาวราวาหนึ่ง (สิง=งูชนิดหนึ่ง/คา=ประมาณ/วา=1วา)

เปะๆ ซ้อนๆ เปะๆ ยายหยาด คือ ควายขี่ไปตามทางเดิน

(เปะๆ-ควายขี่ลงดิน/ยายหยาด=หยดกระจัดกระจาย)

ปริศนาคำทายของเชียงใหม่ก็เหมือนกับปริศนาคำทายพื้นบ้านทั่วไปที่เรารู้จักอย่างเช่น
ปริศนาคำทายของภาคเหนือ ช้างนอกขรุขระ ช้างในตะตังโหนด ซึ่งหมายถึงขนุน แด็บเป็บเด้าห่อ
เกลือ ไปเมืองเหนือก็ฮอด คือ เท้าของคนเรา ตกบั้ง ก็คือ ลักษณะของตะวันตกดิน เป็นต้น

ถ้าการเล่นพลิกแพลงกับภาษาสะท้อนให้เห็นถึงความช่างสังเกต ความเอาใจใส่ต่อราย
ละเอียด และการปรากฏตัวของสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติและชีวิตต่างกรรมต่างวาระ เชียงเหมียงก็ได้
รวมเอาบุคลิกภาพเช่นนั้นไว้ในตัวของเขา จนสามารถนำเอาความรู้ ความเข้าใจเช่นนั้นมาเล่นพลิก
แพลงในสถานการณ์ต่างๆ ได้

เชียงใหม่ไม่ได้ใช้แต่ ภาษา อย่างเดียว เป็นเครื่องมือในการแยกตัวของเขามาเป็น
คนประเภทพิเศษ กว่าผู้อื่น แต่เขามีความสามารถในการหยั่งรู้ความคิดของผู้คน รู้จักคิดวางแผนใน
สิ่งที่ตนคิดไปได้ไม่ถึง ถนัดรู้เรื่อง หนาปากคอก ที่ผู้คนมักจะมองผ่านไป เขาสนใจสภาพความ
เป็นจริงของธรรมชาติ และรู้จักวิเคราะห์เหตุการณ์ที่เขาเผชิญอย่างมีชั้นเชิง หลังจากไตร่ตรองแล้ว
เชียงใหม่มักใช้วิธีการ กลับหัวเป็นหาง เสียบ ในการจัดการปัญหานั้นๆ เมื่อพญาบอกเชียงใหม่
ว่า อยากจะได้ยากินข้าวแซบ เชียงเหมียงทำทีไปหายาปล่อยให้พญาอรอนหิว ทนไม่ไหวก็ต้องกิน
ข้าวเองโดยไม่ต้องกินยาขนานใด หรือเมื่อพญาสั่งว่าให้ข้าราชการเล่นเป็นไก่ออกไข่ เชียงเหมิ
ยงก็เล่นเป็นไก่ตัวผู้ และบอกพญาว่าเป็นไปไม่ได้ที่ตัวผู้จะออกไข่ ดังนั้นตนจึงไม่ออกไข่ แต่ไล่ปล้ำ
ไก่ตัวเมียแทน

การเล่นตลกพนันให้คนอื่นพ่ายแพ้ และเสียวโดยตัวเราไม่ต้องเสียทีแบบนี้ เป็นการเล่นกันด้วยปัญญา และเพราะว่า ปัญญา ที่เชียงเหมี้ยงใช้เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่าย และดูเหมือนเข้าถึงได้ง่าย จึงทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเรื่อง เชียงเหมี้ยง อาจรู้สึกว่ามันจะเข้าถึงสิ่งนั้นได้เหมือนกัน คล้ายๆ กับที่คนไทยชอบเล่นปริศนาคำทาย เราชอบทายแม้จะทายไม่ถูก ก็เพราะว่าคำตอบของคำทายนั้น โดยมากมักเป็นสิ่งที่เรารู้แล้วแต่คิดไม่ถึงหรือลืมไป ลองนึกดูว่าถ้าเชียงเหมี้ยงต้องแก้โจทย์อันยาก และซับซ้อน มีหน้าจั่วคำตอบที่เฉลยออกมายากหนักขึ้นไปอีก เราก็คงไม่นึกอยากจะเล่นทายปัญหานั้นเลย เพราะเรื่องแบบนั้นมีไว้สำหรับพวก นักปราชญ์ มากกว่า และถ้าเป็นนิทานของพวกปราชญ์ เชียงเหมี้ยง คงจะน่าเบื่อไปถนัดใจสำหรับคนธรรมดา

ตลกของเชียงเหมี้ยงหลายตอนมักเล่นกับเรื่อง ขี้ เรื่องเยี้ยว หรือ เรื่องตด เป็นต้น เช่นเมื่อพญาหลอกให้เชียงเหมี้ยงกินแกงอีแร้ง เชียงเหมี้ยงก็หลอกให้พญากินขี้อีแร้ง เมื่อพญาบอกว่าอยากจะได้สิ่งของที่เชียงเหมี้ยงนำมาถวายบ้าง เชียงเหมี้ยงตดใส่หม้อมาถวายให้พญา และเมื่อพญาบอกให้พวกนางสนมพากันเยี้ยวรดธาตุของ เชียงเหมี้ยงเมื่อเผาแล้ว เชียงเหมี้ยงรู้แล้วจึงวางแผนล่วงหน้าให้ใช้ไม้ล้างเศษพของเขา เพื่อว่าถ้าไม้ล้างจะได้กระเด็นขึ้น เป็นผลให้ต้องของสงวนพวกนางสนมจนฟกบวม เป็นการสังลา ตลกชนิดนี้เป็นตลกที่ ถึงอกถึงใจ เป็นตลกธรรมดาสำหรับนิทานไทยโบราณ แต่ไหนแต่ไรมาในชีวิตจริงเรื่องเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องสามัญ นิทานไทยเล่นกับเรื่อง ขี้ เยี้ยว หรือเรื่องเพศ อย่างเปิดเผยคล้ายกับการเล่นกับส่วน ดำ หรือส่วน ลึก ของมนุษย์ด้วยทำที่ปกปิดธรรมดา เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไปแล้วต่างหาก เรื่องราวแบบนี้กลับเป็นของ สกปรก หรือ ต้องห้ามจนกระทั่งนิทาน ศรีทะนนไชยบางเล่มถึงกับตัดตอนตอนเหล่านี้ออกทิ้งไป ทำให้เสียรรถรสไปมาก

การใช้ปัญญาของเชียงเหมี้ยง มีรสชาดที่คำสอนประเภทปริศนาคำทายหรือ พญา และบทเพลงพื้นบ้าน ก็เพราะว่า เชียงเหมี้ยง ใช้ปัญญาในบริบทที่ทำทาย นั่นคือใช้ปัญญากับคนชั้นสูงที่เป็นตัวแทนของสถาบัน เช่น กษัตริย์และพระสงฆ์ และยังก้าวไปถึงขั้นทำให้กษัตริย์ และพระสงฆ์กลายเป็นตัวตลกต้องยอมแพ้เขาอีกด้วย

แม้ว่ากษัตริย์ และพระสงฆ์จะเป็นสถาบันอันสูงส่งที่ชนชาติไท-ลาวยอมรับนับถือมาช้านาน แต่ก็มิใช่ว่า สถาบันจะเป็นสิ่งที่ขาวสะอาด นิทานเชียงเหมี้ยงชี้ให้เห็นเรื่องราวอย่างธรรมดาของกษัตริย์และพระสงฆ์ที่มียรัก โลภ โกรธ หลง และเพราะเหตุที่เป็น นิทาน ไม่ใช่เรื่องจริง ผู้เล่าจึงมีสิทธิจะวิจารณ์หรือล้อเล่นด้วยความรัก โลภ โกรธ หลง เหล่านั้นโดยไม่มีผิด นี่เป็นช่องระบายออกที่สังคมมีไว้ให้แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ผู้ที่คุ้นเคยกับนิทานพื้นบ้านล้านนาและล้านช้างจะสังเกตว่า ทั้งกษัตริย์และพระนั้นแหละที่จะถูกนำมาเป็นตัวละครที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์มากที่สุดในอันดับต้นๆ คำที่เป็นสถาบันอันมาจากนอกหมู่บ้าน

ศรีทนนไชยสำนวนกาพย์

ยังมีศรีทนนไชย ที่นิยมเล่ากันมาอีกแบบหรือแนวเรื่องหนึ่ง ซึ่งมีเนื้อหาต่างกับศรีทนนไชยเชียงเหมียงที่กล่าวมาข้างต้นอยู่น้อย ในท้องเรื่องระบุชัดเจนว่าศรีทนนไชยเป็นชาวศรีอยุธยา ปรากฏเป็นสำนวนเก่าแก่ที่พิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษรว่า ศรีทนนไชยสำนวนกาพย์ฉบับพิมพ์ครั้งแรกโดยโรงพิมพ์หมอสมิทธิ ในฉบับที่กล่าวนี้ ศรีทนนไชยถูกทำให้กลายเป็นบุคคลพิเศษ เพราะเขาไม่ใช่ลูกชวานาอย่างเชียงเหมียง แต่เขาเป็นลูกขุนนางผู้ซึ่งต้องการจะมีลูกเหลือกิน และเทวดาก็ได้มาถือกำเนิดเป็นตัวเขา ถึงตอนนี้ศรีทนนไชยก็กลายเป็น พระเอก ตามแบบวรรณคดีราชสำนักไป ชีวิตของศรีทนนไชยระหกระเหินมาก่อนที่จะได้เข้าวัง เริ่มตั้งแต่ศรีทนนไชยผ่าท้องน้องของตนเองเพื่อชำระล้างให้สะอาดตามคำสั่งของมารดา เมื่อถูกขับจากเรือนไปอยู่กับยายแก่ชายขมก็เอาขมนั้นเททิ้งน้ำหมุดตามคำสั่งของยายที่ให้ ขายเป็น เทน้ำเทพา เรือยไปจนได้ไปรับใช้หลวงนาย และหลวงนายทนความกะล่อนของศรีทนนไชยไม่ไหว จึงนำตัวศรีทนนไชยถวายพระเจ้าเจษฎา ถึงตรงนี้ พญา ซึ่งมีฐานะเป็นเพียงเจ้าหลวงของเชียงเหมียง กลายเป็น ‘พระเจ้าแผ่นดิน’ ไปแล้ว

ศรีทนนไชยฉบับ ศรีอยุธยา นั้นมีบทบาทตัวโกง รุนแรงกว่าเชียงเหมียงหลายเท่า ในขณะที่ศรีทนนไชย เชียงเหมียง ยังเล่นตลกอยู่ในกรอบประเพณี และชุมชน ศรีทนนไชยฉบับ ศรีอยุธยาใช้ปัญญาในการกะกระราน เอาใจเอาเปรียบไปจนถึงขูดรีด เพื่อประโยชน์แก่ฐานะและความสำเร็จของตนเอง และกระทำเอาแก่ทุกคนที่ขวางหน้า ไม่ใช่แก่กษัตริย์และพระสงฆ์ ซึ่งชุมชนก็ถือว่าเป็นส่วนนอกที่เข้ามาทีหลังชุมชนสถาปนาแล้ว

บทศรีทนนไชยที่น่าอึ้ง ‘เขวนคอควย’ บัปลูกอัมตะของนาย ‘เอาสารหนูให้ยายกิน’ ‘ไล่ตีแมวรุกไปในที่คืนของชาวบ้านเพื่อเอาที่ทำแมวดิ้นตาย’ หลอกพนันเพื่อจะได้ทรัพย์สินเงินทองของบรรดาข้าหลวง เหล่านี้ ทำให้ศรีทนนไชยมีบุคลิกใกล้ชิดเข้าไปสู่เป็นการแสดงออกถึงความเป็น คนชั่ว มากขึ้นทุกที และเป็นการสะท้อนให้เห็นบริบทของสังคมที่ศรีทนนไชยอาศัยอยู่ว่ามีเขตแดนกว้างขวางมีชนชั้นอยู่หลากหลาย เป็นสังคมใหญ่ซึ่งผู้คนเริ่มจะหันไปใช้ไหวพริบฉลาดแกมโกงไปเพื่อการเอาเปรียบ ทำร้าย และเอาประโยชน์จากกันและกันเสียแล้ว จึงเห็นได้ว่าไหวพริบและความฉลาดแกมโกงนี้ เมื่อพ้นจากขีดความพอดีแล้วมันจะก้าวไปสู่อะไร

มีประเด็นที่น่าสนใจมากทีเดียวว่า เกือบครึ่งหนึ่งของศรีทนนไชยฉบับ ศรีอยุธยา นี้ เป็นเรื่องราวที่ ศรีทนนไชยใช้ปัญญาต่อสู้ประลองกับชนชาติอื่น ที่มาเกี่ยวข้องกับศรีอยุธยาด้วยเหตุต่างๆ เช่น กรณีแข่งขันนกพิสด์ กรณีลังกาขอทำอยุธยาตอบปัญหาธรรม กรณีแข่งขันฝ่าวิเศษกับชาวฝรั่งเศส กรณีมวยปล้ำ กรณีแข่งกันสร้างเจดีย์ กรณีแข่งดำน้ำให้นานที่สุด รวมไปถึงตอนศรีทนนไชยไปค้าสำเภาถึงเมืองจีน จนได้หลอกดูพระพักตร์ของพระเจ้าหน้าหมาเป็นผลสำเร็จ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าในทุกๆ กรณีการแข่งขันศรีทะนไนไชเป็นฝ่ายชนะโดยง่าย โดยอาศัยเล่ห์เพทุบาย กล่าวในแง่นี้ ศรีทะนไนไชได้ขยายบทบาทจากการล้อเลียนต่อสถาบันกษัตริย์ และสถาบันสงฆ์ไปเป็นการรักษาชาติบ้านเมืองเอาไว้จากการเสียทีและเสียหน้าแก่ชนชาติอื่น นิทานที่แต่งขึ้นในแนวนี้ตอบสนองต่อความรู้สึกของชนชาติเป็นอย่างดี ในสภาพที่ศรีอยุธยามีความสัมพันธ์กับหลายชนชาติในสมัยนั้น ถ้าคนไทยสมัยศรีอยุธยาจะมีความรู้สึกเปรียบเทียบระหว่างอารยธรรมของชาติตนว่ามีอะไรต่ำต้อยกว่าชาติอื่น ศรีทะนไนไชก็ได้ช่วย “กู้หน้าไว้” ด้วยการใส่ ไหวพริบแกล้งโกง ว่าศรีอยุธยาเหนือกว่า ทั้งๆ ที่พระเจ้าเจษฎาเองทรงวิตกกังวลทุกครั้งว่ากรุงศรีอยุธยาจะไปสู้กับชาติอื่นได้อย่างไร ในเรื่องซึ่งศรีอยุธยาไม่ได้เคยสะสมความรู้มาก่อน

จะเห็นได้ว่าคนไทยสมัยศรีอยุธยาได้นำเอาบุคลิกของศรีทะนไนไชมาปรับใช้อธิบายหาที่ยืนของตน เพื่อความสบายใจโดยผ่านนิทานพื้นบ้าน ซึ่งไกลออกไปจากการใช้ภูมิปัญญาด้านภาษา แต่เดิมแบบเชิงเหมยฆังมาก

สิ่งอันพึงพิจารณามีอยู่ว่า พื้นฐานวิธีคิดแบบศรีทะนไนไชที่คนไทยนิยมชมชอบนี้ได้สะท้อนให้เห็นด้วยหรือเปล่าว่าคนไทยพอใจที่จะได้ชัยชนะต่างๆ ที่ไม่อยู่ในฐานะที่จะสู้เขาได้ ชัยชนะแบบนี้จะมีอยู่ชั่วระยะหนึ่งของการแข่งขันดำเนินอยู่ แต่เมื่อการแข่งขันจบลงแล้ว นักที่พุดได้เจ็บบ้าง ฝ่าวิเศษที่มีควันลอยออกมา นักมวยปล้ำชั้นเลิศ นักดำน้ำที่อยู่ใต้น้ำได้เป็นเวลานาน หรือนักสร้างเจดีย์ตัวจริงนั้น ก็ล้วนแต่เป็นของชาติอื่นหาใช่ของชาติไทยเราไม่ เราอาจพอใจที่หลอกเขาได้หรือมี เหลี่ยม เหนือเขา แต่เราปฏิเสธไม่ได้ว่าคนที่เป็นผู้รู้หรือเก่งจริง คือ เขา ซึ่งเป็นชนชาติอื่นไม่ใช่เรา นี่คือเรื่องในนิทานที่จะสะท้อนหรือทวงถามความจริงต่อคนไทยยุคปัจจุบัน

ประเด็นที่น่าสงสัย เรื่องราวของศรีทะนไนไชสำนวนกาพย์ฉบับศรีอยุธยา เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสังคมที่มีการไปมาค้าขายติดต่อ เรื่องนิทานบางอย่างดูน่าสงสัยว่าจะเป็นวิธีการคิดหรือการเล่นแบบของคนไทยจริงไหม อย่างเช่นการแข่งขันฝ่าวิเศษ หรือการแข่งขันมวยปล้ำ ซึ่งเราไม่เคยรู้จักในสมัยดังกล่าว บางทีก็จะเป็นไปได้ว่าในท่ามกลางสังคมการค้า และมีการไปมาค้าขายอยู่ในหมู่พ่อค้าและมีพวกฤๅษี พวกชาวเรือ ก็จะมีการแลกเปลี่ยนสนทนากัน และนิทานของหลายชนชาติก็อาจจะถูกเล่าสู่กันฟัง การแลกเปลี่ยนนิทานกันเช่นนี้ ไม่ใช่มีแต่เฉพาะว่า นิทานแขก นิทานฝรั่งจะมีอิทธิพลต่อนิทานไทย นิทานไทยเองก็อาจไปมีอิทธิพลต่อนิทานของชาติอื่นได้เช่นเดียวกัน อย่างเช่นนิทานเรื่องฝ่าวิเศษของศรีทะนไนไช นั้น มีโครงเรื่องแนวคิดคล้ายเรื่อง *“เสือใหม่พระราช”* ซึ่งแต่งโดย ฮันส์ คริสเตียน แอนเดอร์สัน ชาวเดนมาร์ก ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงพ.ศ.2347-2415 มากทีเดียว เป็นต้น แต่นั่นก็ไม่ใช่ประเด็นที่จะสรุปได้ว่า เรานำต้นเค้ามาจากแอนเดอร์สัน หรือว่าแอนเดอร์สันได้ฟังเรื่องเล่านิทานประเภท *“ฝ่าวิเศษ”* ของคนไทยกันแน่ ที่แน่ๆ ก็คือศรีทะนไนไชสำนวนกาพย์ฉบับศรีอยุธยาไม่ใช่ในนิทานพื้นบ้านของชาวบ้านอย่างเชิงเหมยฆัง แต่เป็นนิทานที่พัฒนาขึ้นมาแล้วในสังคมที่มีการติดต่อค้าขายกันอย่างกว้างขวาง

ในขณะที่นิทานเรื่องศรีธนไชยเชียงเหมียยังเป็นนิทานระดับท้องถิ่น และกล่าวได้ว่าเป็นนิทานที่มีกลิ่นอายพื้นบ้านจริงๆ นิทาน 'ศรีธนไชย' ส่วนมากพบฉบับศรีอยุธยา เป็นนิทานที่สะท้อนสภาพของบุคคล และชีวิตสังคมเปิดที่มีการไปมาติดต่อกันอย่างกว้างขวาง นิทานเชียงเหมียยังได้สะท้อนให้เห็นมรดกวิถีคิดหรือปัญญาที่อิงแอบอยู่กับวัฒนธรรมแบบท้องถิ่นของชนชาติไท-ลาว ขณะที่นิทานศรีธนไชย 'ศรีอยุธยา' เป็นการใช้อนุปัญญาและแสดงให้เห็นการพลิกแพลงอย่างสูง ซึ่งต้องประกอบเข้าด้วยเล่ห์เหลี่ยมกลโกง และการใช้อำนาจ รวมทั้งจิตใจอาฆาต พยาบาท จองเวร สมบัติ จันทรวงศ์ เสนอความเห็นไว้ในบทความ 'ศรีธนไชย ความคิดเรื่องอำนาจ ปัญญา และความหมายทางการเมือง' พอสรุปได้ว่า ด้วยเหตุนี้เอง ศรีธนไชยฉบับศรีอยุธยาจึงเต็มไปด้วยการสอดแทรกเรื่องกรรมและ กฎแห่งกรรม เพื่อแก้ต่างให้แก่การทำความผิดของศรีธนไชยแทบจะทุกฝั้ว มิฉะนั้นก็เห็นจะปกป้อง 'พระเอก' ของเราให้เป็น 'พระเอก' อยู่ได้ยาก (สมบัติ จันทรวงศ์ บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์ สำนักพิมพ์คบไฟ 2540)

พรทีไธ เลิศวิชา

15 ธันวาคม 2540

นิราศหนองคาย

พิมพ์ครั้งแรก 2412 พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ.2516

นายทิม สุขยางค์ (หลวงพัฒนพงศ์ภักดี)

(พ.ศ. 2390-2458)

นิราศหนองคาย เป็นวรรณคดีที่ออกลาวมา 2 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อมีการตีพิมพ์โฆษณา ใน พ.ศ. 2412 ในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หนังสือได้ถูกสั่งให้เก็บทั้งหมดทั้งที่เขียนเล่มแล้วและยังมิได้เขียนเล่ม ทรมณี พระราชวินิจฉัยให้เผาเสียให้สิ้นหลังจากหนังสือออกวางจำหน่ายไม่กี่วัน ส่วนตัวผู้แต่งนิราศ คือ นายทิม สุขยางค์ หรือ หลวงพัฒนพงศ์ภักดี ถูกโบย 50 ที และพิพากษาจำคุก 8 เดือน

ครั้งที่สองภายหลังเหตุการณ์เรียกร้องรัฐธรรมนูญ 14 ตุลาคม 2516 กระแสความตื่นตัวทางการเมืองและบรรยากาศประชาธิปไตยเบ่งบานหลังยุคมืดของอำนาจเผด็จการ สถานักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงได้จัดพิมพ์ "นิราศหนองคายวรรณคดีที่ถูกสั่งเผา" ซึ่งเป็นบทวิเคราะห์นิราศหนองคายของจิตร ภูมิศักดิ์ และได้พิมพ์นิราศหนองคาย ของหลวงพัฒนพงศ์ภักดี ฉบับตัดทอนแก้ไขแล้วโดยกรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. 2498 รวมไว้ด้วยท้ายเล่ม หนังสือเล่มนี้ก็เป็นหนังสือฮากันอีกครั้งหนึ่ง แต่ในอีก 3 ปีต่อมาถูกรัฐบาลเผด็จการประกาศให้เป็นหนังสือต้องห้ามภายหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

การที่ นิราศหนองคาย ถูกสั่งเผาย่อมเป็นสาเหตุให้ได้รับความสนใจเป็นพิเศษจากผู้คน เพราะความลึบมักเป็นที่กระหายใคร่รู้ แต่ผู้อ่านจะรู้สึกผิดหวังอยู่บ้าง เพราะข้อความอันเป็นความลับ ซึ่งเป็นมูลเหตุให้หนังสือถูกสั่งเผา และตัวผู้เขียนถึงกับถูกโบย และติดคุกนั้น ได้ถูกตัดทอนออกเสียแล้วในการจัดพิมพ์ครั้งต่อๆ มา

แม้กระนั้น นิราศหนองคาย ฉบับพิมพ์โดยสถานักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงก็ยังคงเป็นวรรณคดีที่อ่านได้และน่าสนใจอยู่ ด้วยเหตุว่านิราศหนองคายมีเนื้อหาสาระแปลกกว่านิราศอื่นอยู่มาก อีกทั้งการวิจารณ์วรรณคดีของสิทธิ ศรีสยาม หรือ จิตร ภูมิศักดิ์ ผ่านการค้นคว้ามาอย่างดีและมีทัศนะอันเฉียบคม และ สำนวนโวหารที่เด่น ความลับ ของนิราศออกมาให้ได้รู้กันได้กระจ่างพอควรทีเดียว

นิราศหนองคาย เป็นนิราศซึ่ง นายทิม สุขยางค์ หรือ หลวงพัฒนพงศ์ภักดี แต่งขึ้นขณะที่เขาอายุเพียง 28 ปี นายทิมได้ทำหน้าที่เป็นทนายหน้าหอของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) โดยได้ติดตามเจ้าพระยามหินทรฯ แม่ทัพไปในกองทัพที่ยกไปหมายจะปราบฮ่อ ซึ่งเข้ามาก่อความอยู่ทางนครหลวงพระบาง อันยังเป็นประเทศราชของไทยอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5

ประเด็นความขัดแย้งทางการเมืองอันเป็นมูลเหตุให้นิราศหนองคายถูกสั่งเผา^๑ จิตร ภูมิศักดิ์ อธิบายไว้ว่าเป็นความขัดแย้งทางอำนาจการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ฝ่ายของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้นำของตระกูลขุนนาท ที่กุมอำนาจทางทหาร การคลัง และการต่างประเทศอยู่ ขัดแย้งกับฝ่ายของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ผู้เป็นข้าหลวงเดิม และเป็นบุตรบุญธรรมของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงชอบเลี้ยงไว้แต่เล็ก

เหตุแห่งความขัดแย้งระหว่างตระกูลขุนนาท กับฝ่ายเจ้าพระยามหินทรฯ นั้นคงจะมีพัฒนาการมาอยู่หลายประการ เฉพาะสำหรับในนิราศหนองคายนี้ ประเด็นความขัดแย้งเกี่ยวข้องกับความเห็นไม่ตรงกันเรื่องการยกกองทัพไปปราบฮ่อ ฝ่ายผู้เป็นประธานการจัดทัพคือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เห็นไปทางหนึ่ง ฝ่ายแม่ทัพคือผู้รับบังคับบัญชา คือเจ้าพระยามหินทรฯ เห็นไปอีกทางหนึ่ง นายทิม สุขยางค์ ในฐานะที่เป็นข้าเก่าแต่เกลี้ย แต่ครั้งพ่อของเจ้าพระยามหินทรฯ ได้เข้าเป็นฝ่ายปกป้อง เกลี้ยแทนเจ้าพระยามหินทรฯ อย่างเต็มที่ ในคำทูลฟ้องของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์นั้นบรรยายละเอียดว่า นายทิมเอาพระนามสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาดัดแปลงสร้อยลงประกอบนิราศ นอกเหนือไปจากนี้นิราศหนองคายก็เตือนผู้บังคับการว่าไม่รู้จักฤดูกาลที่ควรไม่ควร กล่าวคือบัญชาให้กองทัพยกไปปราบฮ่อในฤดูฝน นอกจากนี้นิราศยังมีข้อความกระทบกระเทียบเปรียบเปรย กล่าวหาว่าผู้บังคับการขาดเมตตาจิต ขาดความกรุณาแก่ไพร่พลของกองทัพ และสุดท้ายมีข้อความหยาบคายคำผู้บังคับการอีกด้วย (นิราศหนองคายวรรณคดีที่ถูกสั่งเผา, หน้า 29-31)

เมื่ออ่านนิราศหนองคายแล้ว เราจะได้พบข้อความอันแสดงนัยตามมูลฟ้องของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ อยู่บ้างเท่านั้น ด้วยเหตุว่าเนื้อหานั้น “รุนแรง” กว่านี้คงจะได้ถูกตัดทอนออกไปแล้ว อย่างไรก็ตามก็คิดว่าวิเคราะห์ ของจิตร ภูมิศักดิ์ ได้ช่วยชี้ให้เห็นเป็นข้อๆ ว่า คำฟ้องน่าจะมีมูลอยู่อย่างไร และความในนิราศปรากฏเป็นจริงอยู่อย่างไร รวมความได้ว่านายทิม สุขยางค์ เขียนนิราศนี้โดยเจตนาจะคำหานิติเตียน สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จริง

นิราศหนองคาย คงจะมีความหมายเป็นเพียงงานวรรณคดีที่กลุ่มอำนาจหนึ่งใช้กล่าวหาโจมตีอีกกลุ่มหนึ่งเท่านั้น หากว่าสาระของนิราศหนองคายมีอยู่แค่เพียงการวิจารณ์ กระทบกระทบต่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นสำคัญ แต่ในความเป็นจริงนิราศหนองคาย ยังมีสาระอย่างอื่นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง จิตร ภูมิศักดิ์กล่าวว่า นิราศหนองคาย “เป็นอาวุธทางวรรณคดีของพวกเขาชั้นกลางที่เริ่มก่อกำเนิดขึ้นใช้ต้านทานกับกรอบประเพณีอันอึดอัด และการปกครองรวมอำนาจของศักดินา ตลอดจนความฉ้อราษฎร์บังหลวงอันเน่าเฟะในวงราชการ” (หน้า 62)

นอกจากนี้ยังมีแง่มุมที่จิตร ภูมิศักดิ์ ไม่สนใจ แต่ผู้อ่านสมัยนี้อาจจะสนใจก็คือ นิราศหนองคาย เป็นบันทึกประวัติศาสตร์ที่ช่วยให้เราเข้าใจความหมายของคำว่า การยกทัพ การเกณฑ์

ทัพ การพักผ่อน รวมทั้งเส้นทางระหว่างเดินทัพก็ช่วยให้เห็นสภาพบ้านเมืองไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี เพราะนายทิมได้เขียนไว้โดยละเอียดได้ภาพกระจ่าง

ความบรรยายของนิราศหนองคายระหว่างทางยกทัพจากกรุงเทพฯ ไปนครราชสีมาต่อไปยังพิมาย เมืองพุทไธสง แล้วเดินทางกลับมาทางคงพระยากลางกินเวลาถึง 8 เดือนนั้น เป็นสำนวนนิราศที่ไม่มีจุดเด่นด้านศิลปะประการใดเป็นพิเศษอันควรกล่าวถึง เพราะว่าตัวนายทิมเอง ไม่ใช่เป็นผู้มีชื่อทางการกวี แต่เนื้อหาที่บรรยายไว้นั้นกลับมีอิทธิพลทำให้ผู้อ่านอาจจะลืมการซึมซับท่วงทำนองกวีเสียชั่วคราว

ความเริ่มต้นจากเจ้าพระยามหินทรรับสนองพระบรมราชโองการเตรียมทัพไปปราบฮ่อเมืองหนองคาย จะช่วยให้คนรุ่นหลัง-ผู้อ่าน-ได้ทราบว่าภารกิจที่จะออกรบทัพจับศึกกันคราวหนึ่งๆ นั้นต้องมีการจัดพระยา พระหลวง ขุน ให้เป็นทัพปีกซ้ายปีกขวาและเป็นทัพหน้า ต้องมีการเกณฑ์เลขสมณภรณ์ ต้องเกณฑ์ทาส พวกมูลนายนั้นเล่าใช้ปัญญาซ่อนทาสไว้เสียจากการเกณฑ์ทัพ รวมทั้งว่าผู้มีทรัพย์สินเงินทอง “ผู้จ้างคนแทนตัวกลัวไพร่” นั้นนิยมใช้เงินจ้างคนออกรบแทนตน พิธีการเคลื่อนพลที่นายทิมแต่งขึ้นมาเล่าในนิราศนั้น เป็นพิธีการอันสง่างามยิ่งใหญ่ว่าใครจะประสมประสานด้วยพิธีการทางโลกและทางธรรม เสียงโห่ร้องเอาชัยของทหารก็ก้องท้องน้ำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมารับกองทัพอยู่ ณ พระตำหนักแพริมน้ำพร้อมเหล่าขุนนาง เรือของกองทัพจะเคลื่อนเข้าเทียบ

นายทิมบันทึกไว้ด้วยว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานนาฬิกาทองคำ และสายสร้อยสามกษัตริย์ ลงพระปรมาภิไธย แก่แม่ทัพ คุณเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดผูกพันระหว่างกษัตริย์กับขุนทหาร นำแปลกที่ขบวนเรือจะจอดให้ท่านเจ้าพระยามหินทรฯ ให้อำมาตย์ผู้ที่เคารพนับถือที่มาส่งขบวนเรือของกองทัพด้วย เป็นพิธีการเคลื่อนกองทัพออกศึกที่ไม่เคยอ่านที่ไหนมาก่อนเลย

กองทัพปราบฮ่อ เดินทางทั้งโดยทางเรือและทางบก ผ่านเมืองผ่านป่าวันแล้ววันเล่า เป็นเวลาไปกลับทั้งสิ้นถึง 8 เดือน ในท่ามกลางสภาพเช่นนั้นเอง นิราศหนองคายได้แสดงให้เห็นภาพแห่งความลำบากยากแค้นอย่างแท้จริงของกองทหาร ซึ่งต้องทนต่อความหนาวเหน็บ ความหิวโหย ไข้ป่าและฝนหนัก ได้ซาบซึ้งถึงความสัมพันธ์ระหว่างนายทหารกับพลทหาร ระหว่างทางร่วมรบในชะตากรรมเดียวกัน

นายทิมได้ใช้โวหารกวีอย่างธรรมดาที่สุดสำหรับนิราศหนองคาย แต่กลับทำให้เกิดมนต์สำนึกถึงกองทัพไทยในทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมาแต่อดีตซึ่งเคยผ่านสงครามกอบกู้ชาติ ทำให้ได้เข้าใจว่าวีรบุรุษผู้ผ่านสงคราม ไม่ว่าจะเป็นมูลนายหรือไพร่ ทาส ก็ล้วนแต่ ได้ผ่านความความยากลำบาก ความเสียสละ อดทน มาด้วยกันทั้งสิ้น

จิตร ภูมิศักดิ์ ถึงกับสรุปไว้ว่า “สำนวนที่เด่นที่สุดของนิราศหนองคายก็อยู่ในตอนพรรณนาถึงความยากลำบาก การผจญภัยวีรกรรมของพวกไพร่เนื้อเอง” (หน้า 86) แต่สำหรับข้าพเจ้า

เองผู้วิจารณ์ก็เห็นเพิ่มเติมว่าบรรดาเจ้านาย นายทหารทั้งหลายก็ผ่านยากลำบากไม่น้อยไปกว่าข้าศึกเท่าใดนัก

ดังจะยกความระหว่างเดินทัพผ่านป่าต่อกับเมืองพินยามาประกอบไว้ตอนหนึ่งดังนี้

“ที่พื้นแผ่นดินบางแห่งบ้างแดงล่ำ	บ้างก็ดำเหมือนแสร้งแก้งมูสา
บางแห่งเหลืองสีข้าวดอกจำปา	พื้นสุราบางแห่งขาวไม่ร้าวราน
ที่ในดงพงพกฤษ์นึ่งประหลาด	ด้วยอากาศคงร้ายหลายสถาน
บางแห่งร้อนบางแห่งเย็นเป็นวิการ	บ้างสะท้านจับเท้าหนาวขึ้นมา
บ้างครันเนื้อตัวร้าวซึกหาวนอน	บ้างก็ร้อนวิบัติขัณนาสา
บางแห่งวังเวียนหวัมมืดมัวตา	บ้างจับนาสิกให้ชักไอลาม
บ้างก็เหม็นขึ้นเขียวเหม็นเปรี้ยวบูด	ไม่อาจสูดด้วยว่าจิตนั้นคิดขาม
ด้วยอายแร่แต่ดินมักกินลาม	ตลอดตามสองข้างหนทางจร
อีกอายว่านอายยาในป่าซิด	ล้วนมีพิษขึ้นอยู่คู่สลอน
ครันต้องแสงสุริยาทิพากร	กำริบร้อนด้วยพิษฤทธิวิกล
อายพื้นดินนำพาให้อาพาธ	วิปาสแรงกล้าเมื่อหน้าฝน
ตกแล้งหมาดขาดเหงื่อแห้งเหลือทน	จึงพาคนให้เป็นไข้ได้รำคาญ
คนเดินเท้าก้าวหล่มบ้างล้มลุก	ข้างเดินบุกหล่มล้าล่าสงสาร
เหล่าโคต่างล้าลุ่มอยู่ชมซาน	บ้างวายปราณกลิ้งตายเป็นหลายโค
ข้างบุกหล่มบ้างล้มด้วยเต็มล้า	ดูก็น่าสมเพชสังเวชโ
เจ้าของช้างเสียใจร้องไห้โ	ว่าพุทโธซื้อมาราคาแพง
ที่ช้างใหญ่ไม่สู้ล้ามาติดติด	พระอาทิตย์คล้อยบ่าลงชายแสง
คนเดินเท้าอ่อนล้าระอาแรง	บ้างย่องแย่งเท้าพุทะพุทอง” (หน้า 216-218)

ด้วยเหตุผลที่ว่านิราศที่เขยอ่านผ่านมาอาจเป็นนิราศแรมร้างจากรักไปชมเพลินไพร อาจเป็นนิราศนำเที่ยวสำราญใจ อาจเป็นนิราศแสดงจดหมายเหตุการณ์เดินทาง ยังไม่เคยมีนิราศทุกซักร้อนของไพร่พลผู้ออกศึกสงครามดังนี้ นิราศหนองคายจึงถือได้ว่าเป็นวรรณคดีชิ้นพิเศษที่ แตกต่างออกมาจากนิราศธรรมดาทั่วไป

ถ้าเช่นนั้นนิราศหนองคาย เป็นนิราศเชิดชูเกียรติยศ และความองอาจหาญกล้าของกองทัพ และไพร่พลหรือ เช่นนี้ก็เปล่าอีกเหมือนกัน เพราะนายทิม สุขยางค์ ไม่ใช่บุคคลประเภทนักเขียนรับใช้การเมือง นายทิมนั้นมีชีวิตอยู่ในหมู่เหล่ามูลนายระดับสูง แต่กลับมีจิตใจอย่างคนสามัญ ผู้ยอมรับในความเป็น คณธรรมา นิราศหนองคายจึงบรรยายถึงความเหน็ดเหนื่อย เบื่อหน่าย ความอดทนาระอาใจ ความท้อถอยหมดกำลังใจ ตัวนายทิมเองออกตัวอยู่ชัดเจนว่าเขาไม่ใช่คนรับ และไม่สนใจการ

รบ นายทิมเป็นศิลปิน มีจิตใจละเอียดอ่อน จึงมองไพร่พลอย่างสาขาคาของนักมนุษยธรรม เขาไม่เห็นความจำเป็นเลยว่าจะต้องวาดภาพวีรบุรุษสงครามจนเกินกว่าความจริงที่มีอยู่ เขาทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าการต้องฝ่าฟันความยากลำบากกว่าจะผ่านการยุทธ์หนึ่งๆ แต่นั่นแหละสงครามนั้นเองก็คือสิ่งที่ทหารผู้เป็นสามัญชนอยากจะหลีกเลี่ยง และอยากจะให้มันสิ้นสุดลงเสียที

ในตอนหนึ่งนายทิมเล่าความกระหายใคร่เลิกทัพกลับบ้านของทหารไว้ดังนี้

“ครั้นเดือนเย็นแรมแปดค่ำมีกำหนด	ได้จำจมนั่งคงไม่สงสัย
พอท้องตรามาถึงอีกหนึ่งใบ	พลไพร่บันเท็งเร่งสำราญ
หมายใจว่าท้องตราให้หาคลับ	คนกองทัพปรีดีเปรมเกษมสานต์
ด้วยหนองคายวายศึกนิกประมาณ	ไม่มีการคงหาทัพกลับนคร
เหล่าไพร่พลกองทัพมาคืบคั่ง	อยากจะฟังท้องตราหน้าสลอน
เหมือนสัตว์นรกหมกไหม้ในไฟฟอน	ที่รื้อร้อนเหลือกำลังประทุพทุฏ
เหมือนเห็นพระมาลัยเสร็จเสด็จมา	ปรารถนาจะให้โปรดประ โยชน์ผล
สัตว์นรกวิ่งเข้ามาเจอน	เหมือนไพร่พลมาทัพที่คืบใจ” (หน้า 295-296)

(ท้องตรา หมายถึง คำสั่งจากเมืองหลวง)

การเดินทางของกองทัพจากเมืองหลวงได้ผ่านบ้านผ่านเมืองสำคัญๆ หลายเมืองเช่น อยุธยา สระบุรี สี่คิ้ว พิมาย โคราซ เป็นต้น ตลอดเส้นทางนี้ นายทิมเขียนนิราศอย่างเปิดเผยและตรงไปตรงมาโดยไม่ปิดบังว่าข้าราชการไม่ว่าในกองทัพหรือหัวเมืองเอารัดเอาเปรียบ รีดไถราษฎรหรือฉ้อราษฎ์บังหลวงกันด้วยวิธีไหนและอย่างไร ตัวอย่างเช่น พวกข้าราชการเมืองสี่คิ้วอ้างอาญาทัพ เก็บข้าวสารจากประชาชนมาเปล่าๆ แล้วเอามาขายให้แก่กองทัพ และยังมีการรับสินบนในการเลี้ยงเกณฑ์วัว ควาย เป็นต้น ดังจะยกตัวอย่างข้อความที่ไม่น่าเชื่อว่านายทิมจะกล้าเขียนไว้ดังนี้

“ราษฎรที่มีช้างโคต่างเกวียน	บ้างถูกเขียนด้วยนำช้างโคต่างหนี
ราษฎรย่ำเงินบ้างเงินมี	เสียให้ที่กรมการผ่านผู้เกณฑ์
กรมการได้ทีดีใจหาย	ผู้จัดจ่ายหน้าแดงเป็นแสงเสน
ได้เงินทองของตระการกระชานกระเซ็น	ด้วยจัดเจนเคยล้อพอสบาย” (หน้า 69)

จิตร ภูมิศักดิ์จึงได้สรุปเอาไว้ว่า

“ในการยกทัพจากกรุงเทพฯ ไปปราบฮ่อ ณ เมืองหนองคายคราวนั้น ถ้ามีการประมุข การซื้อ การเกณฑ์กันครั้งใด เป็นต้องมีการ กัน ‘กันขนานใหญ่ทุกครั้ง’ ไม่ต่างจากการคอร์รัปชันที่มีมาทุกยุคทุกสมัย (หน้า 69)

นอกเหนือไปจากการฉ้อราษฎร์บังหลวงแล้ว นิราศหนองคายยังได้บันทึกเรื่องราวสารพันเปิดเผยให้รู้ว่ามีการใช้อำนาจตำแหน่งหน้าที่ ข่มขู่ ถักขัง ข่มเหง ประชาชนในรูปแบบต่างๆ อีกด้วย นิราศหนองคาย ความจริงเป็นนิราศเล่าเรื่องกองทัพเดินทางไปปราบฮ่อเมืองหนองคาย แต่ลงท้ายเรื่องกลับตาลปัตรว่า ฮ่อ ที่คอยก่อเรื่องก่อราวเป็นจราจลอยู่บริเวณหลวงพระบางและแดนอีสานของไทยนี้ที่แท้ไม่รู้ว่าเป็นใคร หน้าตาเป็นอย่างไร หรือเป็นชนชาติไหนกันแน่ เพราะบรรดาผู้ที่เกี่ยวข้องถูกจับมาด้วยเหตุก่อการไม่สงบนั้น เมื่อสืบสวนเข้าแล้วก็มักกลายเป็นลาวบ้าง เป็นจีนบ้าง เป็นญวนบ้าง เป็นต้น บ้างก็ไม่รับว่าตนเป็นญวนเลยด้วยซ้ำไป ซึ่งก็ต้องแปลว่าเป็นลาว ตกลงเป็นใครกันแน่ก็สุดจะรู้ได้ หรือว่าเป็นการจับผิดตัวเสียแล้ว

นายทิม เขียนนิราศหนองคาย เหมือนกับผู้สื่อข่าวสารคดี และผู้สื่อข่าวการเมือง มารวมกันอยู่ในตัวเขาคนเดียว เขาเขียนบันทึกนิราศเกี่ยวกับอะไรทุกอย่างสำหรับเขาเองและสำหรับผู้อ่าน บางครั้งเขาบอกเล่าเรื่องสภาพภูมิศาสตร์ พืชพรรณไม้ในป่า ลมฟ้าอากาศ บางครั้งสนใจเรื่องการเมืองเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน อารมณ์และจิตใจของผู้คนในกองทัพ ความขัดแย้งทางความคิดระหว่างนายของเขากับผู้อื่น บางครั้งเล่าเรื่องความคิดและความเชื่อของตนเองในเรื่องต่างๆ ทำให้นิราศหนองคายเป็นหนังสือที่มีหลายรสชาติ หลายประสบการณ์ ดูไม่ใช่งานที่เขียนขึ้นเพื่อเอาใจนาย อย่างที่ถูกกล่าวหาเลย

เมื่อนายทิมจะถูกกล่าวหาว่า เขาเขียนนิราศยกย่องเจ้าพระยามหินทรเลื้อเกิน ขณะที่วิพากษ์วิจารณ์ระบบและผู้คนทั้งหลายอื่นหมดสิ้น แต่เห็นจะต้องยอมรับว่านายทิมเขียนนิราศได้แบบเนียนดีจนทำให้เจ้าพระยามหินทรนี้ก็ดูเป็นบุคคลที่น่าสนใจคนหนึ่ง กล่าวคือดูเป็นแบบอย่างของนายทหาร ผู้ซึ่งรักใคร่เห็นอกเห็นใจผู้ใต้บังคับบัญชา จิตใจสัจย์ซื่อ ปฏิเสธการรับสินบาทลาดสินบน และมีเมตตาแก่ประชาชนทั่วไป สมควรที่บรรดาผู้นำทั้งหลายจะพิจารณาเป็นแบบอย่างแต่จิตร ภูมิศักดิ์นั้นเห็นจะไม่เชื่อเรื่องยกย่องกันซึ่งหน้าแบบนี้เลย เขาเขียนไว้ว่า

“นายทิมเปิดโปงวิพากษ์วิจารณ์ความไม่ดีงามของสังคมเจ้าขุนมูลนายไว้รอบทิศ เพียงเพื่อจะมาลงเอยด้วยการสรรเสริญขอเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ผู้เป็นนายว่าเป็นคนดีที่สุดในโลกเท่านั้น”(หน้า 63)

ผลงานชิ้นอื่นๆ ของนายทิม สุขยางค์ ส่วนมากเป็นบทละคร กลอน และโคลงเบ็ดเตล็ดต่างๆ เนื้อหามักนำมาจากเรื่องเก่าจำพวก พระอภัยมณี ราชาริราช ลักษวงศ์ อาบูหะซัน เป็นต้น งานของนายทิมที่เป็นบทละครมี 17 เรื่อง และที่เป็นกลอนมี 5 เรื่อง นอกเหนือไปจากนี้มียานกลอนและโคลงเบ็ดเตล็ดอีกจำนวนหนึ่ง

นายทิม สุขยางค์ หลังจากถูกโยนและจำคุกตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเขียนประกาศด้วยพระองค์เองใน “ประกาศเรื่องอ้ายทิมแต่งนिरาส” แล้ว นายทิมก็ไม่มีผลงานวรรณคดีชนิดที่น่าตื่นเต้นอีกเลยในชีวิตของเขา

พรพิไล เลิศวิชา

22 พฤศจิกายน 2540

สามัคคีเภทคำฉันท์

พิมพ์ครั้งแรก 2450

จิต บุรทัต

(พ.ศ. 2435 – 2485)

งานชิ้นเอกในชีวิตการประพันธ์ ของ จิต บุรทัต หนึ่งในกวีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็น "มหาเศรษฐีแห่งศัพท์ภาษา" ร่ำรวยถ้อยคำจนสามารถนำไปใช้ได้อย่างงดงามให้อารมณ์ และเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง จนเป็นแบบฉบับการแต่งฉันท์ให้แก่อนุชนรุ่นหลังได้ยึดถือเป็นไป

สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นบทกวีนิทานสุภาษิต ว่าด้วย "โทษแห่งการแตกสามัคคี" ภายหลังได้รับการยกย่องเป็นตำราเรียนวรรณกรรมไทยที่สำคัญเล่มหนึ่งทั้งในอดีตและปัจจุบัน จิต บุรทัตแต่งเสร็จในราวเดือนสิงหาคม - ตุลาคม ปีพ.ศ. 2457 ต่อมา พระสันตติอักษรสาร (สอก อักษราเคราะห์) บรรณาธิการสำนักงานหนังสือพิมพ์ไทย จัดพิมพ์เป็นครั้งแรก จำนวน 500 เล่ม ในปีพ.ศ. 2458 และกระทรวงศึกษาธิการออกใบอนุญาตให้เป็นแบบเรียนใช้สอนในโรงเรียนได้ครั้งแรก ปีพ.ศ. 2471 นับเป็นกวีนิพนธ์เล่มสำคัญของระบบการศึกษาไทยที่ใช้สอนมาเป็นเวลานาน มีจำนวนครั้งการตีพิมพ์มากที่สุดเล่มหนึ่ง

ขุนสุนทรภายิต (ถนนม เกษานนท์) นักการศึกษา ผู้เป็นครูภาษาไทยและวิชาเคมีสมัยนั้น ได้เสนอต่อกระทรวงศึกษาธิการ ว่าหนังสือสามัคคีเภทคำฉันท์เป็นหนังสือที่เหมาะสมกับเด็กนักเรียนทั้งในด้านชั้นเชิงการประพันธ์ ฉันทลักษณ์ การใช้ภาษาได้สุนทรีย์รส และเนื้อหาที่สอนคติธรรมว่าด้วยความสามัคคี ดังนั้นเมื่อกระทรวงศึกษาธิการยอมรับและอนุญาต ก็ปรากฏว่ามีการพิมพ์ออกมา 1,000 เล่ม แต่กลับระบุว่าเป็นการพิมพ์ครั้งแรก (ทั้งที่ควรจะเป็น "การพิมพ์ครั้งที่ 2")

ต่อมาในปีพ.ศ. 2472 กระทรวงศึกษาธิการ พิจารณาเห็นว่า สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นแบบเรียนที่มีลักษณะสมควรจะใช้สอนในวิชากวีนิพนธ์ จึงประกาศทั่วไปว่า ให้ใช้เป็นแบบเรียนที่บังคับ และในการสอบไล่ชั้นประโยคมัธยมบริบูรณ์ (ม 8) นั้น จะต้องใช้บทประพันธ์นี้ด้วย

ลักษณะเด่นของ สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นกวีที่มีความงดงาม ใช้ถ้อยคำอย่างละเมียดละไม โอ้อวดถึงการในการใช้แบบแผนฉันทลักษณ์ของกาพย์และฉันท์ เช่น การใช้ศัพท์มูลวิภัติพิฒน์ที่แต่งบทไหว้ครู หรือการใช้มาลินีฉันท์ และสัทธาฉันท์แต่งบทขริ่มขลัง การใช้กาพย์และฉันท์ลักษณะอื่น ๆ ที่ให้อารมณ์ความรู้สึกสอดคล้องกับเนื้อหาอารมณ์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องน่าหวาดกลัว เกรี้ยวกราด ตกใจ ผาดโผน ถิลาอ่อนไหวโน้มน้าใจ หรือเศร้าสึ้งเวท จนกล่าวได้ว่า เอกภาพของเนื้อหาและรูปแบบฉันทลักษณ์ใน สามัคคีเภทคำฉันท์นั้นแต่งได้ดียิ่ง ควรเป็นแบบอย่างในการศึกษาเรียนรู้

โดยเฉพาะด้านการใช้ถ้อยคำ สะท้อนให้เห็นความซ้ำของในเรื่องภาษาเป็นอย่างสูงอุดม ด้วยความรู้ด้านคำศัพท์ และสามารถพลิกแพลงใช้ได้สอดคล้องกับกฎข้อบังคับของฉันทลักษณ์แต่ละประเภท ไม่ว่าจะเป็นใช้คำไทยให้อ่านออกเสียงครุลหุอย่างภาษาบาลี สันสกฤต หรือการผสมคำใหม่ที่มาจากการสมาสหรือสนธิตามหลักภาษาศาสตร์ หรือการแยกศัพท์ออกจากกัน หรือเพลงคำเมื่ออ่านแล้วยังสื่อความได้เข้าใจดังเดิม ตัวอย่าง เช่น

โบราณกาลบรมะขัด	ดิษฐ์ชชเกรียงไกร
ท้าวทรงพระนามะอภิไธ	ยะอชาตะศัตรุ
ครอบครองมไหศุริยเอก	อภิเชกประสิทธิ์ภูว
อาณาปวัตติบริภู	รณะบรรพ์ประเพณี
แวนแคว้นมคธนครา	ชกฤห์ฐานบุรี
สืบราชวัตวิทวี	ทศธรรมจรรยา
หรือในบทที่ว่า	
เนื่องแน่นขนัดอัสวพา	หนะชาดิคุณุช
ชาญศึกสมรรถะสุรสมร	ชยะเพ็กรูปินท์
ความสุขก็แสนบรมสุข	และสนุกสนานยิน
ดีในไพฑูริยะบุรีน	ทรรคันจรูญเรื่อง
กลางวันอนันตคณนา	นรคลาคระไลเนื่อง
กลางคืนมธุสวะประเทือง	ดุริยศัพท์ะคิดสี...

คำ "สหัสวะ" หมายถึงมหรสพหรือการละเล่นรื่นเริงต่าง ๆ ชิต บุรทัต อาศัยความซ้ำของภาษา แผลงมาจากคำว่า "มหรสพ" เพื่อให้ถูกต้องกับครุลหุตามฉันทลักษณ์ที่แท้จริง ซึ่งความสามารถทางภาษานี้ ช่วยให้ชิต บุรทัตแต่งฉันทแล้วอ่านเข้าใจง่ายกว่ากวีอื่น ๆ อีกหลายคน

ในด้านเนื้อหาสาระ ชิต บุรทัตนำเอาเค้าโครงจากคตินิยมอันมีอยู่ใน สุนทรภะนิเวศนิ อรรถกถา ทิฆมณิกาย มหาวรรค ซึ่ง พระสุคุณคณาภรณ์ (ม.ร.ว.ชื่น นพวงศ์ ต่อมาทรงดำรงสมณศักดิ์เป็น สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดบวรนิเวศวิหาร) เรียบเรียงไว้ในหนังสือพิมพ์รายคาบ "ธรรมจักร"

หลักธรรมสำคัญของสามัคคีเภทคำฉันท์ สะท้อนให้เห็นถึงการแตกความสามัคคีกันระหว่างเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี เป็นสาเหตุนำไปสู่การเสียแคว้นวัชชีแก่พระเจ้าอชาตศัตรู ผู้ครองแคว้นมคธ ทั้งที่แต่เดิมนั้น กษัตริย์ลิจฉวีทุกองค์ล้วนตั้งมั่นอยู่ในธรรมที่เรียกว่า "อปริหานิยธรรม" คือธรรมอันเป็นไปเพื่อเหตุแห่งความเจริญฝ่ายเดียว ผู้ปฏิบัติจักไม่เป็นไปในทางเสื่อม อันได้แก่

1. เมื่อมีกิจใดเกิดขึ้น ก็ประชุมกันปรึกษาในกิจนั้น
2. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงกันกระทำกิจอันควรทำ
3. ถือนั้นตามขนบธรรมเนียมหรือประเพณีอันดีอันชอบที่มีอยู่ ไม่เลิกถอนหรือดัดแปลงเสียใหม่
4. มีความเคารพยำเกรงผู้ที่อยู่ในฐานะเป็นผู้ใหญ่ ทั้งเชื่อถือกระทำตามถ้อยคำบัญชาและคำแนะนำสั่งสอนของผู้เป็นใหญ่นั้น
5. ไม่ประทุษร้ายข่มเหงบุตรและภริยาของกันและกันด้วยประการใด ๆ
6. ไม่ลบหลู่ดูหมิ่นต่อเจตียสถาน หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และการกระทำพิธีกรรม บวงสรวงก็กระทำตามควร
7. อำนวยความคุ้มครองป้องกันแก่พระอรหันต์ บรรดาที่มีอยู่ในแคว้นแคว้นวัชชี ให้เป็นสุขและปราศจากภัย

เนื้อเรื่องโดยย่อของ **สามัคคีเภทคำฉันท์** มีว่า สมัยก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานไม่นานนัก พระเจ้าชาตศัตรูทรงครองราชสมบัติที่นครราชคฤห์ แคว้นมคธ พระองค์ทรงมีวัตรการพราหมณ์ ผู้ฉลาดและรอบรู้ศิลปศาสตร์ เป็นที่ปรึกษาราชกิจทั่วไป ขณะนั้นทรงปรารถนาจะแผ่พระราชอาณาเขตเข้าไปถึงแคว้นวัชชี แต่เกรงเกรงว่า มีอาชญาชนจะได้ด้วยการส่งกองทัพเข้ารุกราน เนื่องจากบรรดาภคินีลิจฉวีมีความสามัคคีสูง และการปกครองอาณาประชาราษฎร์ด้วยธรรม อันนำความเจริญความเข้มแข็งมาสู่แคว้นวัชชี พระเจ้าชาตศัตรูทรงหาหรือเรื่องนี้เป็นการเฉพาะกับวัตรการพราหมณ์ ซึ่งเห็นแจ้งในอุบายจะเอาชนะด้วยปัญญา

วันหนึ่ง พระเจ้าชาตศัตรูเสด็จออกกว่าราชการ พร้อมพรั่งด้วยเสนาอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่ เมื่อเสร็จวาระเรื่องอื่น ๆ ลงแล้ว จิวตรัสในเชิงหาหรือว่า หากพระองค์จะยกทัพไปปราบแคว้นวัชชี ใครจะเห็นคัดค้านประการใด

วัตรการพราหมณ์ฉวยโอกาสเหมาะกับผู้วางใจไว้ ก็กราบทูลท้วงว่า เห็นทีจะเอาชนะไม่ได้เลย เพราะภคินีลิจฉวีทุกองค์ล้วนผูกพันเป็นกัลยาณมิตรอย่างมั่นคง มีความสามารถในการศึก และกล้าหาญ อีกทั้งโลกจะเดือดร้อน หากฝ่ายมคธจงใจประทุษร้ายรุกรานเมืองอื่น ขอให้ยับยั้งการศึกเอาไว้เพื่อความสงบของประชาราษฎร์

พระเจ้าชาตศัตรูทรงเสด็จแสดงพระอาการพิโรธหนัก ถึงขั้นรับสั่งจะให้ประหารชีวิตเสีย แต่ทรงเห็นว่าวัตรการพราหมณ์รับราชการมานาน จึงลดโทษการดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพครั้งนั้น เพียงแค่ลงพระราชอาญาเขียนดื้ออย่างแสนสาหัสจนสลบไสล ถูกโกนหัวประจาน และเนรเทศออกไปจากแคว้นมคธ

ข่าววีตสการพราหมณ์เดินทางไปถึงนครเวสาลี เมืองหลวงของแคว้นวัชชี ทราบไปถึงพระกรรมของหมู่กษัตริย์ลิจฉวี จึงรับสั่งให้เจ้าพนักงานตักตองสำคัญ เรียกประชุมราชสภาว่า ควรจะขับไล่หรือเลี้ยงเอาไว้ดี ในที่สุดที่ประชุมราชสภาลงมติให้นำเข้าเฝ้าเพื่อหยั่งท่าทีและฟังการมาก่อน

แต่หลังจากกษัตริย์ลิจฉวีทรงชักใช้ไล่เลี้ยงด้วยประการต่าง ๆ ก็หลงกลวีตสการพราหมณ์ ทรงรับไว้ทำราชการในตำแหน่งอำมาตย์ผู้พิจารณาพิพากษาคดี และตั้งเป็นครูฝึกสอนศิลปวิทยาแก่ราษฎรของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีด้วย จากนั้นต่อมา พราหมณ์เฒ่าก็ทำที่ปฏิบัติงานในหน้าที่อย่างดี ไม่มีสิ่งใดบกพร่อง จนหมู่กษัตริย์ลิจฉวีไว้วางพระทัย

แผนการทำลายความสามัคคีได้เริ่มจากวีตสการพราหมณ์ใช้กลอุบายให้บรรดาราชโอรส กษัตริย์ลิจฉวีระแวงกัน โดยเกลี้ยเชิญแต่ละองค์ไปพบเป็นการส่วนตัว แล้วถามปัญหาธรรมคาที่รู้ๆ กันอยู่ เมื่อองค์อื่นซักเรื่องราวว่าสนทนาอะไรกับอาจารย์บ้าง แม้ราชกุมารองค์นั้นจะตอบความจริง แต่ก็ไม่มีใครเชื่อถือ ก่อให้เกิดความระแวงและแตกร้างในบรรดาราชกุมาร กระทั่งลูกตามไปสู่กษัตริย์ลิจฉวีผู้เป็นพระราชบิดาทุกองค์ ทำให้ความสามัคคีค่อย ๆ เสื่อมลง จนกระทั่งไม่เข้าร่วมประชุมราชสภา หรือได้ยินเสียงกลองก็ไม่สนใจประชุม เมื่อมาถึงขั้นนี้วีตสการพราหมณ์จึงลอบส่งข่าวไปให้พระเจ้าอชาตศัตรูยกทัพมาตีแคว้นวัชชีได้เป็นผลสำเร็จ

สามัคคีเภทคำฉันท์แต่งขึ้นจากเจตนารมณ์ของ ชิต บุรทัต ที่มุ่งสรรเสริญธรรมแห่งความสามัคคีเป็นแก่นของเรื่อง และหลักธรรมข้อนี้ไม่ล้าสมัย สามารถยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่หมู่ชนที่มีความพร้อมเพรียงกันพัฒนาสังคม หากนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง แม้ว่า ปัจจุบันนี้ความรู้ด้านภาษาไทยของเยาวชนจะอ่อนลง จนยากจะเข้าถึงความลุ่มลึกและความงดงามของกวีนิพนธ์เรื่องนี้มากยิ่งขึ้นทุกที แต่สำหรับบุคคลที่ใส่ใจแต่งฉันท์ การศึกษาสามัคคีเภทคำฉันท์เป็นแบบฉบับนั้น จักก่อให้เกิดคุณประโยชน์และทักษะได้ดีทีเดียว

ส่วนมูลเหตุที่ ชิต บุรทัต แต่งสามัคคีเภทคำฉันท์นั้น นายเปลื้อง ณ นคร เขียนไว้ว่า มาจาก ชิต บุรทัต ได้อ่าน "อิตรราชคำฉันท์" ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) ซึ่งมีพระราชนิพนธ์ได้กล่าวถึง "การพระราชทานวโรกาสแก่บรรดาผู้สนใจในทางประพันธ์ที่ได้แต่งหนังสือ เช่น เรื่องอิตรราชคำฉันท์นั้นแล้ว และหากนำขึ้นน้อมเกล้าฯถวาย ก็จะได้รับพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ เพื่อทรงตรวจแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นด้วย" ชิต บุรทัตจึงแต่งเรื่องนี้ ด้วยหวังเพื่อจะได้รับพระบรมราชานุเคราะห์ดังกล่าวแล้ว

ประกอบผู้ประพันธ์ได้อ่านนิทานสุภาษิตเรื่องหนึ่ง ลงในหนังสือออกประจำ ชื่อ "ธรรมจักษุ" บอกนามพระสุคุณคณาภรณ์ "เป็นผู้แปลและเรียบเรียงจากภาษาบาลี โดยนัยอันมาจากสมุญจลลวิสาสินีอรรถกถา ที่มณิกายมหารวด เห็นเป็นเรื่องดี เพราะมีคติธรรมและมีทำทางเหมาะที่จะดำเนินบทประพันธ์เป็นเชิงกวีได้ จึงเริ่มลงมือแต่งโดยยืดยาวแปลและเรียบเรียงในเรื่อง

นั่นเป็นหลัก แต่เมื่อเห็นว่าตรงไหนสะดวกที่จะแสดงเป็นกวีโวหารได้ก็ดัดริเพิ่มเติมและดัดแปลง แต่งไปตามความคิดเท่าที่สามารถจะกระทำให้ไพเราะสละสลวยได้"

จิต บุรทัตแต่งสามัคคีเกทคำฉันท์สำเร็จ ขณะมีอายุเพียง 23 ปี ดันฉบับร่างเดิมมิได้นำขึ้นทูลเกล้าฯถวายเพื่อรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตตามที่คิดหวัง เพราะเกรงจะผิดพระราชนิมิต ทั้งคิดว่าตนเองยังด้อยความสามารถด้วยเขาวัววัย แต่อย่างไรก็ดี กลอน โคลง ฉันท์ ซึ่งมีจำนวนมากมาอยู่ที่ลงพิมพ์ในหนังสือต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 6 เช่น ประดูใหม่ เสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์ ศัพท์ไทย พิมพ์ไทย ศรีกรุง ไทยเขมม สมุทรสาร โดยใช้นามแฝงว่า "เอกชน" "แมวกราว" "เจ้าเงาะ"

สมัยที่บวชเป็นสามเณรอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ผลงานที่ตีพิมพ์ในหนังสือประดูใหม่เป็นที่โปรดของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและองค์สภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสมัยนั้น และที่โปรดมากได้แก่บทกวีที่แต่งเป็นกาพย์ สรรเสริญพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระปิยมหาราช จึงมีรับสั่งไปยังบรรณาธิการหนังสือประดูใหม่ อยากรู้จัก "เอกชน" คือใคร และขอให้ไปเฝ้าได้ทอดพระเนตร ก่อนสามเณรจิตบุตลา กรมพระยาดำรงราชานุภาพรับสั่งว่า "เณรต้องเป็นจินตกวีของรัชกาลที่ 6 เสียวนะ"

ผลงานเกียรตินิยมชิ้นหนึ่งของสามเณรจิต ได้แก่ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอาราธนาให้แต่งฉันท์สมโภชพระมหาเศวตฉัตรในงานพระราชพิธีฉัตรมงคลรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2454 พร้อมด้วยกวีผู้มีเกียรติ อาทิ หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก) พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา และพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

นอกจากนี้ สามเณรจิต ยังแต่งบทละครร้องให้คณะปราโมทัย โดยใช้นามแฝงว่า "เจ้าเงาะ" (หมายความว่ายังเป็นเณรไม่ได้ถอดรูป) ตามคำอาราธนาของนายเล็ก (พระโสมณอักษรกิต) เจ้าของคณะ ได้ค่าประพันธ์เรื่องละ 50 บาทหรือ 100 บาท

ส่วนผลงานอื่น ๆ ที่รวมพิมพ์เป็นเล่ม ได้แก่ "วรรณกรรมของกวีเอก จิต บุรทัต" ฉบับบริษัทโอเดียนสโตร์ พ.ศ. 2494 "กวีนิพนธ์บางเรื่องของจิต บุรทัต" กรมศิลปากร รวบรวมจัดพิมพ์ พ.ศ. 2521 "กรุงเทพฯคำฉันท์" ขุนสุนทรภายิด กับจิต บุรทัตร่วมประพันธ์และ "วรรณกัม' ของจิต บุรทัต" ("แมวกราว" "เจ้าเงาะ" "เอกชน" ฯลฯ) พิมพ์แจกในการปลงศพ จิต บุรทัต ณ วัดไตรมิตรวิทยาราม วันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2485 วรรณกรรมที่แต่งค้างไว้ 2 เรื่อง ได้แก่ คนออกตัญญูคำฉันท์ กับธรรมบทสุภาษิตคำฉันท์ น่าเสียดายที่ผลงานในหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ มากมาย ยังไม่มีการรวบรวมมาพิมพ์เป็นเล่มได้ครบถ้วน

¹ สะกดตามอักษรไทยสมัยนั้น

ประวัติชีวิต บุรทัต

ชิต บุรทัต เป็นบุตรของนายชู เปรียญ 5 ประโยค มารดาชื่อปริก เกิดเมื่อ พ.ศ. 2435 การศึกษาในวัยเด็กได้รับการสอนภาษาไทยและบาลีเป็นมูลจากบิดามารดา พออายุสมควรก็เข้าเรียนที่โรงเรียนวัดราชบพิธฯ และวัดสุทัศนเทพวราราม กระทั่งปี 2448 สอบไล่ได้ชั้นประโยคมัธยมศึกษาเมื่ออายุได้ 14 ปี แล้วบวชเป็นสามเณรที่วัดราชบพิธฯ อยู่ได้ 2 พรรษา จึงลาสิกขาไปประกอบอาชีพอื่นในปี 2450 สองปีต่อมากลับบรรพชาเป็นสามเณรอีกที่วัดเทพศิรินทราวาส

ปีพ.ศ. 2453 ย้ายไปอยู่วัดวรนิเวศ เป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า สืบมาจนได้อุปสมบทเป็นภิกษุ พระองค์โปรดใช้ในหน้าที่เลขานุการ รับสั่งว่าไม่ยอมให้สึก จะเอาไว้ไว้ แต่ก็ต้องลาเพศบรรพชิตเมื่อถูกจับได้ว่าแอบดื่มสุราในปี 2454 และภายหลัง สืบนักวิเศษสุราเป็นอาจิน

ขณะเป็นสามเณรได้เขียนบทกวีชิ้นแรกลงพิมพ์ในหนังสือประดูใหม่ ใช้นามแฝงว่าเอกชน ไม่นานนักก็มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในวงการประพันธ์ จึงหันไปเขียนบทละครร้องให้คณะปราโมทัย ใช้นามแฝง "เจ้าเงาะ" และยังเขียนต่อหลังจากสึกออกมาแล้ว ปีพ.ศ. 2456 สมัครเข้าเป็นครูสังกัดกระทรวงธรรมการ แต่อยู่ได้ไม่นานก็ลาออกมาทำหนังสือรายเดือนศรีกรุง ก่อนไปรับหน้าที่แต่งภาพเป็นกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ คอลัมน์ "นิจกาลานุสรณ์" ในหนังสือพิมพ์ไทย และได้เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการ

ปีพ.ศ. 2458 แต่งภาพย์ปลุกใจส่งไปหนังสือสมุทรสาร ของราชนาวิสมาคม ในพระบรมราชูปถัมภ์ รัชกาลที่ 6 ในฐานะที่ทรงเป็นผู้อำนวยการ ทอดพระเนตรแล้วโปรดปรานมาก โปรดเกล้าฯ ให้รับลงพิมพ์ พร้อมกับรับสั่งให้ขอรูปลงประคบด้วย

วันหนึ่ง พระยาชนกจิรักษา ผู้อำนวยการหนังสือพิมพ์ไทยเข้าเฝ้า ก็มีพระราชดำรัสถึงชิต บุรทัต ว่า "ให้มันขอนามสกุลมา" ข้าจะให้ได้รับพระราชทานนามสกุล "บุรทัต" เป็นมงคลนาม แทน "ชวางกูร" แต่นั้นมา

กวีเอกชิต บุรทัตแต่งงานกับสตรีชื่อ "จัน" ในปีพ.ศ. 2495 ครองคู่กันจนกระทั่ง ถึงแก่กรรม วันที่ 27 เมษายน 2485 ตลอดชีวิตของชิต บุรทัต สร้างผลงานไว้มากมาย ทั้งบทกวีประเภทสอคู่ใจ ชาดก คติคำสอน ชมธรรมชาติ และเบ็ดเตล็ด แต่เนื่องจากเจ้าของผลงานไม่ได้รวบรวมเอาไว้ บทกวีจึงสูญหายไปเป็นจำนวนมาก

บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2467

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

(พ.ศ. 2424 - 2468)

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา เป็นบทละครพูดคำฉันท์ 5 องค์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2466 วรรณคดีสโมสรได้ยกย่องไว้ในประกาศนียบัตร ซึ่งคณะกรรมการวรรณคดีสโมสรได้ทูลเกล้าฯ ถวายองค์ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ ดังข้อความดังต่อไปนี้

“กรรมการวรรณคดีสโมสรประชุมพร้อมกัน ณ หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ในคราวประชุมครั้งที่สาม เมื่อเสาร์ที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2467 ปกติเห็นชอบพร้อมกันว่า หนังสือบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา หรือตำนานแห่งดอกกุหลาบ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อพ.ศ. 2466 และพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2467 เป็นหนังสือแต่งดี เพราะทรงพระราชดำริให้คำฉันท์เป็นละคอนพูด อันเป็นของแปลกในกระบวนวรรณคดีและแต่งได้โดยยาก ยังไม่เคยมีกวีคนใดได้พยายามแต่งมาแต่ก่อน อีกประการหนึ่ง ในทางภาษาซึ่งปรุงข้อตัวละครและภูมิประเทศถูกต้องตามยุคแห่งการตรวจ อันจำนงให้เป็นตัวเรื่อง นับว่ารูปเรื่องประณีต จะแต่งได้ แต่ด้วยพระปรีชาสามารถและสุตาญาณอันกว้างขวาง สมควรจะยกย่องตามพระราชบัญญัติแห่งวรรณคดีสโมสร จึงพร้อมกันทำประกาศนียบัตรฉบับนี้ ลงนามกรรมการ และประทับตราพระราชลัญจกรพระคเณศสำหรับวรรณคดีสโมสรเป็นสำคัญ ทูลเกล้าฯ ถวายเมื่อ วันอาทิตย์ที่ 11 พฤษภาคม พระพุทธศักราช 2467”

อนึ่ง ในพระราชนิพนธ์นำในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล่าความเป็นมาที่ทรงพระราชนิพนธ์นี้ไว้ ดังนี้

“ละครเรื่องนี้ไม่ใช่ได้เนื้อเรื่องหรือตัดตอนมาจากแห่งใด ๆ เลย. จึงขอบอกไว้ให้ผู้อ่านทราบเพื่อไม่ต้องเสียเวลาไปเที่ยวค้นหาเรื่องนี้ในหนังสือโบราณใด ๆ. แก่นแห่งเรื่องนี้. ได้เคยมีติดอยู่ในใจของข้าพเจ้ามาช้านานแล้ว แต่เพราะเหตุต่าง ๆ ซึ่งไม่จำเป็นต้องแถลงในที่นี้. ข้าพเจ้ามิได้ลงมือแต่งเรื่องนี้. จนมาเมื่อกลางปีพ.ศ. 2466. เมื่อได้บังเกิดมีเหตุบังคับให้ข้าพเจ้าต้องอยู่นิ่ง ๆ เงียบ ๆ. ข้าพเจ้าจึงได้หวนนึกถึงเรื่องนี้. เมื่อนึกถึงโครงเรื่องขึ้นได้แล้ว. ได้เกิดมีปัญหาคับว่า. จะให้นางในเรื่องนี้ถูกสาปเป็นดอกไม้หรือไม่. มีผู้เห็นกันโดยมากกว่าควรให้เป็นดอกกุหลาบ. เพราะเป็นดอกไม้ที่คนทั้งโลกทุกชาติทุกภาษาร่วมและหอมชื่นใจยิ่งกว่าดอกไม้ชนิดอื่น ๆ ฯลฯ”

“ก่อนที่จะได้ทราบว่าดอกกุหลาบเรียกว่าอย่างไรในภาษาสันสกฤตนั้น ข้าพเจ้าได้นึกไว้ว่าจะให้ชื่อนางเอกในเรื่องนี้ตามนามแห่งดอกไม้ แต่เมื่อได้ทราบแล้วว่า ดอกกุหลาบคือ “กุพชกะ” เลยต้องเปลี่ยนความคิด เพราะถ้าแม้ว่าจะให้ชื่อนางว่า “กุพชกา” ก็จะกลายเป็นนางค่อมไป ข้าพเจ้าจึงค้นหาศัพท์ต่าง ๆ ที่พอจะใช้ได้เป็นนามสตรี ตกผลึกเลือกเอา “มัทนา” จากศัพท์ “มทน” ซึ่งแปลว่า ความลุ่มหลงหรือความรัก พะเอนในขณะที่คั่นนั่นเองก็ได้พบศัพท์ “มทนะพาธา” ซึ่งโมเนียร์ วิลเลียมส์ แปลไว้ว่า “the pain or disquietude of love” (“ความเจ็บหรือเคียดรอนแห่งความรัก”) ซึ่งข้าพเจ้าได้ฉวยเอาทันที เพราะเหมาะกับลักษณะแห่งเรื่องทีเดียว เรื่องนี้จึงได้นามว่า “มัทนะพาธา” หรือ คำนานแห่งดอกกุหลาบ” ด้วยประการฉะนี้

(ในการคัดลอกทั้งข้อความที่กรรมการวรรณคดีสโมสรได้ทูลเกล้าฯ ถวายองค์ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ พระราชนิพนธ์คำนำและคำฉันทบางตอน ได้รักษาตัวสะกดการันต์ให้คงไว้ตามต้นฉบับเดิมทุกประการ)

ตามคำสตุดิของกรรมการวรรณคดีสโมสร “มัทนะพาธา” เป็น “หนังสือแต่งดี” กล่าวคือ ในประการแรก ทรงใช้คำฉันทเป็นบทละครพูด “อันเป็นของแปลกในกระบวนวรรณคดีและแต่งได้โดยยาก” ความจริง ที่เรียกว่าของแปลกนี้ก็คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความคิดริเริ่ม (original) เพราะทรงสร้างโครงเรื่อง (plot) มัทนะพาธาโดยไม่เลียนแบบหรือเอาอย่างวรรณคดีเรื่องใด ไม่ว่าจะเป็นของไทยหรือต่างประเทศ นี่เป็นคุณลักษณะที่เด่นประการแรกของมัทนะพาธา

บทละครคำฉันทเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงพิชรายอันเนื่องมาจากความรัก ตรงตามความหมายของชื่อเรื่องกล่าวคือ สุเทษณ์เทพผู้ทรงอุทยานาภาพหลงรักมัทนาเทพธิดา แต่มัทนาไม่รักตอบสุเทษณ์ผิดหวังและโกรธ ถึงกับสาปมัทนาให้ไปเป็นดอกไม้ในโลกมนุษย์ เดือนหนึ่งเมื่อถึงวันเพ็ญจึงกลายร่างเป็นมนุษย์ที่สาวและสวยได้วันหนึ่ง ต่อเมื่อใดได้พบรัก โดยมีความรักกับบุรุษเพศจึงจะเป็นมนุษย์ตลอดไป

มายาวัน	“ทเวอันไม้งามสรรพ	มีลักษณะดั่งกับ	พระองค์ดำรงนั้นมี
	ในนันทะโนทยานศรี	องค์พระศจี	ธโปรดเป็นยอดมาลา
	เห็นมีแต่ในฟากฟ้า	ในแดนคนหา	ไม้นี้มิได้แห่งไหน”

แล้วมายาวันก็ได้ชี้แจงถึงดอกไม้ซึ่งมีนามว่ากุพชกะ

“ไม่เรียกพะกากุพ	ชะกะสีอรุณแสง
ปานแก้วแลลัมแดง	ครุณี ณ ยามอาย
ดอกไม้ใหญ่และเกสร	สุวคนธะมากมาย
อยู่ทบนบวาวาย	มธุรสขจรไกล”

เมื่อมาอยู่ในโลกมนุษย์ มัทนามีรักเป็นครั้งแรกกับท้าวชัยเสน กษัตริย์จันทรวงศ์ผู้ครองราชย์นครหัตตินาปุระซึ่งมีมเหสีอยู่แล้ว “ความเจ็บหรือเคียดรอนแห่งความรัก” จึงเกิดขึ้นหลังจาก

ท้าวชัยเสนพามัทนามาอยู่ในวัง เพราะมเหสีหึงหวง ถึงขนาดปั้นเรื่องเท็จใส่ร้ายจนท้าวชัยเสนหลงเชื่อ ทั้ง ๆ ที่ท้าวชัยเสนไม่ได้รักมเหสีเลย หากอภิเษกสมรสด้วยความจำเป็นจากการดำเนินนโยบายการเมือง เพื่อหลีกเลี่ยงสงคราม

มัทนาออนขอให้สุเทษณ์ช่วยเหลือให้ตนได้ครองรักกับท้าวชัยเสนดังเดิม แต่สุเทษณ์รักมัทนาอยู่แล้ว ย่อมต้องการให้มัทนาได้รับรักคนยิ่งกว่าจะได้คืนดีกับท้าวชัยเสน ผลก็คือ มัทนาขึ้นกรานปฏิเสธรักของสุเทษณ์เหมือนดังที่เคยปฏิเสธมาแล้ว สุเทษณ์จึงสาปมัทนาให้กลายเป็นดอกกุหลาบตลอดไป ผลที่สุด มัทนาก็เลยกลายเป็นดอกกุหลาบ ดอกไม้ที่ทั้งงามทั้งหอม แดงมีหนาม ดอกกุหลาบก็ได้เป็นสัญลักษณ์แห่งความรักของมนุษยชาติตลอดมา

คุณลักษณะที่เด่นประการที่สองของมัทนะพาธาในฐานะที่เป็นโศกนาฏกรรมจึงได้แก่แก่นของเรื่อง (Theme) คือ ความรักและสัญลักษณ์แห่งความรักอันได้แก่ดอกกุหลาบซึ่งถือได้ว่า เป็นภาษาสากลของมนุษย์

“เป็นสังขยวนชวนจิตตะนรสูวคนธ์

ช่วยระงับสร-

พะทุกข์หนัก

หญิงชายยามเริ่มรู้ระส- ณ ถูกรัก

ใช้กุหลาบจัก

ระเรึงใจ

อันดวงมาลีกุพพะกะสิวิวะให้

พึงจะรู้ได้

จะรักแท้

แลขามคมดอกกุพพะกะสิริสุคันธ

จงประคิษฐ์พรรณ

นิรันดร์”

จะเห็นได้ว่า เค้าโครงของเรื่องที่ดำเนินมาตามลำดับ เป็นเหตุเป็นผลแก่กัน สองบุรุษเพศผู้รักมัทนาอย่างแท้จริง ต้องผิดหวังเพราะ “มัทนะพาธา” ด้วยกัน トラบจนถึงโคลงแม่กษัตริย์ของเรื่องเมื่อมัทนาถูกสาปให้กลายเป็นดอกกุหลาบนิรันดร์

คุณลักษณะที่เด่นประการที่สามของมัทนะพาธาได้แก่คำสวดของกรรมการวรรณคดีสโมสรที่ว่า “อีกประการหนึ่งในทางภาษา ซึ่งทรงปรุงแต่งชื่อตัวละครและภูมิประเทศถูกต้องตามยุคแห่งการต อันจำนงให้เป็นตัวเรื่อง นับว่ารูปเรื่องประณีต จะแต่งได้ด้วยพระปรีชาญาณและสุตาญาณอันกว้างขวาง” ถ้าใช้ในสมัยนี้น่าจะได้แก่ความสมจริง เป็นที่เชื่อถือได้ทุกประการ แม้แต่ชื่อราชวงศ์ของกษัตริย์

คุณลักษณะที่เด่นเป็นประการสุดท้ายก็คือ ความงดงามในแง่วรรณศิลป์ ในบรรดารูปแบบของกวีนิพนธ์ไทยหรือฉันทลักษณ์นั้น เป็นที่ยอมรับกันว่า ฉันทเป็นรูปแบบที่ประพันธ์ ให้ไพเราะงดงามทั้งรสคำ (Form) และรสความ (Content) ได้ยาก เนื่องจากฉันทเป็นรูปแบบที่ประพันธ์ที่ไทย

เรารับมาจากภาษาบาลีและสันสกฤต คำไทยแท้มักจะเป็นคำหนัก โดด ๆ ต่างกับบาลีและสันสกฤตที่มีผสมทั้งครุ (หนัก) และลหุ (เบา) เมื่อกวีไทยแต่งฉันท จำเป็นต้องใช้คำบาลีและสันสกฤต จึงจะแต่งได้โดยสะดวก เมื่อพิจารณาในแง่นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์มัทนะพธาโดยพยายามใช้คำที่ง่ายแก่ความเข้าใจของผู้อ่าน ขณะเดียวกันก็ทรงรักษาฉันทลักษณ์ไว้ไม่ให้ผิดไปจากแบบฉบับที่มีอยู่ดั้งเดิมด้วย ยังผลให้รสคำและรสความมีทั้งความไพเราะและหมดจดงดงาม อย่างเช่นฉกปฏิบัติญาณรกระหว่างท้าวชัยเสนกับมัทนาในยามรุ่งอรุณ ดังนี้

ชัยเสน	อ้าอรุณแอร่มระเรื่อรุจี	
	ประคองมโนกรรมยระดี	ณ แรกรัก
	แสงอรุณวิโรจน์นภาประจักษ์	
	แลลัมเจลาและโสภินัก	นะฉันท
	หญิงและชาย ณ ยามระตืออุทัย	
	สว่าง ณ กลางกมลละไม	ก็ฉันทนั้น
	แสงอุษาสะกาวพะพราว ณ สรรค์	
	ก็เหมือนระตือวิสุทธิอัน	สว่างจิต
	อ้าอนงค์เชิญดำเนียรสนธิ	
	ณ ข้าตนะประคองสุมิตร	มโนมาน
	ไปกระทั่ง ณ ฝั่งอุทกจิระธาร	
	และเปล่งพจี ณ สัจจะการ	ประกาศหมั้น
	ต่อพระพักตร์สุราภีรักษะอัน	
	เสด็จสถิต ณ เขตอะรัณ -	ยะนี้ไซ้
	ว่าตะนุและน้องจะเคียงกระไล	
	และครองตลอด ณ อายุชัย	บัลลาคคลา
มัทนา	สุรยะส่องสว่าง ณ กลางนภา	
	ก็พลอยสว่าง ณ ภูมิหล้า	แหะฉันท
	อันพระโปรด ณ จิตตะข้าก็ได้	
	สว่างกระช่างและสดและใส	ณ บัดนี้
	ข้าพระบาทจะสุขสราญฤดี	
	ก็ย่อมจะโดยพระบารมี	พระปกเกล้า
	ฟังพระคุณกะรุณยะคำและเข้า	

จะปราศโสภณมี* เสร์รา ฤทกข์
 ใจจะอิมจะเอมเพราะเปรมปรีย์
 และริน ณ รสระดีจิริ ระรวใจ
 ทูลกระหม่อมเสด็จ ณ ประเทศใด
 ก็ข้าพระบาทจะตาม ฐ ไป พระเจ้าข้า

อิทิสะหรืออิทิสัจฉันท์เป็นรูปแบบคำประพันธ์ฉันท์ที่กวีส่วนมากมักประพันธ์เพื่อแสดงความรู้สึกโกรธ เกรี้ยวกราด ดิ้นเต้น พระยาอุปกิตศิลปสาร (พ.ศ. 2422 - 2484) กวี, อาจารย์พิเศษแผนกภาษาไทยและภาษาโบราณตะวันออกแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและกรรมการชำระปทานุกรมได้อธิบายถึงวิธีแต่งอิทิสะฉันท์ไว้ใน “ฉันทลักษณ์” (หลักภาษาไทย, พิมพ์โดยไทยวัฒนาพานิช, พ.ศ. 2522) หน้า 458 - 459 ดังนี้

“ฉันทบทน์ที่นิยมแต่งกันมากก็เล่นคำสั้นยาว (ลหุ ครุ) เป็นคู่ ๆ กันไป เป็นการไพเราะขึ้นคล้ายกลบทชนิดหนึ่ง ดังนั้น ในการทอดจังหวะ จึงควรทอดจังหวะตรงคำครุเสมอไป แต่ครุต้นบาทต้องทอดให้นานหน่อยแล้วทอดจังหวะที่ครุเรื่อย ๆ ไป จบวรรคก็ทอดให้ยาว ท้ายวรรคที่ 2 ยาวกว่าที่อื่น วรรคที่ 3 ไปทอดที่คำท้ายที่เดียวสังเกตดู ท่านแต่งในเรื่องที่คิดวิดิกหรือโกรธ แล้วรำพึงอุจจิก หรือดิ้นเต้นในสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น”

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงยึดถือหลักเกณฑ์ที่เคยมีมาดั้งเดิม หากทรงพระราชนิพนธ์อิทิสะฉันท์ถ่ายทอดความรู้สึกของหนุ่มสาวขณะมีความรัก ถ้าได้ตอบกันนั้นจะเห็นได้ว่า มีทั้งความรู้สึกดีในความรัก มองเห็นสรรพสิ่งสวยงามและก็หมดจดสดใสไปทั้งสิ้น อิทิสะฉันท์ที่คัดมานี้ไพเราะทั้งรสคำและรสความ มีสุนทรียรสในทางวรรณศิลป์โดยสมบูรณ์

ทวีป วรดิถ

9 พฤศจิกายน 2540

* ระหว่างคำว่า “มี” กับคำว่า “เสร์รา” ขาดคำลหุ (เสียงเบา) ไปคำหนึ่ง ได้ตรวจสอบกับหนังสือมัทนะพาธา ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี (พ.ศ. 2519) กับฉบับที่องค์การค้าคุรุสภาพิมพ์จำหน่าย (พ.ศ. 2525) มีข้อความตามที่คัดมาตรงกัน จึงคงไว้ดังเดิม”

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงเป็นราชโอรส ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2424 เสด็จทรงไปศึกษาในต่างประเทศ เมื่อพระชันษาได้ 14 พรรษา เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติในปี พ.ศ. 2453 ทรงเชี่ยวชาญในทางอักษรศาสตร์ ทรงพระราชนิพนธ์ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน บทละครพูด บทละครร่ำ ละครร้อง บทความ สารคดี รวมทั้งงานแปล ไว้หลายร้อยเรื่อง โดยใช้พระนามแฝง เช่น ศรีอยุธยา, รามจิตติ, อัศวพาหุ, ฯลฯ งานเด่น ๆ มีอาทิ พระนลคำหลวง, เวณิสวานิต, โคลงสุภาภิต, บทละครเรื่องพระร่วง เสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 2468 พระชนพรรษาได้ 44 พรรษา

โคลงกลอน ของครูเทพ

พิมพ์ครั้งแรก 2485 พิมพ์ครั้งล่าสุด 2515

โดยองค์การคุรุสภาเป็นหนังสือที่ออกเกิดปีรวม 3 เล่ม

ครูเทพ

(พ.ศ. 2419 - 2486)

ครูเทพ เป็นนามแฝงของนายสนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา หรือเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ในสมัยราชาธิปไตย โคลงกลอนที่ทุกคนจำได้ โดยอาจไม่รู้ชื่อผู้แต่ง คือ "บทเพลงกราวกีฬา" (พ.ศ.2477) ซึ่งเริ่มต้นด้วย

"พวกเรานักกีฬา ใจกล้าหาญ
เชี่ยวชาญชิงชัย ไม่ย่อ
คราวชนะรุกใหญ่ ไม่รีรอ
คราวแพ้ก็ไม่ท้อถอยพินทุ"

ครูเทพมีชื่อเสียงในฐานะนักการศึกษา ท่านเป็นนักเรียนอังกฤษรุ่นเดียวกับน.ม.ส. (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์), แม่วัน(ผู้แปลเรื่องความพยายา) ท่านเป็นผู้ที่ดั่งนิตยสาร"ลักขิตา" และ นิตยสารทางการศึกษาที่มีชื่อเสียงมาก คือ "วิทยาคาร" เป็นผู้เขียนแบบเรียนธรรมจริยา เป็นผู้ค้นคิดให้ออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา เพื่อให้เด็กไทยได้เรียนหนังสือกันทุกคน เป็นผู้สนับสนุนผลักดันให้มีการตั้งมหาวิทยาลัยแห่งแรก คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยที่คนรุ่นหลังไม่ค่อยรู้ และไม่ได้ให้เกียรติท่านเท่าที่ควร เคยเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ (ชื่อเดิมของกระทรวงศึกษาธิการ ในสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงต้นรัชกาลที่ 7) งานด้านการประพันธ์ของท่านนอกจากคำราเรียนแล้ว ก็ยังมีความเรียง, เรื่องสั้น, บทละคร และโคลงกลอน เรื่องสั้นที่มีชื่อเสียง ซึ่งเคยนำไปใช้เป็นหนังสืออ่านประกอบในโรงเรียนในสมัยหนึ่ง คือเรื่อง "คุณย่าเพ็ง"

โคลงกลอนครูเทพ ที่นำมารวมเล่ม ส่วนใหญ่เขียนขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2471-2484 ท่านเขียนทั้ง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน รวมทั้งร้อย ส่วนใหญ่จะเป็น กลอนมากกว่าประเภทอื่น งานร้อยกรองของท่านมีหลากหลาย มีทั้งที่เป็นการแสดงทัศนะของท่านในเรื่องการศึกษา, เรื่องเศรษฐกิจ, สังคม การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาประเทศ, เหตุการณ์บ้านเมืองทั้งของต่างประเทศและของไทย, โคลงกลอนที่เป็นคติคำสอน, โคลงกลอนสวดอิติปิโสพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่นิยมเขียนกันในสมัยก่อนในวาระสำคัญต่าง ๆ โคลงกลอนของท่านหลายชิ้น มีลักษณะเป็นบทความแสดงทัศนะ เพียงแต่ท่านเขียนออกมาเป็นร้อยกรอง แต่ก็มีหลายชิ้นเป็นร้อยกรองที่มีความงดงาม

ทางวรรณศิลป์ และมีเนื้อหาสาระที่สะท้อน ปรัชญาชีวิต สะท้อนสังคมในยุคนั้น ความที่ท่านเป็นครู ทำให้ท่านชอบทำเชิงอรรถ อธิบายความหมายในโคลงกลอนของท่าน เป็นเชิงให้ความรู้แก่ประชาชนด้วย

งานเด่น ๆ มีอาทิ "ประชาสามัญของเรา" (21 ธ.ค. 2472) ที่ท่านนำทำนองเพลงชาวบ้าน คือลำนำพวงมาลัย - ลำนำนกกกระทุง มาใช้อย่างได้จังหวะจะโคนและงดงาม กลอนชิ้นนี้ กล่าวถึงชีวิตของชาวนาชาวไร่ ซึ่งเคยใช้ชีวิตตามสบายแบบทำงานบ้างพักผ่อนในช่วงเทศกาลบ้าง ไม่ได้ห่วงเรื่องเวลาหรือการทำงานเพื่อเงิน แต่วิถีชีวิตเช่นนี้กำลังเปลี่ยนไป เพราะ

"เจ้าพวงมาลัยเอ๋ย

เจ้าเกิดทรมทวาย	เพราะเจ๊กแขกเข้ามาล่อ
ทั้งเครื่องกินเครื่องใช้	เจ้าทนไม่ไหวจริงหนอ
แม้แต่ข้าวก็	มีโรงรับจ้างสีเอ๋ย"

ชาวนาชาวไร่ เริ่มเปลี่ยนไปเป็นลูกจ้างโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งท่านมองเห็นว่า ไม่ได้มีความเป็นอิสระ เหมือนนกสิกรีกต่อไป

"เจ้ากรรมกรเอ๋ย

อยู่ในนาคร	หรือป่าดอนชนบท
เวลาเป็นของเขา	ไม่ใช่ของเจ้าทั้งหมด
ขาดเงินทองก็ต้องอด	ทุกสิ่งกำหนดค่าเอ๋ย"

นี่คือข้อสังเกตต่อการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจแบบทุนนิยมยุคแรก ๆ และรุนแรงมากขึ้นในหลายสิบปีต่อมา ครูเทพเอง แม้ท่านจะได้รับการศึกษาจากประเทศอังกฤษ และสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจให้ทันสมัยอยู่มาก ดังจะเห็นได้ในความเรียงและโคลงกลอนเรื่องเศรษฐกิจหลายชิ้น แต่ความเป็นกวีของท่าน ก็ยังทำให้ท่านเขียนถึงสังคมชนบทเกษตรแบบดั้งเดิมด้วยความห่วงหาอาลัย ต่อการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้น

กลอนอีกชิ้นหนึ่งที่สะท้อนทัศนะที่มองสังคมอย่างที่เป็นจริง และรักความเป็นธรรมของท่าน คือ "เกร็ดเรื่องภาษี" (19 พ.ค. 2472) ท่านวิจารณ์ว่าการเก็บภาษีรัฐูปการคนละ 6 บาทนั้น เป็นภาระหนักสำหรับคนจนมาก นอกจากนี้ชาวนาก็ยังต้องเสียค่านา และถูกพ่อค้าโรงสีกดราคาอีก

" พวกเราทั้งหลาย	ยังต้องเสียค่านา
จึงไม่มั่งมี	ปีนปีมากกว่า
หาให้พ่อค้า	สาแก่ใจเอ๋ย

โรงสีทั้งหมด	เขาคดราคา
พวกเกษาวนา	ต่อมากก็ไม่ให้
กดทั้งขึ้นทั้งล่อง	ได้คล่องเมื่อไร
แกอย่าเจ็บใจ	ลูกค้าเลยเฮย."

ความคิดของท่านคือ อยากให้มีการปฏิรูปการเก็บภาษีให้เป็นธรรม คือเก็บจากคนรวย โดยเฉพาะพ่อค้าให้มากกว่าที่ทำอยู่ในสมัยนั้น เพื่อที่จะได้มีเงินไปพัฒนาประเทศมากขึ้น

สำหรับทัศนะของท่านเกี่ยวกับพ่อค้าคนจีนนั้น ท่านมีทั้งส่วนที่วิพากษ์วิจารณ์และชื่นชมในความขยันขันแข็ง ความเป็นนักประกอบการ แม้ท่านจะมีความคิดแบบชาตินิยม เป็นความคิดกระแสหลัก ที่นำโดยพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในสมัยนั้น แต่ครูเทพก็มีทัศนะที่เสรีมากกว่า ท่านเห็นว่าคนไทยน่าจะเรียนรู้จากคนจีน การที่หึงไทยแต่งงานกับคนจีน จะช่วยให้เกิดคนไทยรุ่นใหม่ที่จะช่วยพัฒนาประเทศได้ ท่านถึงกับวิจารณ์ว่า การที่คนจีนอพยพรุ่นหลังเริ่มนำเข้าผู้หึงจีนเข้ามาแต่งงานด้วย จะทำให้กระบวนการสร้างคนไทย "พันธุ์ใหม่" หยุดชะงักไปนั้น จึงเป็นทัศนะที่แปลกไปจากคนอื่น ๆ อย่างน่าสนใจ

กลอนชื่อ "เป็นตัวเรดิกว่า" (ต.ค. 2473) สะท้อนทัศนะการมองคนไทยสมัยนั้นอย่างวิพากษ์วิจารณ์ ว่า ชอบเลียนแบบหรืออยากรวยเร็ว โดยไม่มีความมานะพยายาม ไม่ดูธรรมชาติของตนเอง

"ลุยฉวยเฮย	
ไม่เคยเป็นบ่าว	เฝ้าอยากจะเป็นนาย
ไม่เป็นลูกจ้าง	จะเป็นนายห้างง่าย
กิจการทั้งหลาย	เจ้าจะตรัสรู้
ฝืนธรรมชาติ	แม้สามารถก็ยากอยู่
ที่ไหนจะสู้	ตามธรรมชาติเฮย.

โคลงกลอนหลายชิ้นของท่าน เน้นการให้การศึกษาแก่คนไทยให้รู้จักเลี้ยงลูกให้ถูกอนามัย อบรมลูกโดยไม่ใช้วิธีเขียนตี, ให้มีความยุติธรรม มีน้ำใจนักกีฬา (FAIR PLAY) นิสิตมหาวิทยาลัยจะต้องรู้จักศึกษาด้วยตนเอง ซึ่งสะท้อนทัศนะเสรีนิยม มากกว่าทัศนะแบบศักดินานิยม นับเป็นแนวคิดกระแสหลักในสมัยนั้น แม้ว่าท่านจะเป็นลูกขุนนาง และตัวท่านก็เป็นขุนนางในสมัยราชาธิปไตยก็ตาม แต่ท่านก็ยอมรับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้อย่างไม่

ลำบากใจมากนัก ทางผู้ก่อการ 2475 ก็ดูจะยอมรับท่านอยู่มาก ท่านเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรก และเป็นประธานคณะกรรมการวางแผนโครงการการศึกษา ในปี พ.ศ. 2475 ด้วย

กลอนสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เด่น ๆ มีอาทิ "กระดุกสันหลัง" (เม.ย. 2477)

"ข้าแต่สุเจ้าชวนา	ข้าขอนุชา
ว่าสุเลิศมนุษย์สุดแสง	
รูปร่างกำยำดำแดง	เจ้าเป็นหัวแรง
กระดุกสันหลังรัฐเรา	
-----	-----
ไอ้สุผู้ร่ำการศึกษา	อดทนนักหนา
โทษใดไปโทษโทษกรรม	
สุไม่มากปากมากคำ	สุเป็นคนทำ
ได้เท่าไรทำไป	
ขาดแคลนแสนเชื่องเป็นโจน	สุเจ้าอยู่ได้
ด้วยดวงหน้ายิ้มพริ้มพราย	
อัมประโยชน์โปรดคนทั้งหลาย	เอื้อมกายใจสบาย
พอเพื่อนยากแห่งสยาม	
เป็นโจนอย่างไรก็ตาม	เจ้ายอมพยายาม
เป็นผู้คู่ควรบูชา "	

กลอนชื่อ "แม่ผมดำยังแรขอบน้ำเงิน" (15 ม.ค. 2477) เป็นกลอนเชิงปรัชญาชีวิต ที่ปลูกปลอบให้กำลังใจคนที่เด่นอีกชั้นหนึ่ง

" อนิจจาผมดำล้ำดำแน่แท้	อดส่ำที่แรขอบน้ำเงินพลัดพลินได้
อันคนเราถึงเศร้าโศกเพียงไร	ก็เบาใจเมื่อเขารู้เท่าทุกข์
พอเล็งเห็นโลกธรรมนำข้อนี้	ค่อยใจดียิ้มออกบอกสนุก
สติคืนเข้าแหล่งแห่งประมุข	แลเห็นสุขและทุกข์เทียมคู่กัน
ทุกข์คือร้อนดอนทุกข์เหลือสุขเย็น	ของเห็นเห็นไม่ยากพอบากัน
เมมก่อนนี้จึงมีคุณอนันต์	ไม่เช่นนั้นมรณภัยได้พบแล้ว "

กล่าวโดยรวมแล้ว โคลงกลอนของครูเทพ เป็นหนังสือที่น่าสนใจทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ สังคม, ประวัติศาสตร์วรรณกรรม และในแง่วรรณศิลป์โดยตัวของมันเอง

ส. ธรรมยศ เคยยกย่องว่าท่าน เป็นกวีนักปรัชญาที่เด่นคนหนึ่งของไทย โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เคยจัดตั้งทีมสำรวจ และประเมินงานของครูเทพ ในช่วงปี 2518 โดยมี

อาจารย์ชลธิรา สัตยวัฒน์ เป็นบรรณาธิการ มีนักวิชาการเขียนวิเคราะห์งานของครูเทพในแง่ต่าง ๆ หลายท่าน (จุลลธิรา สัตยวัฒน์ บก. **ครูเทพ** พิมพ์ครั้งที่ 3 ไทยวัฒนาพานิช, 2535) งานโคลงกลอนของครูเทพอาจจะอ่านยากบ้างสำหรับคนรุ่นปัจจุบัน แต่ถ้ารู้จักเลือกอ่านก็จะได้ประโยชน์ไม่น้อย งานอื่น ๆ ของครูเทพที่น่าอ่าน คือ เรื่องสั้นบางเรื่อง ส่วนความเรียงของท่านนั้นอิงอยู่กับยุคสมัยค่อนข้างมาก เหมาะสำหรับผู้สนใจศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และการบริหารการศึกษาของไทยมากกว่าผู้อ่านทั่วไป

วิทยากร เชียงกูล

บทละครเรื่องพระลอ

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2496

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

(พ.ศ.2404-2474)

เรื่องราวความรักอมตะของชายหนึ่งหญิงสอง คือ พระลอ พระเพื่อน พระแพง เป็นเรื่องรักโศกสลดของพระลอรูปงาม พ่อขุนแห่งเมืองแมนสรวง เดินทางไปหมาย สมภิรมย์รัก กับพระเพื่อนพระแพง สองอ่อนไ้ แห่งเมืองสรอง เมืองแมนสรวงและเมืองสรองนั้นเป็นศัตรูกันมาช้านาน ด้วยเหตุที่เจ้าพ่อของพระลอครั้งหนึ่งเคยยกทัพประชิดเมืองสรอง และสังหารกษัตริย์เมืองสรอง ความแค้นของพระเจ้าทำให้ความรักของพระลอ พระเพื่อน พระแพง กลายเป็นรักอันทรนาคสามเขาวงกตดุจถ้ำเขาวงกตอันยุ่งยากสืบเนื่องกันสู่กับทหารของพระเจ้าซึ่งหมายสังหารพระลอและยืนตายในลักษณะการอันสง่างามราวภาพประติมากรรม

พระลอฉบับแรกเริ่มเดิมทีนั้น แต่งเป็นกลอน ชื่อ กลอนพระลอ มีผู้สันนิษฐานไว้ว่า กลอนพระลอแต่งโดยพระมหาราชครู กวีเอกแห่งราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่นักวรรณคดีรุ่นหลังถ้าศึกษาวิจารณ์ว่าน่าจะอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ได้มีการศึกษาค้นคว้ารวบรวมหลักฐานทางวรรณคดี จนพอจะพิสูจน์ได้ว่ากลอนพระลอ นำเค้าเรื่องเล่ามาจากท้องถิ่นภาคเหนือ เข้าใจกันว่าเป็นเรื่องจริง มีหลักฐานจากพงศาวดารกล่าวถึงแสนลอ ซึ่งเข้าใจกันว่าจะเป็นพระลอ ซึ่งตกสมัยเดียวกับท้าวสูง จึงได้มีผู้สันนิษฐานต่อไปว่าเรื่องราวของพระลอคงเกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ.1616-1693 ฉันทิษย์กระแสนั้นแสดงข้อมูลไว้โดยละเอียดในหนังสือ เล่าเรื่องกลอนพระลอ เพื่อชี้ให้เห็นเบาะแสว่าแท้จริงแล้ว เมืองสรองคือบริเวณตอนเหนือของอำเภอร้องกวาง จ.แพร่ ส่วนสำหรับแมนสรวง คงจะได้แก่พื้นที่เขตอำเภอแจ้ห่ม จ.ลำปาง

กลอนพระลอได้รับการยอมรับว่าเป็นเพชรน้ำหนึ่งในวรรณคดี วรรณคดีสโมสรยกย่องให้เป็นยอดวรรณคดีประเภทกลอน เนื้อหาของเรื่องผสมอารมณ์รัก อารมณ์โศก อารมณ์แค้น ถ้าจัดว่าเป็นนิยายท้องถิ่นก็ถือเป็นเรื่องที่ แต่งได้สนุกมาก รสชาติของเรื่องเข้มข้น และล้นแต่พิศพาไปด้วยอารมณ์แห่งความเป็นปुरुष กิเลสวิสัย และสุดท้ายก็จบลงที่กฎแห่งกรรม ส่วนสำนวนโวหารของกลอนนั้นเป็นเอก ถือเป็นหนึ่งในสามกลอนเอกของอยุธยาคือกลอนขุนพ่าย กลอนพระลอ และ กลอนโองการแข่งน้ำ

ข้อถกเถียงที่ยังหาข้อยุติไม่ได้เกี่ยวกับกลอนพระลอเห็นจะได้แก่ สัมพันธ์รักอันอัศจรรย์ระหว่างหนึ่งชายสองหญิง รวมทั้งบทอศรย์อันพิสดารล้นพินันได้นำไปสู่ข้อถกเถียงที่ฝ่ายหนึ่งเห็นว่า กลอนพระลอเป็นหนังสือ โป้ ของราชสำนัก ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งมองเห็นเป็นความงามทาง

วรรณคดี และมีบ้างที่สนใจมรดกความงามและกลวิธีแต่งลิลิตพระลอ โดยที่เห็นว่าเรื่อง โป้ หรือ ไม่นั่นอาจไม่ใช่สาระสำคัญ

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นยุคที่สังคมไทยปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมตะวันตกครั้งใหญ่ครั้งหนึ่ง วงการละครของไทยก็มีการปรับตัวครั้งสำคัญ มีละครแบบใหม่ที่เกิดจากการปรับปรุงแก้ไขแนวทางการละครอย่างดึกดำบรรพ์ รวมทั้งประยุกต์แบบอย่างของต่างประเทศเข้ามาด้วย กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงมีวิกละครเรียกว่า ละครกรมพระ ปรีดาถัย ซึ่งนิยมดัดแปลงมาจากรูปแบบของการแสดงละครนอกอีกทีหนึ่ง ถือกันว่าทรงเป็นผู้ให้กำเนิดละครร้องโดยดัดแปลงมาจากละครตะวันตก ละครร้องแบบ ปรีดาถัย นี่เป็นละครร้องและรำสลับกับพูด และเปลี่ยนฉากไปตามท้องเรื่อง ละครปรีดาถัยได้รับความนิยมมาก เช่น สาวเครือฟ้า และ สี่ป้อมินทร์ เป็นต้น บทละครเรื่องพระลอ นี่ก็เป็นบทละครที่คนนิยมกันมากอีกเรื่องหนึ่งจนกลายเป็นที่รู้จักกันกว้างขวาง เรียกชื่อตามที่ทรงเรียกว่า ละครพันทาง อนึ่งนอกจากจะนิยมดูละครกันแล้ว ประชาชนในสมัยดังกล่าวยังนิยมซื้อบทละครมาอ่านด้วย ถึงกับมีโรงพิมพ์จัดพิมพ์เป็นล่ำเป็นสันและเขียนแจ้งความไว้ในปกหลังว่า เล่มละสลึงถึงรู้ท่านผู้ซื้อ ร้านหนังสือหน้าวัดเกาะเพราะหนักหนา

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้นำเอาลิลิตพระลอมาเล่าใหม่ในรูปของบทละคร เพื่อสนองรสนิยมบันเทิงของผู้คนในสมัยนั้น ม.จ.หญิงพรพิมลพรรณ รัชนี ทรงนิพนธ์คำนำอธิบายบทละครเรื่องพระลอไว้ในคราวพิมพ์แจกงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมผัน วรวรรณ ณ อุทยาน เมื่อ พ.ศ.2496 ว่า

“บทละครเรื่องพระลอ นี้ เป็นพระนิพนธ์ของละครเรื่องแรก
ในจำนวนบทละครหลายสิบเรื่องของเสด็จพ่อ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
ชั้น 4 กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เมื่อประมาณ 45 ปีมาแล้ว ท่าน
ทรงถอดจากลิลิตพระลอมาเป็นบทสำหรับเล่นละคร เป็นที่ทราบกัน
ทั่วไปแล้วว่าลิลิตพระลอเป็นกวีนิพนธ์ชิ้นหนึ่งในวรรณคดีของเรา
เสด็จพ่อจึงทรงระวิงหนักหนาในการรักษาเนื้อเรื่องแต่ถ้อยคำในลิลิต
ไว้มากที่สุดที่จะทำได้ บทร้องตอนสำคัญๆ เช่น ตอนพระชนนีของ
พระลอประทานโอวาทแก่พระลอ เมื่อพระลอจะเดินทางไปหาพระ
เพื่อนพระแพงที่เมืองสรอง ตอนพระลอเสี่ยงน้ำที่แม่น้ำกาหลง
ตอนปู่เจ้าเรียกไก่อมาแล้วปล่อยผีเข้าสิงไก่อ สั่งให้ไก่อไปล่อพระลอมา
เมืองสรอง ตอนพระลอชมดวง ตอนต่อสู้ และตอนที่พระชนนีรำพัน
ต่อหน้าศพพระเพื่อนพระแพง เหล่านี้ก็ทรงนำร้ายและโคลงในลิลิต
พระลอมาโดยมาก” (คำนำ)

ในด้านของการดัดแปลงกลิตมาเป็นบทละคร ถือได้ว่าบทละครเรื่องพระลอเป็นละครที่สนุกมากเรื่องหนึ่ง ใช้บทร้องผสมผสานกับบทเจรจา สลับกับบทประพันธ์เป็นช่วงๆ บทร้องนั้นทรงแต่งขึ้นอย่างประณีต ได้อารมณ์ ถ้อยคำไพเราะ กะทัดรัด เพื่อใช้เป็นบทร้องในการแสดงบทเวทีทำให้ไม่ขัดเขิน ภาษาแต่ละตอนสอดคล้องกับอารมณ์ของเหตุการณ์เป็นอย่างดี สมกับที่ยกข่องกันว่าทรงเป็นเจ้านายที่มีความรอบรู้ทางอักษรศาสตร์อย่างยอดเยี่ยม

อย่างเช่นบทหนึ่งในฉากเจ้าป่าแต่งทัพผี ต้องการความรู้สึกเกี่ยวกับอำนาจ ขณะเดียวกันต้องแทรกความขบขันตามแบบฉบับของละคร ทรงนิพนธ์ไว้เป็นสำนวนว่า

“ผองพลผีภูตปีศาจ ล้วนร้ายกาจสาหัส มาแออัดฟังพระป่า
กำยำคุดน่าสยดเสวย บ้างสำแดงฤทธิ์เดช อาเพศพิกลกายฤทธิ์ แกล้ง
นฤมิตให้น่ากลัว ขนหัวพองขมอมมีน ตัวขุนขึ้นชี้ข้าง บ้างชี้เสื้อชี้
สิงห์ บ้างชี้หมี่ชี้หมู บ้างชี้งูชี้ลา ชี้เขียงผาชี้แรด (ผีเข้าไปชี้สัตว์ตาม
บท) แผลร้องก้องกระหึ่มบน บ้างแปลงตนหลายหลาก แปรเป็นกา
ภาษาเป็นหัวกาหัวแร้ง แปลงเป็นหัวควายหัวช้าง เป็นหัวกลางหัวนก
สูง หัวนกตึกหัววัว (ผีแปลงตนชี้สัตว์ออกมาตามบท) ตัวต่างกัน
พันธุ์ คะคึกกระวือวูธ เครื่องจะยุทธขย้ง.... (หน้า 36)

สำนวนกวีของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์นั้น ไพเราะเพียงใดก็เป็นที่ยืนยันอยู่ในหมู่กวี
ท่านจันทร์จิรายุ รัชนีถึงกับทรงกล่าวไว้ว่า การอ่านกวีนิพนธ์ต้องออกเสียงด้วยจึงจะสมบูรณ์ ยิ่ง
ของกรมพระนราฯ ถ้าเพียงดูด้วยตาตามอักษร บางทีจะพลอยเห็นไปว่า ทรงใช้คำไม่มีคำแปลใน
พจนานุกรมเข้ามาดังหลายคำ หากลองอ่านออกเสียงแล้วจึงจะประจักษ์ความไพเราะ ดังตัวอย่าง
บทร้องกล่าววางแผนใหญ่ ณ แม่น้ำกาหลง บนนี้

“น้ำกาหลงใสไหลคลั่งคะคว้งคว้าง แลอ้างว้างหวิวหวน
กำสรวลแสน คำนึงความขมขากจากเมืองแมน ตกมาอยู่ค้ำวแดน
อรัญญา (หน้า 82)

และในบทร้องกล่าวแซ่ ตามไก่อู้เจ้า บทนี้

“ปู่กระสันถึงไก่อู่ในไพรพฤษย์ ปู่รำลึกถึงไก่อู้ก็มา (ไก่อู้
ออก) บรู๊ก็คณากี่หมู่ ปู่เลือกไก่อู้ดงาม ทรงทรมวยทรมแรง สร้อย
แสงแดงพระพาย ขนเขียวลายระยับ ปีกสลับเบญจรงค์ เลื่อมลายยง
หงสบาท ขอบดาชาดพระพริ้ง สิงคลังหงอนพรายพรรณ ขานขัน
เสียงเอาใจ เคื่อยหงอนใสสีล้ำของ สองเท้าเทียมนพมาศ ป่านฉลุชาด
ทราง ปู่ก็ใช้ผดุงแกไก่อู้ (ผีเป็นเพลิงพลุ่งขึ้นมาลงไก่อู้) ไก่อู้แก้วไก่อู้รับมิ

กลัว ชุกผกหัวองอาจ ผาดผันตีปีกป้อง ร้องเรี่ยเฉื่อยฉลาดาน (รวไก่อ
สามัญหนีเข้าโรง ไก่อที่ผิงเกล้ากับผิงหายไปข้างโรง กลายเป็นไก่อ
นฤมิตออกมา) เสี่ยงขันขานแจ้วแจ้ว ปู่สั่งแล้วทุกประการบ่มินาน
ผาดโผนผยอง โลดล้าพองคะนองบึง มุ่งถันถึงพระเรืองลอ ยกกอ
ขันขานร้อง ตีปีกป้องผาดผัน ขันเอื้อยเจื้อยไจ้ไจ้ แล้วใช้ปีกไจ้หาง
โหมสำอองสำอาด กรีดปีกวาดเวียดเข้า คอยล่อพระลอเจ้า จักต้อง
ดำเนิน แลนา" (หน้า 91,92)

ผู้ที่เคยฟังเพลงร้องลำลาวครวญบทต่อไปนี้ก็คงจะจำได้ดีว่าเป็นบทเพลงกินใจที่ไม่เคย
เสื่อมคลายนิยมเลย ซึ่งก็ตัดตอนไปจากบทครวญถึงพระมารดาของพระลอ ขณะอยู่ในแดนป่าบาย
หน้าสู่เมืองสรองดังนี้

"โอ้พระชนนีศรีแมนสรวง จะโศกทรวงเสียวรู้สึกรำลึกถึง ไหนทุกข์ถึงปีตรึงค์ทรงรำพึง
ไหนโศกซึ่งถึงภูหทัย ร้อยชู้ฤๅทำเนื่อเมียคน เมียร้อยคนฤๅเท่าพระแม่ได้ พระแม่อยู่เยือก
เย็นไม่เห็นใคร ฤๅกลับไปสู่นครก่อนจะดี (หน้า 83)

ในตอนจบของบทละครเรื่องพระลอนี้ สามเษวกษัตริย์ขึ้นเคียงกันผู้กับทหารของพระเจ้า
ยออย่างองอาจ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงคิดแปลงมาจากสำนวนลิลิตเดิมบางส่วน แต่ยังคง
ความไพเราะสง่างามยิ่งดังนี้

"ไถ่ฟอนพันผันแทง แวงวัดตัดหัวฆ่า คุมหิมาทั้งสาม งาม
เงื่อนพญาราชสีห์ กรกระวีรวารูของอาจ เอิบอำนาจบมิยัน ยัมแย้ม
หยันบมิย่อ ครัสจ้อลื้อเล่นพลาง กางกรร่อนรารบ รื่นรมย์พิภพลำทับ
เขาก็จับกันเข้ารบรอบ ตามหมอบเหมือนแมลงเม่า บินโผเข้าหาไฟ
เขาอยู่ไกลบมิกล้า สร้าโหมยิงสามกษัตริย์ ธกัเอาดาบปิดป้องพระ
กาย เขาระดมหลายเหลือป้อม จึงป็นต้องพระลอราช สองสุรนาฏบมิ
พรั่น หันเอาองค์อกรับปืน ยืนประคององค์พระจอมราช เขาก็เร่ง
สาครสุรพิณ ดิดสามกษัตริย์สะพรั่ง พระโลหิตหลั่งนองลง สามอร
องค์อิง กันผันพระพักตร์ต่อศัตรู พิศดุจจนมฤตกร นำสยของจิตเสียใจ
ยืนพระองค์พระลอธสน์อยู่ทะท้าว พระองค์พระน้องสาวธสะคั่งอยู่
ระวีระวีว นากลัวน่าสังเวช พระนัยน์เนตรธก็กลับ หับพระอรโอบฐ์
แสลัม เสมือนหนึ่งจะแย้มสรวลสกันคิด สิ้นพระชีวิตพร้อมกัน ยืนอยู่
ฉันบมิวาย เพยอพระยศปรากฏด้วย ท่านแกลัวกลางณรงค์ บารนี้"
(หน้า 151, 152)

รสนาที่เปลี่ยนไปของลิลิตพระลอ ในบทละครเรื่องพระลอนี้ เห็นจะได้แก่บทเจรจา และการสอดแทรกบทตลก รวมทั้งบทร้องที่เสียดสีและขบขันต่างๆ ซึ่งย่อมมีผลให้วรรณคดีที่คลาสสิก กลายเป็นวรรณคดี คลาด มากขึ้นในบางด้าน แต่นี่เองก็คือลักษณะพิเศษของวรรณคดีที่เป็นบทละคร เพราะบทละครต้องการสื่อสารกับชาวบ้าน ซึ่งเห็นว่าทสนุกสนานเป็นส่วนจำเป็นของละครไทย ส่วนประเด็นที่ตั้งไว้ก่อนข้างต้นเรื่อง โป่ หรือไม่โป่นั้นเป็นอันคงไปสำหรับบทละครเรื่องพระลอ เพราะเหตุว่ากรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงตัดตอนที่กล่าวนั้นออกจนหมด ในตอนที่พระลอพบพระเพื่อนพระแพงในสวนนั้น ทรงสรุปลงสั้นๆ ได้ใจความยังคงงามและไม่ไปเสียความว่า

“พระลอสร่วมสอดกอดสองสาว ปรีดีราชมวยสวรรค์
บันเทิงจิต สามสุขเกษม สามแฮ่มสรวล ง่วนเชยชิด สามระรื่น สาม
ชื่นชีวิต สมหวังดังหมายเออ”

“สามกษัตริย์ สามกษัตริย์สุดสวาท สองสาวรักแสน รักแม่
นพระลอราช สามสมมาดช่วยชวนชม สามสุดเสน่หา ปรีดาภิรมย์ ชื่น
จิตสนิทสนม สามเป็นบรมสุขแสนเออ”

“เสียงใจเจ้ที่สุด แสนมมนุษย์ปานไฉน บปุ่นใจพระลอราช ชื่น
แก้มแนมถัน รับขวัญสองนาง เพิ่มพิศواسเหมือนชีวี สาวสอง
อ่อนให้ ปลื้มฤทัยแสนทวี หลงเสน่ห้ประเวณี อยู่ในที่ไสยาเออ”
(หน้า 124-125)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (พ.ศ. 2404-2474) ทรงเป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นกวี และนักประพันธ์ที่มีชื่อเสียงจากงานพระนิพนธ์หลายชิ้นของท่านที่รู้จักกันได้แก่ บทละครพูดเรื่อง สร้อยคอที่หาย ที่เคยได้บรรจุอยู่ในหนังสือเรียนวิชาภาษาไทยเมื่อหลายสิบปีก่อน บทละครเรื่อง สาวเครือฟ้า ซึ่งได้สร้างตัวละครให้กลายเป็นคนที่เหมือนกับมีตัวจริงขึ้นมา 2 คน คือ ร้อยตรีพร้อม และ สาวเครือฟ้า นอกจากนี้ยังมีงานพระนิพนธ์สำคัญคือ จดหมายเหตุลาลูแบร์ ที่แปลมาจากฉบับภาษาอังกฤษ ดำเนินพระแท่นมัจฉาอาสน์รูไบยาด และนราภุโรวาท เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้ทรงใช้นามปากกา “ประเสริฐอักษร” นิพนธ์เรื่องสั้นไว้อีกด้วย

ขอบฟ้าขลิบทอง

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2499 โดยสำนักพิมพ์ดวงกมล

อุษะณี

(พ.ศ.2462-)

ถ้ากล่าวถึงกวี “ยุค 2500” มักจะเป็นที่รู้จักกันอยู่ว่า เป็นยุคทองของกวีแนวต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมในสังคม หรือต่อต้านอำนาจเผด็จการ คิดไปก็น่าแปลกใจที่ดูเหมือนมีกวีขึ้นครู่ พร้อมใจกันมา เกิดร่วมยุคร่วมสมัยกันหลายคนอย่างเช่น จิตร ภูมิศักดิ์ นายผี (อัศนีษ์ พลจันทร์) ทวีปวร (ทวีปวรดิศ) เป็นต้น การเกิดขึ้นมาของกวีแนว “เพื่อชีวิต” ในยุคนั้น มีบทบาทโดดเด่นต่อวงการวรรณกรรมยุคต่อๆ มา จนแทบจะลบบทบาทของงานกาพย์กลอนในแนว “พาฝัน” ลงไปหมดสิ้น

แต่ไม่มีใครอาจยกเว้นไม่กล่าวถึง ‘อุษะณี’ ผู้ซึ่งเราไม่อาจจัดประเภทลงไปว่า เธอเป็นกวีประชาชน หรือกวีฝ่ายซ้าย ด้วยเหตุผลสำคัญก็คือแนวโน้มของกวีเพื่อชีวิตยุค 2500 พุ่งเป้าหมายชัดเจนไปที่การเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองหรือสังคมเป็นสำคัญ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งบทกวีของยุคนั้นเป็นกวีการเมืองโดยสาระแต่ไม่ใช่สำหรับอุษะณี

แม้ว่าอุษะณีจะพินิจสังคมการเมืองด้วยความเอาใจใส่ และเธอก็เป็นอีกคนหนึ่งารู้สึกไม่พึงพอใจต่อสภาพสังคมที่ไร้ความเป็นธรรม และผลงานของเธอเกือบครึ่งหนึ่งก็เป็นกวีวิจารณ์สังคมและการเมือง แต่อุษะณีมีสิ่งที่เธอสนใจละเอียดไปกว่านั้นอีก คือ ทุกๆ ชีวิต ทุกๆ ผู้คนที่มีชีวิตมีลมหายใจอยู่ภายใต้วันเวลาอันอัปลักขณ์นี้

อุษะณี เริ่มบทกวียุคแรกๆ ของเธอ ด้วยการสนใจสิ่งเล็กๆ บางสิ่ง เธอเริ่มต้นเขียนว่า

สวนฉันทรรปลูกแด่มะลิ ยามผลิดอกบานหวานชื่น

เพลิดาพาฝันวันคืน ไม้อื่นไม่ปองต้องชม

ขาวสววยรวกกลิ่นไกลไกลยากไร้ยังได้แซมผม

ไร้หนามหยาบใจให้ระทม นิยมชมไปไม่ลืม (2489, หน้า 14)

อุษะณี กล่าวถึงดอกมะลิดอกไม้ธรรมดาๆ (2489) ที่สวยสงบเงียบหากแต่มีเสน่ห์ลึกลับ และไม่มีพิษภัย ดังเช่นดอกไม้ซึ่งอาจดูสวย หวีอหว่า แต่มีหนามแหลมคม อุษะณีใช้คำธรรมดาๆ อธิบายดอกไม้ที่อยู่นอกสายตาของผู้คน

บทกวีชิ้นเล็กๆ นี้เองเป็นบทกวีที่สะท้อนให้เห็นวิธีคิดและวิธีที่อุษะณีพิจารณาสิ่งรอบตัว เธอซึ่งจะชัดเจนยิ่งขึ้นทุกทีในงานชิ้นต่อไป อุษะณีเอาใจใส่ชีวิตของผู้คนในสังคมรอบตัวเธอโดย

น.ม.ส. หากว่าจังหวะของกลอนแปดจะพ้องกับจังหวะของคนตรีไทยด้วยเหตุผลใดๆก็ตาม จังหวะของกลอนหกแบบอุชเชนี ก็สอดคล้องกับเพลงไทยยุคใหม่ที่คัดทอนรายละเอียดของคนตรีไทยที่คุ้นชิน ไปเสียแล้วสำหรับยุคใหม่ กลอนหกที่อุชเชนีถนัดได้เปิดโอกาสให้เห็นความหนักเบาของเสียงและแสดงอารมณ์ที่ผันแปรได้มาก ทำให้อุชเชนีและงานของเธอประทับอยู่ในใจของผู้คนหลายสมัยต่อเนื่องกันมานับแต่ ยุค 2500 ' จนถึงปัจจุบัน ก็เพราะว่าเธอเป็นตัวแทนความรู้สึกและผลประโยชน์ของชนชั้นใหม่นี้ คือชนชั้นกลางแห่งยุคยิ่งกว่าอื่น

สาระสำคัญในบทกวีของอุชเชนีที่มีอยู่เสมอตั้งแต่ต้นเสมอปลายก็คือ อุชเชนีรับรองและยืนยันถึงความรู้สึกของชนชั้นกลาง แต่ชนชั้นกลางของอุชเชนีนั้นมีลักษณะเฉพาะอยู่อย่างหนึ่งคือ เป็นชนชั้นกลางผู้เห็นคุณค่าของชนชั้นที่ต่ำกว่า เขาช่วยเหลือ และยื่นมือช่วยอยู่ด้วยกัน เธอมองเห็นคนจนผู้ซึ่งอาจก้าวขึ้นมาหรือทลายลงไปจากการเคยเป็นชนชั้นกลางมาก่อน ดังเช่นในบทนี้ เธอเขียนไว้ว่า

เพียงโค้งสะพานอันเดิม	ช่วยเสริมความหวังช่วงเวลา
แต่คนยากเข็ญเช่นเรา	มีมากมีเบาเจ้าเอ๋ย...
ด้วยใจแนบเรียงเคียงสนิท	มีมิตรจงพึงอกฟ้า
หัดอยู่ผู้โลกพาลา	จนกว่าอรุณรุ่งราง (2493 หน้า 57)

ด้วยเหตุที่ยุคหลัง 2500 มีความหมายสำหรับขบวนการต่อสู้ทางการเมือง (2493) เราต้องยอมรับว่าอุชเชนี ขณะที่บรรยายความรู้สึกของชนชั้นกลางนั้น เธอสนับสนุนหรือทุกข์ร้อนแทนผู้ที่ต่อสู้ความยุติธรรมในสังคม ดังที่เธอเคยเขียนไว้ครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2490 ว่า

กับเธอฉันกล้าก้าวไป	เพราะรวมกันไฉนไรหาญ
กับเธอชมคุกรุกราน	แหลกลาญหวานรื่นชื่นแทน
กับเธอขัดสนจนยับ	จักดับร้อนเข็ญเย็นแสน
กับเธอฉันค้นทั่วแดน	ด้วยแขนสองคู่ชูใจ
เพราะเธอใช้คนคนเดียว	จักเที่ยวดับทุกข์ใครได้
เธอคือทัพพาสภาไกร	ผู้ไฝ่เสรีชีวา (2493, หน้า 88)

แม้ว่าจะเป็นยุคมีด-มีคมิด ซึ่งมีการจับกุมคุมขังบรรดานักคิดนักเขียนผู้ต่อสู้กับอำนาจเผด็จการครั้งใหม่ อุชเชนียังเลือกยืนอยู่ที่เดิม แต่วิธีเขียนของเธอย่อมพลิกพลิ้วให้เหมาะสมแก่สถานการณ์ แม้กระนั้นก็ยังแพรวพราวไปด้วยการมอันคมคาย และมีชั้นเชิงยิ่งนัก ดังเช่นบทนี้

มีคมิด...	ดวงจิตดุจถ้ำดำเหลือ
ทางออกชอกช้ำคลุมเครือ	ไหนเหนือไหนใต้ไปรู้
เดี่ยวคลคลล่อล้อหลอก	เดี่ยวกลอกเดี่ยวกลับคืบขู่

เด็วรีนเด็วรกปรกรู

ไอ้แสงแรงเรือหล่อลิบ

รวมเข้า! เราแข็ง, แรงคม

เด็วชูเด็วชักหลักทั้ง...

สุดหยิบหรือจิ้งจิงม?

จกถ่มมือนันบรรลัย (2500, หน้า 145)

จะเห็นได้ว่า อุชเชนีเขียนบทกวีที่มีลีลาการเมืองได้ดีเยี่ยมในแบบของเธอเอง แต่น่าแปลก การชูกำปั้นของเธอก็ยังเป็นเสมือนการชูกำปั้นของผู้หญิงตัวเล็กๆ ที่ไม่มีภาพแห่งความรุนแรง เกรี้ยวกราดปนอยู่เลย และเหตุสำคัญที่กวีการเมืองของอุชเชนีไม่ล้ำสมัย เหมือนกวีการเมืองอื่นๆ คงจะเป็นเพราะอุชเชนีใช้สัญลักษณ์เกือบทั้งหมดในงานของเธอ แทนที่จะกล่าวถึงเหตุการณ์อย่างอัด ดินิยมธรรมดา ซึ่งมักจะจืดชืดลงเมื่อเวลาผ่านไป อุชเชนีมักจะถอดเหตุการณ์บนท้องถนน ในข่าว สาร ในเหตุการณ์ ออกเป็นสารานามธรรมก่อน แล้วจึงถ่ายทอดความรู้สึกของเธอผ่านเหตุการณ์ที่ เธอ 'กลั่น' และ 'กรอง' แล้วนั้น ด้วยเหตุนี้บทกวีลีลาการเมืองของเธอจึงกลายเป็นบทกวีที่มีความ เป็นสากลว่าด้วยความทุกข์และความขมขื่น อำนาจการกดขี่ และความยากไร้ ความคลั่งอำนาจ และการต่อสู้เพื่อช่วงชิงสิทธิเสรีภาพของคนยังคงมีความหมายเป็นสากลสืบมา ดังเช่นบทกวี 'เรา ขุดด้วยไค' ถือว่าเป็นบทกวีปลุกใจ แต่ไม่เคยล้ำสมัยเลยแม้ในยุคนี้

ฉันใคร่เห็นเธอก้าวไป

กลางแดดแผดลาวงมรรคา

กลางน้ำกรรชากกรากเขียว

กลางโคลนคลุกครูดุดกลื่น

ก้าวไปแม่ไฟล้นโลก

ก้าวไปแม่ไร่คนทูน

กลางไพรเกลื่อนพฤษ์ลึกหนา

กลางฟ้าปริปรวนครวญครืน

กลางเกลียวฝนกราดฟาดฝัน

กลางคืนครอบคิคมิดมุล

ก้าวไปแม่โชคดับสูญ

ก้าวไปแม่พูนคนชัง (2496, หน้า 106)

งานกวีของอุชเชนีส่วนมาก เป็นงานเปี่ยมด้วยพลัง แต่กลับมีน้ำเสียงระคนเศร้าไปด้วย พร้อมกัน และเพราะเหตุที่เข้าใจถึงความเศร้า และความหวังของผู้อื่น บทกวีของเธอจึงกินใจยิ่งนัก งานกวีของอุชเชนีมีไม่มากนัก เล่มแรกคือ 'ขอบฟ้าขลิบทอง' และต่อมาก็คือ 'ดาวผ่องนภาคืน' เล่มหลังนี้รวมเอาบทร้อยแก้วของเธอไว้จำนวนหนึ่ง นอกจากนี้ก็ยังมี 'เพียงแค่เม็ดทราย รวมบท ร้อยแก้วของเธอ' ซึ่งใช้นามว่า นิค นรารักษ์ พิมพ์โดยดวงกมล ในปีพ.ศ.2523

ฝีมือเขียนกลอนหกของอุชเชนีนั้นไม่มีอะไรจะต้องกังขา อุชเชนีเป็นคนเขียนหนังสือ ละเอียดมาก เธอวางพล็อตได้แปลกและน่าฟัง ไม่มีบทกวีใดเลยที่ตรงไปตรงมาเหมือนความเรียง จากนั้นเธอเลือกสรรคำมาใช้ได้เหมาะเจาะพอดี น่าแปลกที่ทุกๆ คำของเธอสวยงามเิบอาบไปด้วย ความรู้สึกเมตตาอย่างลึกซึ้ง ยิ่งเรียกร้องความสนใจจากผู้อ่านได้มาก

อุซเซนี่เป็นกวีผู้ร่ำรวยถ้อยคำเหลือเกิน เพราะเธอรู้จักคำศัพท์ของไทยมาอย่างหนึ่ง และเพราะเธอเข้าใจนำเอาคำมาวางไว้ในตำแหน่งที่แปลกที่ไม่เคยมีใครวางมาก่อน นี่เป็นงานของนักสร้างสรรค์ทางภาษาอย่างแท้จริง อย่างเช่นคำว่า ‘ขอบฟ้าขลิบทอง’ นี้ ทุกคนรู้ว่าเจ้าของลิขสิทธิ์คืออุซเซนี่เอง ลองพิจารณาคูตัวอย่างบทนี้ เป็นบทกวีชิ้นชมผู้หญิงคนหนึ่ง ผู้ซึ่งมีชีวิตอยู่อย่างมีความหมายเกินกว่าที่ใครจะคาดเดา

ครั้นได้รู้เธอสู้ทุกยามสาม
ไม่ครั้นคร้ามผองภัยใจผยอง
พาเรือพลั่วลั่วลัดดัดลำคลอง
ตามลำพังกับน้องเพียงสองคน

ต้องแจวสวนทวนกระแสที่แผ่เขี้ยว
สุดแรงเรียวไหลล้าไขว่คว้าผล
ถ้าไรเพียงไม่กี่อัฐกัณฑ์พัน
ประสาจนสุจริตไม่คิดกลัว

อีกนั่นแหละดวงใจสมัยนั้น
สมองฉั่นคั่นโงโงเต็มหัว
คล้ายสะเออะเซอะคิดตามจิตตัว
เออ นำหัวตามวิสัยคนใจทราม

แต่เมื่อเธอหาญทะยานหยัด
กลางแดดจัดที่ผู้ดีผลิผลาม
หลบเข้าร่วมบ่มพรรณประหวั้นคร้าม
เธอกลับงามเกินคำจะรำพัน

เธอโอบอ้อมร้อมนักระสันรัด
หนักถนัดข้อล้าไขล้าสัน
ใบอ้อยกริดแก้มกลับเลือดซิบปล้น
เธอกลับผ่นยิ่งกว้างอย่างสุขใจ

แดดผ่านพรายสวยพรายเพียงสายเงิน (หน้า 93)

เคยมีผู้ทรงความรู้ทางภาพลักษณ์คนหนึ่ง เคยกล่าววาทกวีทำนองนี้ของอุชเชนี อาจตีความไปได้หลายอย่าง เป็นสนามหญ้าเขียวขจียาวเหยียดสุดลูกหูลูกตาที่ให้ความรู้สึกสุขสงบลึกซึ้งก็ได้ หรือถ้าจะตีความว่าเป็นเนินแห่งความหลุดพ้นอันนำวิภาที่ที่บรมสุขมาสู่ก็เห็นจะได้เช่นกัน แต่ไม่ว่าจะตีความอย่างไร อุชเชนีก็ได้จบบทกวีของเธอว่า “ทั้งเนินผืนนั้นไว้ไกลลิบลิบ” และ “ได้ชื่นชมเพียงผืนเท่านั้นเอง” (หน้า 93-94)

เพราะความสามารถอันเป็นเลิศของอุชเชนีในงานกวี และความเข้าใจในเพื่อนมนุษย์รวมเข้ากับ ความสนใจและช่างสังเกตชีวิต อุชเชนีเขียนบทกวีเหมือนกำลังสร้างภาพยนตร์ ซึ่งเน้นการใช้พล็อตเรื่องอันลงตัว ประกอบเข้ากับการเลือกฉาก การใช้มุมกล้อง การให้แสงเงา และฝีมือตัดต่ออันเป็นเลิศ ตัวละครทุกๆ ตัวใน ภาพยนตร์ ของอุชเชนี มีชีวิตชีวา เคลื่อนไหว และเร้าความสนใจของผู้ชม ฉากที่ภาพยนตร์เริ่มดำเนินขึ้น และจบลงนั้น ล้วนแต่แสดงพลังของธรรมชาติ และการต่อสู้ของชีวิตผู้คนที่วนเวียนไปไม่รู้สิ้นสุด

เพื่อโค้งเคียวเรียวเดือนและเพื่อนโผ่น

เพื่อไผ่โอนพลั่วพ้อลือญา

เพื่อเรื่องข้าวพร้าวแพรวทั่วแนวนา

เพื่อขอบฟ้าขลิบทองรองอรุณ

พรพิไล เลิศวิชา

พฤษภาคม 2540

ประวัติอุชเชนี

อุชเชนี นามจริงคือ ประคิน ชุมสาย ณ อยุธยา เกิดปีพ.ศ. 2462 ที่กรุงเทพฯ เรียนหนังสือที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟ คอนแวนต์ จบชั้นมัธยม 8 ทางภาษาฝรั่งเศส เมื่ออายุ 16 และเรียนชั้นมัธยม 8 ทางภาษาอังกฤษ เรียนมหาวิทยาลัยที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จบปริญญาโท เกียรตินิยมภาษาฝรั่งเศส 2488 และได้ทุนไปศึกษาต่อที่ปารีส 1 ปี กลับมาเป็นอาจารย์ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระหว่างศึกษาที่ฝรั่งเศสได้อ่านหนังสือวรรณคดีชั้นเยี่ยมของฝรั่งเศสจำนวนมาก ซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดที่จะสร้างสรรค์งานที่มีค่าต่อสังคม เมื่อกลับมาเป็นอาจารย์มีโอกาสได้ติดตามนายแพทย์และบาทหลวงเข้าไปทำงานที่แหล่งเสื่อมโทรม และมีจิตสำนึกแบบชาวคาทอลิกที่เคร่งครัดว่าควรจะต้องทำอะไรเพื่อคนจน ทำให้เธอเขียนบทกวีที่สะท้อนภาพสังคมในเชิงมนุษยธรรม ได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ ในปีพ.ศ. 2536

เราชนะแล้ว, แม่จ๋า

เขียนในช่วงปีพ.ศ. 2495-2496 พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2517

นายผี (อศนี พลจันทร)

(พ.ศ.2461-2530)

ในบรรดาบทเพลงแห่งชีวิต เสียงเพลง “เดือนเพ็ญ สวยเย็นเห็นอร่าม นภาแจ่มนวลดูงาม เย็นชื่นหนอยามเมื่อลมพัดมา....” เป็นเพลงที่จับใจผู้คนยิ่งนัก เนื้อหาและลีลาถ้อยคำเป็นส่วนผสม ระหว่างอารมณ์ละเมียดละไมอ่อนโยนแบบชนชั้นกลาง กับบรรยากาศของอันสงบและอบอุ่นของ สังคมชานา เป็นบทกวีที่แสดงอัจฉริยภาพแห่งความเป็นกวีอย่างแท้จริง

วงการนักอ่านนักเขียนรู้กันดีว่าผู้ประพันธ์เพลง “เดือนเพ็ญ” อันสงบเย็นแต่รุนแรงใจนี้ เป็นคนๆ เดียวกันกับ นายผี ผู้ซึ่งวายชนม์เสียแล้วในเขตประเทศอื่นดินแดนอื่นที่ไม่ใช่แผ่นดินแม่ ที่เขาทิ้งท้ายไว้ด้วยความหวังในบทเพลงว่า “ไม่นานลูกที่จากมา จะไปชนหน้าเทบอกแม่哟” อันที่จริงมีบทเพลงอีกสองเพลง คือ เพลงอีสานกำสรวล ซึ่ง สมาน กาญจนะผลิน นำเอาเนื้อร้องมาจากบทกวี อีสาน และสุรชัย จันทิมาธร แห่งวงคาราวานได้นำมาประพันธ์ทำนองขึ้นใหม่อีกครั้ง และได้รับความนิยมมาก สำหรับเพลง ลำน้าเจ้าพระยา ซึ่งนายผีประพันธ์ไว้ตั้งแต่ พ.ศ.2500 ก็มี เนื้อหาของเพลงไพเราะจับใจไม่น้อย เนื้อเพลงขึ้นต้นว่า “ลำน้าเจ้าพระยา เมื่อครามีแสงจันทร์ส่อง มองเป็นประกาย...” (บทวิพากษ์ด้วยศิลปวัฒนธรรม, หน้า 202 และ 205-210)

นายผีนั้นเป็นมากกว่านักประพันธ์เพลงมากนัก นอกจากบทกวี อีสาน (“ในฟ้าปมีน้ำ ใน ดินขามีแต่ทราย...”) อันเป็นอมตะแล้ว เขายังเขียนบทกวีไว้อีกมาก ในจำนวนนั้น เราชนะแล้ว, แม่จ๋า เป็นบทกวีที่กล่าวกันว่าแสดงฝีมือชั้นครูแห่งวงการกวีอย่างแท้จริง

เราชนะแล้ว, แม่จ๋า เป็นบทกวีประเภทฉันทน์ ซึ่งผูกขึ้นเป็นเรื่องราวของชีวิตกรรมกร หญิงในโรงเลื่อยแห่งหนึ่ง กับแม่และน้องชายของเธอ...ในราตรีอันพิศพลึกการเจียบสังคราตรีหนึ่ง ไม่มีแม่แสงดาวและแสงเดือน มีก็เพียงแสงอนาถแห่งนัยน์ตาของลูกน้อยและแม่ มองคู่กันด้วยความรันทดและสิ้นหวัง ผู้เป็นลูกน้อยนั้นป่วยหนักและกำลังจะจากโลกไป ฝ่ายแม่ซึ่งกำลังเจ็บนั้นเล่า สุดจะหาหุยกยามาหุยความตายของลูกน้อย เธอผู้เป็นพี่ เป็นกรรมกรหญิงโรงเลื่อย เป็นผู้นำ การต่อสู้ของเพื่อนกรรมกร จะต้องไปร่วมการต่อสู้นัดหยุดงานประท้วงของเพื่อนกรรมกร แต่ทว่า

“เพื่อน้องนี้มาจับ

จิกปองแลมองไป

กำลังแม่อดโรย

ลูกนังยังโง่

ก็ประจักษ์ว่ายากใจ

ก็ป่วนป่วนอยู่วนเร

ละเหยโยให้โผ

ด้วยห่อมนุ่มอยู่งั้น

อุ้มน้องอันนอนแบบ	กับอกแนบบ่จ่านรร
จางิ่งคำนึ่งอัน	ไคแลแม่มาทรมาณ
น้ำตาเมตคตต้อง	ทั้งสองแก้มยิ่งสงสาร
แม่จ๋าย่าทันทาน	ให้ทุกข์ท่วมบ่ทานทน
อ้าน้องนี้มาไซ้	ยิ่งเจ็บใจในความจน
แม่ลูกเราสามคน	จะกอดคอเข้าคร่ำครวญ” (หน้า 67)

เรื่องราวของกรรมกรหญิงผู้นี้เป็นเรื่องในทำนองวีรสตรีสู้รบ เป็นการวาดภาพวีรบุรุษคลซึ่งเชิดชูการต่อสู้ของฝ่ายกรรมกร แม่ของกรรมกรหญิงเป็น แม่ ซึ่งนายผีสร้างขึ้นมาเพื่อแทนความหมายของแม่ในอุดมคติ เป็น สัญลักษณ์ของความรักอันเปี่ยมด้วยการเสียสละเพื่อส่วนรวม เป็นอุดมการณ์แรงกล้าในยุคที่ความคิดและกระแสแห่งการปฏิวัติกำลังรุนแรง แม่จึงเป็นฝ่ายปลุกเร้าและให้กำลังใจให้กรรมกรหญิงสละความโลเลสับสนเสีย ในวาระสุดท้าย น้องชายของเธอได้จบชีวิตลงท่ามกลางความเศร้าโศกยิ่ง คำแล้ว ในที่สุดผีตากผ้าอ้อมก็ยอมฟื้นเป็นสีแดง ดวงอาทิตย์จะลับโลก เช่นเดียวกับชีวิตน้อยๆ ที่คว่นลาถล่มเสียแล้ว

สามร่างสามรักสามลาญ	
สามพ่ายภัยพาล	ลำพังเพราะไร้ลำเค็ญ
สามแสนลำบากยากเย็น	
สามแม่เมื่อเป็น	ประคองสามยามตาย
สามกายสอคกอดสามกาย	
กายหนึ่งนั้นวาย	ชีวิตแต่สองยังทรง
ดำรงชีวิตคือผง	
คลีดินดำรง	ประคองอยู่เพียงร่างผีฯ (หน้า 78)

กวีประพันธ์บทอันสลดรันทระคนแค้นนี้ด้วยอารมณ์รัก คล้ายกับมีเจตจำนงร่วมเป็นร่วมตายกับสามแม่ลูกผู้เจ็บปวดจากชะตากรรมอย่างแท้จริง การเล่นคำว่า สาม “ในบทกวีบทนี้เด่นมากพอที่จะเทียบกับการเล่นคำว่า สอง ใน ลิลิตพระลอ และ สาม ใน “นิราศธารโศก” เพราะการเล่นคำดังนี้เป็นเรื่องสามัญสำหรับงานของนายผี เพราะบทกวีของนายผีทุกๆ บท กลั่นกรองออกมาจากสูดยอดแห่งความรู้เรื่องฉันทและกาพย์ที่เขาได้อยู่

กรรมกรหญิงร่วมกันกับเพื่อนกรรมกรของเธอต่อสู้จนได้รับชัยชนะ เจ้าของโรงเลื่อยยินยอมเจรจาตกลงผลประโยชน์ อ่อนข้อให้แก่กรรมกร ครั้นกรรมกรหญิงกลับถึงที่พักของเธอ ก็พบว่าแม่ผู้เจ็บอยู่มาจากไปอีกคนหนึ่ง

แสนแค้นแสนเคียดแสนระคา

แสนป่วยใจปาง

ประจักษ์ว่าแม่มามรณ์

แสนรักแสนโรคแสนรอน

แสนทุกท่วงทอน

แสนอวิธจินดา

สุดจะร่ำรำพันพรรณนา

เสียดศัลย์สหา

ก็สุดสระอื่นอาลัย

ซนคิดคิดซนกินไป

ซนจักเข้าใจ

ว่าแมยังมีชีวา

เคียดคลุ้มอุ้มแม่ขึ้นมา

กระซิบ... “แม่จ๋า

เราชนะแล้ว...แม่จ๋า” (หน้า 95)

ผู้อ่านจะสังเกตได้ว่า การเล่นเสียงยาวในสามบทแรกนั้นให้ความรู้สึกโศกเศร้า ขณะที่การเปลี่ยนมาเล่นเสียงสั้นอย่างฉับพลันในสองบทหลังนั้นให้ความรู้สึกคับแค้น ทุกๆ วรรคมีจังหวะแห่งเสียงขึ้นลงไปตามอารมณ์ของเหตุการณ์ ไม่ใช่เปลี่ยนมาเพียงตามบังคับ บางทีอาจจะเป็นฝีมือแต่งกาพย์แบบนี้ ที่คนสมัยก่อนยกย่องว่าไพเราะเด่นได้เหมือน “คุณพระรอดเหยียบกรวด”

สาระของ *เราชนะแล้ว, แม่จ๋า* ต้องการชี้ให้เห็นถึงชีวิตยากแค้น และถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายทุน ต้องการแสดงจุดยืนอันเด็ดเดี่ยวแน่วแน่และจิตใจเสียสละ คอสู้อาจของกรรมกรหญิง และแม้แต่แม่ของเธอซึ่งแก่ชราแล้วก็ยังยินดีกับการต่อสู้เพื่อเอาชัยชนะของลูก *เราชนะแล้ว, แม่จ๋า* ประกาศชัยชนะของกรรมกรหญิงจากการประท้วง ยิ่งกว่านั้นผู้ประพันธ์ได้ประกาศความอัปลักขณ์ของระบบสังคมทุนนิยม กับชะตากรรมอนาถของมนุษย์ที่ตกเป็นผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบ นับเป็นวรรณกรรมแนวสังคมนิยมที่รุนแรงมากขึ้นหนึ่ง สำหรับสังคมไทยในยุค 2500

บทกวีเรื่อง *เราชนะแล้ว, แม่จ๋า* เป็นวรรณกรรมที่มีจุดมุ่งหมายทางสังคมและการเมืองอย่างเด่นชัด แสดงจุดยืนของผู้แต่งอย่างแน่วแน่ บทกวีชนิดนี้เขียนขึ้นเพื่อสะท้อนความจริงตั้งใจเขียนให้เห็นด้านของความรุนแรง เพื่อปลุกเร้า และเป็นพลังสนับสนุนให้แก่การต่อสู้

นายผีเขียน *เราชนะแล้ว, แม่จ๋า* ก็เพื่อจะเข้าร่วมการต่อสู้ของขบวนการกรรมกร เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการกรรมกร ในตอนหนึ่งของบทกวี เขาถึงกับนำตัวตนของเขาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งแห่งความผูกพันกับตัวละครกรรมกรสามแม่ลูก ที่เขาสร้างขึ้น

ทุขลูกและจะคือใครคำ

นวมหมดจดจำ

ก็จักมิได้โดยดี

มาตรแม่นบ่มีก็

คือเพื่อนนายผี

มาผูกเป็นภาพยกลอนกล

สำหรับข้าพเจ้านานทน

ท้าวฟ้าดินคล

อันครุฑานคู้ที่

ไอ้ลูกรักแม่อย่ามี

(หน้า 85)

การระบุตัวผู้แต่งไว้ในงานวรรณคดี เคยมีมาประเพณีของการประพันธ์ก็จริงอยู่ ยกเว้นแต่โบราณแล้ว ทั้งหมดจะระบุเป็นส่วนแยกออกไปจากเนื้อหาของงาน เช่น เมื่อจบการประพันธ์เรื่องแล้ว ก็มักจะระบุว่าใครแต่งหนังสือนี้ แต่งเพื่ออะไร เป็นต้น แต่นายผีระบุชื่อของตนไว้ว่า เขาผู้แต่งเป็น 'เพื่อน' ของสามแม่ลูกผู้ล่าเคี้ยว

นักวรรณคดีบางท่านอาจเห็นว่างานเขียนอย่าง 'เราชนะแล้ว, แม่จ๋า' นี้มีข้อจำกัด เพราะเนื้อหาจะล้าสมัยไปกับกาลเวลา เนื่องจากเขียนขึ้นเพื่อรับใช้ตอบสนองต่อเหตุการณ์หนึ่ง โดยเฉพาะที่มีได้ยกปัญหาขึ้นไปให้ถึง ระดับอภิปราย แต่มีความจำเป็นเสมอไปหรือ ที่งานอันมีคุณค่าจะพิสูจน์ได้โดยผ่านความ 'คงทน' ของกาลเวลาเท่านั้น กวีหรือผู้แต่งอาจจะเป็นฝ่ายเลือกโดยจงใจที่จะเขียนบทกวีเพื่อสนองความเรียกร้องของใจตนเอง ที่จะเขียนบทกวีเพื่อผู้คนที่เขารักหรือที่เขาใช้ชีวิตอยู่เพื่อ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้เขียนตั้งใจเขียนกวีเพื่อเป็นอาวุธในการต่อสู้ทางการเมืองมากกว่าที่จะคิดว่าการถนัดงานเพื่อสร้าง 'วรรณคดี' ขึ้นมาประดับทั้งวรรณกรรมคลาสสิก และคงไม่มีใครปฏิเสธว่า งานของนายผี เป็นงานที่มีค่าแก่वलชนคนงาน และกับบรรลุปาหมายดังที่เขาปรารถนาแล้ว

พินิจดูให้ดีจะเห็นว่านายผีเขียน 'เราชนะแล้ว, แม่จ๋า' เหมือนกับเขียนบทละคร ทุกๆ ตอนอธิบายฉากหลัง มุมที่แสงตก ท่วงทีของตัวละครแล้ว 'ก็ล่องจับเข้าไปที่ใบหน้า' โดยอาศัยแสงฉาก เงา การเคลื่อนไหว และการเปลี่ยนฉาก รวมทั้งการเลือกใช้ลีลาแต่งแบบฉันทสลับกับกาพย์ตามจังหวะลีลาเร็ว ช้า รุนแรง อ่อนโยน ตามความเหมาะสม เหมือนกับน้ำเสียงดนตรีที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละฉาก ขณะที่อ่านบางทีรู้สึกคล้ายกำลังดูละคร และเชื่อว่า บทกวีเรื่องนี้นำไปสร้างละครได้ไม่ยากนัก เนื่องจากโครงเรื่องพร้อมอยู่แล้ว และเหตุที่ผู้อ่านรู้สึกเหมือนกับกำลังดูละคร ดังนั้นแม้เนื้อเรื่องจะ 'ดรามาดิก' แต่ผู้ชมก็ยอมรับได้ไม่ยาก

กล่าวในแง่ศิลปะ ความสามารถของนายผีไม่มีอะไรจะต้องสงสัย นายผีนั้นเป็นผู้ศึกษาศิลปะวรรณคดีอย่างแตกฉาน และเป็นที่รู้กันว่าเขา 'เข้าถึง' วรรณกรรมอยุธยาซึ่งเป็นแม่แบบของวรรณกรรมยุคหลังๆ อย่างลึกซึ้ง กล่าวโดยข้อเท็จจริง 'เราชนะแล้ว, แม่จ๋า' ก็คือมรดกทางวรรณคดี เราจะรู้สึกถึงกลิ่นอายท่วงทำนองของ สมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งเป็นสุดยอดของการเขียนฉันท์ และกาพย์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ซึ่งเป็นสุดยอดแห่งการเขียนกาพย์รวมกัน ที่ต่างกันเป็นตรงข้ามก็คือ กาพย์ห่อโคลงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ และสมุทรโฆษคำฉันท์ คร่ำครวญเกี่ยวความรัก

และไอศูรย์สมบัติ แต่ เราชนะแล้ว, แม่จ๋า คร่ำครวญถึงความทุกข์ยากการต่อสู้ของกรรมกร และประกาศโลกทรรศน์ของกรรมกร

เมื่ออ่าน เราชนะแล้ว, แม่จ๋า จะรู้สึกวาทะทุกตอน ล้อ วรรณกรรมโบราณไม่ว่าจะจงใจหรือไม่ ชลธิรา สัตยาคณาได้เคยสรุปไว้ในงานวิจารณ์ เราชนะแล้ว, แม่จ๋า งานของนายผีปฏิบัติการให้ความหมายเกี่ยวกับความงามคุณค่าของสตรีเพศ ความรักและการเสียสละเป็นต้น นั่นก็คือลักษณะเด่นของงานวรรณกรรมต่อต้านระบบเก่าที่นายผีเลือกเป็นจุดยืนของเขา ทั้งเราอาจกล่าวได้ด้วยว่า เราชนะแล้ว, แม่จ๋า เป็นฉันทของสามัญชนเล่มแรกในวงการวรรณคดี

น่าประหลาดใจ ที่นายผีนำเอาความงดงามอหังการของกวีสมัยอยุธยา ซึ่งเป็นวรรณกรรมสำหรับราชสำนักมาใช้กับวรรณกรรมของสามัญชนชั้นล่างได้อย่างกลมกลืน ด้วยเหตุนี้เราจะพบว่า เราชนะแล้ว, แม่จ๋า ร่ำรวยถ้อยคำและฉันทลักษณ์อันเป็นมรดกตกทอดมาแต่สมัยอยุธยา ขณะที่คนรุ่นเดียวกันกับนายผีก็ค่อยๆ หลงลืมมรดกเช่นนั้นไปแล้ว กล่าวโดยเฉพาะผู้ที่ชื่นชมวรรณกรรมอยุธยาอาจรู้สึกชื่นชม เราชนะแล้ว, แม่จ๋า เป็นพิเศษ ถ้าไม่รังเกียจ “ทัศนะทางชนชั้น” ของผู้ประพันธ์

นายผียังมีงานกวีที่ดีเด่นอีกหลายชิ้น เช่น ความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นประวัติของนายผีเอง อหังการของ กวี! ดูที่ไหน? อันความรักแท้แนจะนี้อยู่ที่ไหน? สุขหรือสงคราม พวกเรานายเข็ก, จงมายักษ์ คำกำไรเกินควร ฯลฯ

สำหรับผลงาน จิตรา ซึ่งนายแต่งขึ้นโดยเอาเค้าโครงเรื่องมาจากงานของรพินทรนาถดฐากูร นั้น เป็นงานชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งในยุคแรกๆ ของเขา ที่สะท้อนให้เห็นทัศนะต่อสตรี และความศรัทธาต่อการต่อสู้กับการกดขี่ แสงทอง ครูกวีอีกท่านหนึ่งถึงกับกล่าวชื่นชมงานชิ้นนี้ของนายผีว่า “วรรณกรรมของนายอัสนี พลจันทร์ ถ้ายังไม่มีใครเห็นเด่นว่ามีแนวทางกวี “จิตรา” นี่แหละที่เป็นวิชนะของกวีตามที่ข้าพเจ้าและท่านผู้อ่านย่อมจะเห็นพ้องต้องกันเชิดชู” (จิตรา, 7)

มีผู้กล่าวว่านายผีใช้ภาษายากเกินไปในงานเขียนของเขา คำปรารภนี้ควรแก่การรับฟังอยู่เหมือนกัน นายผีเองขณะที่ใช้นามปากกา อินทราวุธ ก็ได้วิจารณ์งานของตนเองไว้ว่ากลอนของเขาบางชิ้นบางสมัยใช้ถ้อยคำยากๆ หรืออวกวนเวียน เพราะนำเอาภาษาแขกเข้ามาใช้ในงานมากเกินไป ใน เราชนะแล้ว, แม่จ๋า นี้ยังมีคำยากอยู่นั่นเอง แต่ที่จริงก็นับว่าน้อยมากสำหรับการแต่งฉันท เพราะเหตุว่าฉันทย่อมต้องอาศัยครุ ลหุ และนักวรรณคดีย่อมรู้ว่า คำไทยแท้ๆ ที่เป็น ลหุ นั้นมีน้อยหรือมีไม่พอใช้ นอกจากนี้ต้องยอมรับว่าคนรุ่นใหม่ๆ อ่านหนังสือไม่แตกฉาน และหรือรู้จักคำและความหมายของคำน้อยลงทุกที ก็เห็นจะอ่านงานของนายผีได้ลำบาก ในประการสุดท้ายนี้หาใช่ปัญหาที่นายผีจะต้องรับผิดชอบด้วยไม่ เพราะนั่นเป็นชะตากรรมของยุคสมัย

นายผีนั้นถือว่าเป็นครูของวงการวรรณคดีไทยคนหนึ่ง มีงานของเขาที่แสดงให้เห็นการสะสมความรู้เก่าของไทยสืบสายย้อนไปจนถึงวรรณกรรมอันด้วยได้แก่ ข้อคิดจากวรรณคดี ใช้นามปากกา อินทราวุธ รวบรวมความแสดงทัศนะของเขาต่อการสร้างงานวรรณคดีในแง่มุมต่างๆ มีบท